

#3 (19), 2017 część 3

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#3 (19), 2017 part 3

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

АРХИТЕКТУРА

Панченко Е.И., Тарасенко В.Н. ТЕХНОЛОГИЧНЫЕ ФАСАДНЫЕ СИСТЕМЫ В ПРОЕКТИРОВАНИИ БИОНИЧЕСКИХ ОБЪЕМОВ	5
--	---

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Худойбердиев Г.М. ЗНАЧИМОСТЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ	8
---	---

Гавриш І. І. КУЛЬТУРА ВЗАЄМИН: ЗМІСТОВА СТРУКТУРА І ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	11
---	----

Рустамова М.М. МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧЕНИКОВ В СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	15
--	----

Микитенко М.С. ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ И РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОСУЖДЕННЫХ К АЛЬТЕРНАТИВНЫМ ВИДАМ НАКАЗАНИЙ.....	18
--	----

Silyutina I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF PEDAGOGICAL PRACTICE IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL TRAINING OF TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES IN SWEDEN	23
---	----

Лопанова Е.В. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА В УСЛОВИЯХ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	26
---	----

Страйгородська Л. І. ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» (1917-1920).....	31
---	----

Таженова Г.Б. АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭТНОПЕДАГОГИКИ.....	35
---	----

Щелокова М.А., Дидушенко С.П. ПОДГОТОВКА К ИЗУЧЕНИЮ МАТЕМАТИКИ НА ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ С УЧЕТОМ РАЗЛИЧИЙ В УЧЕБНЫХ ПРОГРАММАХ ПОЛЬШИ И УКРАИНЫ	38
---	----

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Артеменко О.В. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ І БЕЗПЕЧНИМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ	42
--	----

Коліжак В.В., АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ	46
--	----

Пачев О.В. ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: СУТНІСТЬ, ІСРАРХІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ УКРАЇНИ	51
---	----

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бадалова М.В. НРАВСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО ПСИХОЛОГА	59
---	----

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Брагарник-Станкевич О.С. ПРАКТИКА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗООЛЕКСИКИ	65
Філіпенко О.І. СИМВОЛІКА ГЕОМЕТРИЧИХ ФІГУР У КАЗЦІ-ЕСЕЇ «БЛАГОСЛОВИ, МАТИ!» ДОКІЇ ГУМЕННОЇ.....	68
Шевченко А.И. СМЫСЛООБРАЗОВАНИЕ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ В ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ	70

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Лактионова Н.В., Углова И.А. МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	77
Гаськова Ю.И. ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА: НЕОБХОДИМОСТЬ СОГЛАСОВАНИЯ ИНТЕРЕСОВ ОСНОВНЫХ СТЕЙКХОЛДЕРОВ.....	81
Bekeťov O. M., Mamonov, K. A. , Prunenko D. O. , Velychko V. A. STATUS AND DIRECTION OF UKRAINIAN ENTERPRISES TRANSFORMATION	85
Тернавченко К.О., Чирг Д.Н. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ВНЕШНИХ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПУТИ ИХ МИНИМИЗАЦИИ.....	88
Dema D., Feshchenko N. METHODOLOGY OF DETERMINING FINANCIAL DECENTRALIZATION LEVEL	91

АРХИТЕКТУРА

Panchenko E. I.

*graduate student in the field «Construction»
of Belgorod State Technological University named after V.G. Shoukhov*

Tarasenko V. N.

*Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor at the Department of Architectural Structures
of Belgorod State Technological University named after V.G. Shoukhov,
Belgorod, Russian Federation*

Панченко Елена Игоревна

*магистрант по направлению «Строительство»,
Белгородский государственный технологический университет им. В.Г. Шухова*

Тарасенко Виктория Николаевна

кандидат технических наук, доцент кафедры архитектурных конструкций, Белгородский государственный технологический университет им. В.Г. Шухова

TECHNOLOGICAL FACADE SYSTEMS IN DESIGNING OF BIONIC VOLUMES ТЕХНОЛОГИЧНЫЕ ФАСАДНЫЕ СИСТЕМЫ В ПРОЕКТИРОВАНИИ БИОНИЧЕСКИХ ОБЪЕМОВ

Summary: Principles of formation in nature, which are realized through an associative approach with elements of the environment, provide a high variability in space-planning solutions for buildings having constructive plasty. This article is devoted to principles of using modern facing materials in the design of facade systems.

Key words: Bioarchitecture; Organic Architecture; Bionics; Parametric Architecture.

Аннотация: Принципы природного формообразования, реализующиеся посредством ассоциативного подхода с элементами окружающей среды, обеспечивают высокую вариативность объемно-планировочных решений зданий, обладающих конструктивной пластикой. В статье рассматриваются принципы использования современных облицовочных материалов при проектировании фасадных систем.

Ключевые слова: биоархитектура; органическая архитектура; бионика; параметрическая архитектура.

The most harmonious forms, both from the point of view of beauty and functionality, are created by nature itself. Man has always borrowed natural elements and structures to solve many everyday problems. Every year, people's need for finding a natural habitat is increasingly felt, so the theme of organic architecture is becoming more and more relevant [1].

Under the organic architecture should be understood not only the use of natural materials in construction, but also the borrowing of natural forms, subordination to the natural relief of the environment and climatic conditions. Buildings have dynamic and irregular outlines that create the impression of a separate organism with its functions and development, like any plant or living organism [3, 4, 6]. The purpose of bionics is to create spaces that meet their original objectives [5].

An important step in the introduction of organic architecture was the use of spatial rod systems. Their application allows to design complex forms of buildings, using a set of unified nodal and rod elements [10]. Structural constructions are systems which consisting of rods connected at nodes and arranged in a clear geometric sequence. The simplest structure can be created from immutable cells in the form of polyhedra: a cube, a tetrahedron, etc. The sides of cells formed by ribs are

connected in tops of pyramids, forming the upper grid [11].

Bioarchitecture includes creation of new building materials, the structure and shape of which is borrowed in the natural environment [12].

Building materials are playing a significant role in assessing the artistic and esthetics of project. It is known that well-chosen materials for construction and finishing are important components of success of any project (help in identifying the entire form, structural regularities of the volume, providing technical and operational properties, etc.). Parametric architecture and bionic approach stimulate researches, which are aimed at creating new building materials that meet constructive, ecological, thermotechnical and esthetic requirements on the basis of studying the laws of living tissue formation [8, 9].

The developed decorative plasty is provided in many respects due to the use of patterns (templates, repeated with regularity) [13]. Just as the body of fish is covered with scales of a certain repeating shape, or corn cob is formed from grains, the parametric volume is divided into segments (patterns) of a given shape (Figure 1).

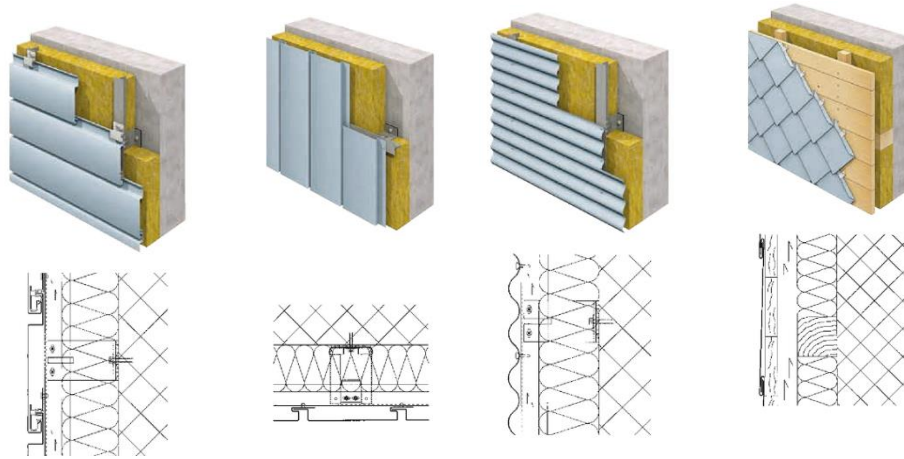

Figure 1. Types of facade systems: a - with bend, scales and rhombuses; B - with the use of panels; C - with the use of profiles; G - with the use of cassettes

In parametric design an important place is given to the development of morphology of spatial patterns, as the structural elements that make up the plastic volume [7]. The search for new ideas is carried out in many directions, patterns are known in the form of soap bubbles, hydrological and vascular systems, protein folds, cellular automata, points of attraction, force fields, moirés, fractals [16], atomic and molecular structures, tissues, viruses and microorganisms, different hybrids and their derivatives. The main place in design of spatial patterns in this case is given to architectural geometry and the theory of composition, based on such concepts as harmony, rhythm, meter, color, texture, adjusted for the non-linear nature of objects [17].

From this point of view, zinc-titanium coatings not only provide an attractive appearance and complex geometry, but also allows to structure the volume. The shade and technological properties of material in future will depend on the composition of zinc alloy and proportions of copper and titanium. Patination of surfaces involves changing the color in time from gray-blue to dark gray.

The most esthetically appealing are panels that mimic the structure of seashells or squama (Figure 2). On the surface made by profiles, a play of light is created, which adds a visual appeal to facade.

Figure 2. Volumetric materials of facade systems based on zinc-titanium coatings: A - single cassettes, simulating a structured surface; B - seashells; C - squama

The use of titanium-zinc for façade panels is quite expensive, but a promising method. In addition to fact that the material is durable, titanium-zinc panels can repeat the most complex facade geometry.

Hinged volumetric facades of GRADAS, consisting of single cassettes are similar in price, but more esthetically attractive. Based on technical and design solutions, the shape and size of each panel can be individual. In producing of cassettes the stainless steel, aluminum, copper are used most often. Also popular is the steel alloy Cor-Ten, alloyed with additives of chromium, phosphorus and copper. It has high strength and corrosion properties. This alloy has a velvet texture - patina. Such facade panels have a wider color palette. Cassettes are stylized under the pearl shells and fish

squama. Polyhedra, from which a surface is formed, fit exactly to each other, forming convex tops. The panels form a complex volumetric composition on facades and allow the formation of facade planes, which will look different depending on the viewpoint: when viewed from the front, the facade looks flat, and when the angle changes, the volumetricity changes.

According to current urbanization trends, it should be noted that one of the ways to develop the architectural environment will be the appeal to organic environment. The basic principle of bionics - from function to form - solves not only the planning and esthetic issues of architecture, but also takes into account the natural needs of man, referring to the structural forms of nature.

Literature:

1. Marcinchik A.B., Starshinova E.P. Features of constructions of biomorphic forms in architecture // Science, education and experimental design. Moscow: Moscow Architectural Institute (State Academy). 2014. P. 375 – 376.
2. Chernysh N.D., Tarasenko V.N. Microclimate of residential territory as a multi-component environment of architectural and construction design // Bulletin of BSTU named after. V.G. Shukhov. 2015. № 6. P. 57 – 61.
3. Il'vitskaya S.V., Polyakov I.A. Helioarchitecture // Architecture and construction of Russia. 2016. № 1 – 2. P. 166 – 167.
4. Danilova O.N., Sheromova I.A., Eremina A.A. Biological Formation in Architecture and Engineering // Architectonics of Volumetric Forms. Vladivostok. 2015. № 4. P. 59 – 62.
5. Sonne-Frederiksen M. Organic architecture in Europe // Architecture. Building. Design. 2006. № 2. P. 16 – 28.
6. Shubenkov M.V. Structural patterns of architectural formation: Textbook. Allowance / Shubenkov M.V. – Moscow: Architecture-S, 2006. – 320 p.
7. Barchugova E.V. Parametrisation as a direction of modern project activity // Architecture and Modern Information Technologies. 2013. № 4 (25). C. 4.
8. Stessel S.A. Problems of application of ideas of parametrisation in architectural design // Architecture and construction of Russia. 2015. № 9. P. 32 – 39.
9. Denisenko E.V. Analogies of natural systems, natural and architectural and building principles in domestic and foreign research // Izvestiya Kazan State Architectural and Construction University. 2015. № 4. P. 33 – 40.
10. Kuznetsova G. Problems of structural formation in visual ecology // Architecture and construction of Russia. 2010. № 4. P. 12 – 25.
11. Stessel S.A., Voskresensky I.N. Problems of parametrisation in architectural design // Architecture and construction of Russia. 2015. № 9. P. 32 – 39.
12. Mikhailova A.S., Nadyrshin N.M. Bionic Patterns in Architecture and Design // Izvestiya Kazan State Architectural and Construction University. 2016. № 4 (38). P. 96 – 103.
13. Panchenko E.I., Tarasenko V.N. Features of the formation of facade systems of bionic objects and their realization // Scientific achievements and discoveries of modern youth: collected articles of International scientific-practical conference in 2 parts. Part 1. – Penza: MCNS "Science and education". 2017. P. 1399 – 1403.
14. Panchenko E.I., Tarasenko V.N. Tech facade systems in the design of bionic volumes // Innovative science. 2017. № 02-2/2017. P. 254 – 257.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Худойбердиев Гофур Мейликулович

Начальная школа им. Отфрида Пройслера, Германия

учитель немецкого языка

Khudoyberdiev G. M.

Otfried-Preußler-Grundschule, Germany

Teacher

THE SIGNIFICANCE OF LINGVOCULTURAL APPROACH IN FOREIGN LANGUAGES TEACHING

ЗНАЧИМОСТЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Abstract: This article is devoted to the significance of linguocultural studies in the methodology of foreign languages teaching. The author defines the role of the linguocultural approach in the modern education system and to the methods of teaching German as a foreign language. The author considers the characteristic of linguoculturology suggested by the majority of scientists. The ways of overcoming foreign literature difficulties are considered.

Аннотация: Данная статья посвящена о значимости лингвокультурологического подхода в методике преподавания иностранным языкам. Автор статьи определяет роль лингвокультурологического подхода в современной системе образования и в методике преподавания немецкого языка как иностранного. Автор дает характеристику лингвокультурологии, предложенным большинством учёных. Предложены пути преодоления трудностей иноязычного текста.

Keywords: language, culture, linguoculturology, text, foreign language, the German language, training, linguocultural.

Ключевые слова: язык, культура, лингвокультурология, текст, иностранный язык, немецкий язык, обучение, лингвокультурологический.

В современной науке 90-годах XX-века на стыке двух наук лингвистики и культурологии образовалась новая научная дисциплина – лингвокультурология, которая начала широко изучаться в странах СНГ. А в западноевропейских странах она не нашла своего применения. Хотя основоположниками современной теории лингвокультурологии являются немецкие ученые Вильгельм фон Гумбольдт, Фридрих Вильгельм Йозеф фон Шеллинг, Георг Вильгельм Фридрих Гегель, Якоб Людвиг Карл Гримм, а также Иоганн Готфрид Гердер.

Одним из основных задач системы непрерывного языкового образования является изучение языка и культуры, а также культуры через язык. Именно этой проблемой и занимается лингвокультурология. Соответственно, за последние годы, появились много работ, посвященных изучению этой науки. Такие ученые как А.Д.Арутюнова, В.В.Воробьева, В.А.Маслова, Ю.С.Степанова, В.Н.Телия, С.Г.Тер-Минасова, В.Шаклеин и другие исследователи внесли большой вклад в формировании и развитии теории лингвокультурологии.

Поскольку лингвокультурология по мнению В.В.Воробьева «закономерная ступень в области филологических и других гуманитарных наук – это научная дисциплина синтезирующего типа, пограничная между науками, изучающими культуру, и филологией (лингвистикой), а не аспект преподавания языка, как лингвострановедение. Вопросы преподавания языка оказываются здесь производными»[1, с. 32].

Как известно, это наука исследует проявления культуры определенного народа, которые отразились и закрепились в языке. «В лингвистике конца XX в. стало возможным принять следующий постулат, который вытекает из достижений названных ученых – как русских, так и зарубежных: язык не только связан с культурой: он растет из нее и выражает ее. Язык одновременно является и орудием создания, развития, хранения (в виде текстов) культуры, и ее частью, потому что с помощью языка создаются реальные, объективно существующие произведения материальной и духовной культуры» [6, с. 28].

На сегодняшний день, по мнению многих ученых одной из актуальных проблем современной лингвокультурологии является проблема адаптации человека в окружающем его культурном пространстве, в нашем понимании иноязычная культура изучаемого языка, которое в настоящее время особенно сложно и противоречиво.

Если обратить внимание на специфику языкового образования в области иностранных языков, то, по мнению Н.Д.Гальсковой можно выделить следующие качества: а) ориентация языкового образования как процесса формирования у обучаемых способности к межкультурной коммуникации; б) повышение статуса обучаемых в учебном процессе, в реальной коммуникации (обучаемый становится субъектом учебной деятельности и межкультурной коммуникации, проявляет активность для решения коммуникативно-познавательных задач творческого и проблемного характера – формируется автономия обучающегося), развитие мотивации в

изучении языков и культур, осознание обучающими своей личной ответственности за результаты этого процесса; в) усиление когнитивных аспектов образовательного процесса как условие формирования мотивов, отношений и личностных позиций учащихся [2, с. 13-16]. Исходя из мнений Н.Д. Гальскова, можно сказать, что в методике обучения иностранных языков начался современная стадия усовершенствования задачи взаимоотношения и понимания языка и культуры. Здесь важную роль играет лингвокультурологический подход, который может соответствовать современным требованиям.

Поскольку (иностранн) язык по мнению В.А. Масловой – «это путь, по которому мы проникаем не только в современную ментальность нации, но и в воззрения древних людей на мир, общество и самих себя, то в этом случае пословицы, поговорки, фразеологизмы, метафоры, символы культуры и т.д., содержащиеся в тексте, являются ценнейшим источником сведений о культуре и менталитете народа, в них как бы законсервированы мифы, легенды, обычаи» [6, с. 29].

Если обратить внимание на образовательную систему немецкоязычных стран, где в основном обучающие немецкий язык как иностранный являются арабоязычная или туркоязычная аудитория, и сегодня в методике преподавания иностранных языков следует учитывать лингвокультурологические особенности этих народов. Нашей целью является определить возможности использования лингвокультурологического подхода и его значимости в обучении иностранным языкам в туркоязычной, в частности узбекской аудитории. Как известно, данный подход впервые использовалось в работах посвященных методике обучения русскому языку, авторами которых являются Т.К. Донская, Н.Л. Мишатица, Л.Г. Саяхова [5;7;8].

Принято считать, что начала лингвокультурологического подхода к языку связаны с переходом на междисциплинарную парадигму понимания общественного развития. Именно таким был подход к языку немецкого лингвиста Вильгельма фон Гумбольдта, считающегося основателем не только лингвокультурологии, но и общего языкознания, и философии языка [10, с. 6]. Что касается иностранного языка (DaF, DaZ), то владея изучаемым языком, нельзя осмыслить глубокое значение культуры. Взаимоотношение языка и культуры была всегда в центре внимания преподавателей. В процессе устной и письменной речи обучающие иностранный язык сталкиваются различными языковыми средствами. Ведь в этих словах и выражений проявляется культура изучаемого языка. Сейчас нельзя представить изучения иностранного языка без его культурных особенностей во всех отраслях. До конца второй половины XX-века в основном изучали форму и структуру иностранного языка, но на сегодняшний день язык изучается с его культурными компонентами и они уже включены в образовательные стандарты обучения.

В процессе анализа текстов обучающие сталкиваются с лингвокультурологическими особенностями языка оригинала, которые проявляются

немецких фразеологических единицах, где во многих случаях они не поддаются дословному переводу, таких как, например,

- Wer sich vor dem Busch fürchtet, kommt nicht in den Wald – рус.: Волков бояться – в лес не ходить (узб.: Чумчудкан кўрқан тариқ экмас);

- Viele Köche verderben den Brei – рус.: У семи нянек дитя без глазу (узб.: Чўпон кўп бўлса, кўй харом ўлар).

- Hans in allen Gassen – рус.: наш пострел везде поспел (узб.: кирмаган эшиги, бош сукмаган тешиги йўк);

Подбор эквивалентной лексики оригинала на родной язык является наиболее эффективным средством на занятиях иностранного языка.

Но существует и безэквивалентная лексика например в немецком языке существует такие слова как, hilfsbereit, Berufsverbot, Bierdeckel, Geschwister – Stocken, Seitensprung, Tafelbild, Feierabend. А также в русском языке: винегрет, квас, лапти, автолюбитель, кипяток, сутки, сухостой, аврал, облокотиться, однофамилец, здоровяк, ласковый, сладкоежка, именинник, тамада, беспризорник, поземка, погреб, смекалистый.

А также кроме фразеологических ядниц, на занятиях по иностранному языку обучающие в процессе чтения художественной литературы сталкиваются различного рода образными средствами, которых нельзя понимать и передать на родной язык дословно. Здесь следует учитывать лингвокультурологические особенности иностранного (немецкого) и родного (узбекского) языков. Например, при чтении отрывка из романа Генриха Манна Верноподданный немецкого писателя Генриха Манна (1871-1950) «Верноподданный», где дана широкая картина жизни кайзеровской Германии начала XX века, существует такой отрывок: „Ich weiß doch schon. Es ist die fatale Geschichte mit unserem allverehrten – ich wollte sagen, **die Schweinerei** des alten Buck“, flüsterte er vertraulich“ [Untertan, S. 225].

Имеющие образность слова «**die Schweinerei**» следует переводит не дословно, а как «грязные делишки», или же как «свинство» (узб. ифлос ишлар, ифлослик). Во многих толковых словарях это образное средство имеет такие значения как «гнусность, мерзость, нечистоплотность, низость, подлость» [12, S. 487]. В христианском мире свинья употребляется как пища. Но у культурах где исповедуют Ислам свинья является запрещенным шариатом (макрух). Почему мы привели этот пример, в условиях глобализации, такое понятие как миграция на сегодняшний день воспринимается как социально-экономический, так и сложный этнокультурный процесс. Тем самым изменяет облик западных стран. И здесь этнокультурные и лингвокультурологические особенности мусульманского мира, вносит изменения в культурно-бытовую сферу христианского мира народов Западной Европы, Германии, Франции, Италии, Испании, Великобритании. Наглядным примером, тому является слово «халляль» противоположно «хараму» (все запрещенные деяния и вещи). Это понятие дословно передается с арабского языка как «разрешено». В странах

где основной религией является ислам это слово означает чистоту в обращении с людьми, в работе, в выборе национальной одежды, а также одним из самых главных атрибутов мусульман продукты питания. Это слова уже широко используются в Западной Европе, в частности немецкоязычных странах, т.е. производство продуктов питания в соответствии с требованиями религиозных традиций «халяль». Это говорит о том, что иностранные мигранты изучая европейские языки, в частности немецкий язык, обогащают эти языки культурно маркированной лексикой родного языка.

По мнению, А.Д. Дейкиной, О.Н. Левушкиной лингвокультурологический подход является «как совокупности методов, позволяющих в процессе обучения русскому языку формировать языковую личность учащегося в контексте культуры». [3, с. 26]

«Принцип соизучения языка и культуры», сформулированный Л.А. Ходяковой предполагает при обучении родному языку «отбор дидактического материала, методов, приёмов и средств обучения с учётом культурноносной функции родного (русского) языка, обеспечивающей целенаправленное влияние накопленных от поколения к поколению культурных ценностей на формирование духовного мира обучаемых, на воспитание их личного и национального достоинства средствами языка, через символы и традиции родного народа» [9, с. 57].

В нынешнее время специалисты, вовлеченные в преподавание иностранных языков, понимают, что существует важная связь между культурой и языком. Соответственно, лингвокультурологический подход в этом плане играет важную роль в сближение разных культур и народов. Следует подчеркнуть, что без изучения культуры как иностранного, так и родного языка, преподавание языку является неточным и неполным. И следует отметить, что в методике преподавания иностранных языков лингвокультурологическому подходу уделяется мало внимания. По мнению, Е.С. Диковой «это наводит на мысль о проблемности и сложности использования этого подхода в таких образовательных условиях, поскольку лингвокультурологический подход предполагает достаточно глубокое знания иностранного языка для исследования проявлений культуры народа в этом языке. Это, как известно, не является самоцелью в обучении иностранного языка в неязыковом вузе» [4, с. 67].

Таким образом, можно сделать вывод, что анализ научной литературы позволил определить лингвокультурологию, а также лингвокультурологический подход одним из наиболее эффективных способов формирования навыков и умений осуществления межкультурной коммуникации путем

изучения иностранных языков как явление культуры. При лингвокультурологическом подходе культура как и язык является основным содержанием обучения иностранных языков.

Ссылки:

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Издательство РУДН. 2006. – С. 32.

2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика учеб. 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр Академия, 2006. – 336 с.

3. Дейкина А.Д., Левушкина О.Н. Роль лингвокультурологического подхода в методике преподавания русского языка как родного, как иностранного и как неродного. Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность, 2012, № 4. – С. 23-28.

4. Дикова Е.С. Современные подходы к обучению иностранным языкам в неязыковом вузе. Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов. № 4 (11) 2011. – С. 65-69.

5. Донская Т.К. Лингвокультурологический принцип обучения русскому языку // Культуроведческий подход: его реализация в школьном и вузовском курсах русского языка. Доклады и тезисы докладов участников Всероссийской научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения академика А.В. Текучева (11-12 марта 2003 г.). – М.: МПГУ, 2003. – С. 24 – 29.

6. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

7. Мишатица, Н.Л. Лингвокультурологический подход к развитию речи учащихся 7-9 классов: дис. ... канд. пед. наук. – СПб, 2000. – 223 с.

8. Сяхова, Л.Г. Лингвокультурологическая концепция обучения русскому языку и учебники нового поколения. Методическое руководство для учителей русского языка (5-11 классы). – Уфа: Китап, 2006.

9. Ходякова, Л.А. Принцип соизучения языка и культуры в курсе методики преподавания русского языка // Актуальные проблемы преподавания русского языка на современном этапе российского среднего и высшего образования: материалы Всероссийск. науч.-практ. конф. (11-12 марта 2004 г.) [Текст]: [посвящ. памяти проф. М.Т. Баранова] / сост. проф. А.Д. Дейкина и проф. Л.А. Ходякова. – М.: МПГУ, 2004. – С. 57-67.

10. Шаклеин. В. М. Лингвокультурология: Традиции и инновации: Монография. – М.: Флинта, 2012. – 301 с.

11. Mann H. Der Untertan. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur. 1950. – 380 S.

12. Vollmar K. Symbole von A-Z. – Rastatt: Pabel-Moewig, 2004. – 638 S.

КУЛЬТУРА ВЗАЄМИН: ЗМІСТОВА СТРУКТУРА І ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Анотація: Метою статті є з'ясування змістової структури культури взаємин учнів молодшого шкільного віку та уточнення особливостей її виховання. Охарактеризовано когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний та практично-поведінковий компоненти. На основі узагальнення наукових розвідок виокремлено особливості виховання культури взаємин учнів – потреба у культурі у взаєминах, поведінці, ставленнях, зміна провідної діяльності, мотиви взаємодії, вплив характеру спілкування на взаємини, усвідомлення власної позиції та позицій усіх учасників взаємин тощо.

Ключевые слова: «культура взаємин молодших школярів», «когнітивний компонент», «емоційно-ціннісний компонент», «мотиваційний компонент», «практично-поведінковий компонент», «мотиви взаємин», «норми й правила взаємин», «спілкування», «усвідомлення власної позиції».

Постановка проблеми. Виховання культури взаємин молодших школярів – одна з найважливіших проблем сучасної педагогічної науки та практики, що зумовлюється реформуванням сучасної національної системи освіти, орієнтованої на визначення виховних пріоритетів учнів на основі гуманістичних цінностей, зокрема розвитку в них добра, поваги, взаєморозуміння, гармонізації міжособистісних культурних взаємин. У цьому зв'язку важливою є проблема виховання школярів з високим рівнем комунікабельності і гуманістичної спрямованості ще на початковому етапі навчання, оскільки саме у цей віковий період відбуваються істотні зміни в їхньому розумовому розвитку і моральному зростанні.

У такому разі, розуміння культури взаємин молодших школярів зумовлює її трактування як інтегрального динамічного особистісного утворення учня молодшого шкільного віку, яке характеризується типом, стилем і способами поведінки особистості, засвоєними нею загальнолюдськими цінностями, нормами, правилами, прийнятими у суспільстві, й здатністю втілювати їх у широкій соціальній та міжособистісній взаємодії. З чого видно широкий діапазон характеристик та параметрів, які охоплює предмет дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні засади виховання культури взаємин окреслено у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених: І. Бега, І. Бужини, Р. Вердебер, М. Євтуха, В. Киричок, Є. Мелібруди, Л. Москальової, М. Обозова, В. Сухомлинського та ін.

У низці дисертаційних робіт деякі аспекти культури взаємин школярів стали предметом окремого дослідження, а саме: з'ясування емоційної основи і мотивів взаємин школярів (Л. Волченко, В. Куніцина,); вивчення особливостей міжособистісних взаємин школярів (В. Крутецький, А. Мудрик, Г. Цукерман); виховання етики взаємин і культури спілкування (Л. Сологуб, Н. Щуркова, Г. Ясякевич) тощо.

Заслужують на увагу дослідження, спрямовані на вивчення і виховання культури взаємин дітей різних вікових категорій (О. Столяренко); виховання культури взаємин батьків і молодших школярів (І. Кулик, І. Сіданіч); культури взаємин між

представниками різних статей (І. Мачуська, І. Мезеря) та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у з'ясуванні змістової структури культури взаємин учнів молодшого шкільного віку та уточненні особливостей її виховання на даному етапі вікового розвитку.

Виклад основного матеріалу. На підставі проведеного аналізу наукової літератури щодо змістової структури культури взаємин учнів молодшого шкільного віку можна зазначити, що її основою є система знань, умінь, навичок, мотивів, особистісних якостей, які забезпечують ефективність її виховання. Вивчаючи структурні компоненти виховання культури взаємин молодших школярів слід взяти до уваги різні підходи до визначення її складових. Зокрема, Я. Коломинський виокремлює: поведінковий, афективний, когнітивний; О. Бодальов – практичний, афективний, гностичний; Б. Ломов – регулятивний, афективний, інформаційний (пояснюються такі відмінності різноманітним змістовою наповненості компонентів взаємин).

Виходячи із зазначеного можна узагальнити, що компоненти культури взаємин молодших школярів – це комплексне поєднання складників, які містять знання особистості щодо культури людини, її атрибутивні та рольові характеристики; вияви позитивних емоційних реакцій; передбачають наявність внутрішніх стійких спонук; вибір оптимальних поведінкових форм.

Оскільки досліджувана проблема, функціонуючи у руслі окремого аспекту виховної діяльності і, будучи зумовленою соціальними та культурними змінами у рамках цього аспекту, має у кожному випадку конкретний специфічний прояв і структуру, у контексті даного дослідження культура взаємин молодших школярів репрезентована такими органічно взаємопов'язаними і взаємодоповнюваними компонентами: когнітивним, емоційно-ціннісним, мотиваційним і практично-поведінковим.

Когнітивний компонент культури взаємин молодших школярів поєднує у собі основи знань про норми й правила взаємин, ознаки виявлення культури у взаєминах, спілкуванні та про ефективні моделі поведінки у взаєминах. В. Куніцина зазначає, що високий рівень культури у спілкуванні з іншими

членами суспільства забезпечує збагачення особистістю знань про способи та шаблони поведінки у ситуаціях взаємин, систему складних навичок соціальної взаємодії індивідів, сформованість морально-етичних і культурних знань людини про розвиток культури взаємодії, про себе й соціальне середовище, а також життєвий досвід [6, с. 480].

Дослідниця Н. Хамська цілком обгрунтовано зазначає, що знання правил культури взаємин не завжди означає їх дотримання [9]. Тому вчена вважає, що для дитини потрібно створити середовище, де вона зможе переконатися у нагальності дотримуватися норм і правил культури взаємин. Дієвості одержаних учнем знань, на переконання Н. Хамської, можна досягти, якщо забезпечити умови для аналізу та пізнання особливостей змісту культури взаємодії, щоб він зміг дійти до самостійних висновків про важливість і цінність вияву культури у взаєминах [9, с. 36]. І. Бех зазначає, що знання культури у структурі взаємин молодшого школяра набувають ефективності та цінності лише у випадку, якщо наявне усвідомлення дитиною їх ціннісного значення та особистісного сенсу, і дитина переростає позицію «... транслятора відчужених моральних норм, стандартів, етичних правил чи вимог» [1, с. 8].

Отже, культура взаємин молодших школярів базується на певному рівні морально-етичних, культурних знань, що розкриваються у принципах, нормах, правилах, способах і моделях взаємодії, які уточнюють різні аспекти культури взаємин особистості. Отже, наявність глибоких знань в учнів сприяє встановленню позитивних взаємин, орієнтують їх у виборі етичних дій.

Наступний компонент змістової структури культури взаємин – емоційно-ціннісний, вагомість якого зумовлюється безпосередністю у проявах почуттів дітей, динамічністю реакцій на події, розумінням особистісної цінності інших учасників взаємин, здатністю до широкого співпереживання.

Позитивні емоції у взаєминах школярів ґрунтуються на основі спільності інтересів і зумовлюють ціннісне ставлення до іншої людини як до особистості. Тобто емоції виявляють значущість для молодшого школяра конкретної людини або ситуації та закликають до необхідних дій, зумовлюючи загальну парадигму культури взаємин. На основі узагальнення набутого емоційного досвіду дитини зароджуються почуття – складні емоційні утворення вищого рівня, які виникають після тривалих взаємин. У культурі взаємин молодших школярів і емоції, і почуття постають як ускладнена форма поведінки та демонструють їхню готовність правильно діяти стосовно інших дітей. У випадку реалізації такої моделі поведінки відбувається віддзеркалення відповідних реакцій у суб'єкта взаємодії.

Рівень емоційно-ціннісного компонента культури взаємин учнів також залежить від сформованості емпатійних навичок. Р. Вердербер емпатію трактує як співпереживання, співчуття, тобто емоційний відгук людини на переживання [2, с. 317–318]. Тобто емпатія – це багатофункціональне

явище, яке потребує терпимості до емоційних проявів іншої людини; проявів поваги та толерантності до учасників взаємин; готовність пристосувати власне сприйняття навколишньої дійсності відповідно до сприйняття іншої людини.

Другий складник емоційно-ціннісного компонента – цінності – займають особливо важливе місце у вихованні культури взаємин молодших школярів, оскільки включають систему світоглядних орієнтацій, що полягають у визнанні цінності суб'єкта взаємин, та проявах культури ставлень до нього й суспільства як найвищої цінності, у здатності до здійснення свідомого вибору добра на протиположності до здійснення свідомого вибору зла на протиположності до дотримання загальнолюдських норм та правил поведінки у колективі.

Отже, емоційно-ціннісний компонент у змістовій структурі культури взаємин займає одну з ключових позицій та передбачає формування у молодших школярів здатності до адекватних реакцій на емоційні стани навколишніх людей та дотримання культурних та гуманістичних цінностей. Тому наявність досвіду позитивно відгукуватися на емоційні стани іншої людини поступово породжує потребу усвідомлення власних почуттів.

Ціннісне значення у структурі культури взаємин молодших школярів належить мотиваційному компоненту, адже, як зазначає В. Семиченко, мотиви «... особливим, незамінним способом беруть участь у регуляції діяльності й поведінки в цілому ...» [8, с. 10]. Мотиваційний компонент культури взаємин молодших школярів зумовлює морально-етичну, соціально-позитивну позицію учня і виступає важливою рушійною силою взаємин та виражає спонуку, яка внутрішньо переживається учнем у контексті конкретного вчинку чи дії. Разом потреби та мотиви виступають як суб'єктивні стимули поведінки і діяльності молодшого школяра, оскільки потреби виражають загальні тенденції культури взаємин молодшого школяра, а мотиви віддзеркалюють мету (тобто досягнення вищого рівня культури взаємин) і бажаний результат.

Отже, у змістовій структурі культури взаємин молодших школярів мотиваційний компонент виконує спонукальну функцію в установленні контактів і охоплює комплекс морально-етичних мотивів культури взаємин і поведінки учнів.

Практично-поведінковий компонент культури взаємин молодших школярів – четвертий компонент, який характеризує діяльну сторону досліджуваного феномена, тобто уміння, навички, звички і поведінку особистості загалом.

Досліджуючи проблему поведінкових характеристик особистості, Н. Щуркова цілком обгрунтовано визначає такі аспекти: враховує інтереси та погляди інших учасників взаємодії, власні дії вибудовує з урахуванням їхніх інтересів; не пригнічує нічий ініціативи; не претендує на місце інших та не привертає до себе надмірну увагу; демонструє при потребі готовність висловити доброзичливе ставлення і привітність [7, с. 25–26].

У площині окресленої проблеми важливим є осмислення механізму вибору поведінкових форм

взаємин. Так, у дослідженнях Т. Кириленко, М. Ночевника знаходимо, що вибір поведінкових форм залежить від почуттів, які переживає особистість [5]. Зокрема, на думку вчених, на основі цих почуттів особистість виробляє модель взаємин і поведінки. Саме почуття, які відчуває особистість, ґрунтуються на взаємних вимогах і очікуваннях, які складаються між людьми та міцно закріплюються у правилах взаємин [5, с. 2-4]. Однак у вихованні культури взаємин особливо важливий вибір школярем необхідних форм поведінки, коли він відчуває антипатію до учасника взаємин.

Отже, практично-поведінковий компонент культури взаємин молодших школярів виявляється у: моральних діях і вчинках; здатності обирати правильну тактику етичної поведінки з урахуванням особливостей конкретної обстановки взаємин та осмислювати реальні результати власних дій; спроможності протистояти деструктивним впливам на взаємини; в умінні вносити у свою поведінку доцільні корективи.

Розкриваючи особливості виховання культури взаємин учнів молодшого шкільного віку слід зазначити, що вчені однакостайні в тому, що саме цей вік є це сенситивним періодом у розвитку дитини як особистості. Оскільки це період формування особистої внутрішньої позиції, переконання та зародження соціального «Я», що зумовлюється потребою молодшого школяра знайти своє місце у житті та виконувати нову суспільно значущу діяльність, яка є важливою складовою культури взаємин особистості.

Досліджуючи проблему розвитку молодших школярів, Л. Виготський зазначав, що саме у молодшому шкільному віці починають з'являтися потреби у засвоєнні та реалізації культури у взаєминах, поведінці, ставленнях. На думку психолога, тільки глибинні внутрішні перетворення особистісного розвитку та його відчутні зміни можуть виявити стійкі підстави для визначення ключових періодів-етапів розвитку особистості дитини, оскільки дитяча особистість змінюється як єдине ціле у своїй внутрішній динаміці, а законами зміни цього цілого зумовлюється рух кожного його компонента, складової. Ключові зміни у психічному розвитку дитини, які зумовлюються цілісною навчальною діяльністю школяра, специфічною для означеного вікового періоду, окреслюють глибинні психічні зміни вікового етапу, визначають свідомість формуючої особистості, ставлення до навколишнього соціуму та загалом увесь процес розвитку дитини у цей період [3]. Саме такі психічні зміни дослідник визначає як новоутворення, які називає основними критеріями дитячого розвитку на окремих етапах. Л. Виготський підкреслює, що на кожному віковому етапі розвитку особистості вирізняється таке новоутворення, яке є основним і фундаментальним для психічного розвитку особистості у цей період і характеризує зміни й реорганізацію всієї особистості дитини. Така ж думка простежується і у дослідженнях С. Рубінштейна. Психолог відзначає, що школяр не тільки навчається і розвивається, але й

розвивається, навчаючись і виховуючись. Виховання культури особистості та її моральний розвиток починаються ще задовго до вступу у школу, однак тільки у школі з'являється необхідність і виникає потреба дотримання цілісної системи суспільних вимог і норм культури поведінки. Учений вважає, що при умові правильно організованого виховного процесу закладаються та формуються основи людської особистості.

Суттєвим аспектом виховання культури взаємин молодших школярів, на думку науковців, є зміна виду провідної діяльності. Перехід дитини до навчальної діяльності розуміється як особливо складний, оскільки, на відміну від ігрової діяльності, вона носить обов'язковий, цілеспрямований характер. Життя школяра підпадає під вплив цілого комплексу важливих обов'язків і вимагає від нього виконання загальноприйнятих правил і контрольованої поведінки. Тому доцільно розглядати процес виховання культури взаємин молодших школярів на первинних етапах шкільного навчання як пристосування, первинне сприйняття певних культурних норм і правил, важливий етап для переходу до самостійного свідомого й відповідального виконання різноманітних завдань і розв'язання проблем, що мають місце у взаємодії членів суспільства. Водночас, саме нова соціальна ситуація – вступ до початкової школи, стає важливим чинником активних дій з освоєння законів культури поведінки, правил взаємодії людей та набуття дитиною морально-етичних навичок.

Для з'ясування відмінних особливостей учнів молодшого шкільного віку важливе осмислення розвитку дитини, здійснене Л. Дзюбко, яка характеризує цей вік кризь призму таких ознак: у дітей 7 – 10 років провідним є моральне становлення; світ для дитини сприймається як цілісний; на перший план виступає навчальна діяльність; внутрішній морально-етичний розвиток індивіда передбачає пошук духовних сил, способів спілкування, розвиток слухняності, які сприяють пошані дорослих, навчальним здібностям; закладається здатність навчатися і бути відкритим усьому новому протягом життя; велике значення має особистість учителя, оскільки його морально-етичне багатство примножує та розширює надбання дітей [4, с. 8].

Отже, у віковий період з 6 до 10 років у дитини відбувається активне пізнання свого місця і ролі у суспільстві. Зокрема, необхідність і можливість залучення дитини молодшого шкільного віку до культури взаємин зумовлюється емоційними особливостями дітей, сприйнятливістю до зовнішніх впливів, готовністю до емоційної реакції на стан і переживання іншого. Крім цього, у школярів накопичується певний досвід культури поведінки, з'являється здатність до вольових зусиль, яких потребують позитивні взаємини з однокласниками. У процесі становлення культури взаємин відбувається розвиток і вираження своєрідних рис індивіда та зародження індивідуальності.

Як свідчить власний практичний досвід взаємини учнів, які тільки прийшли до школи, характеризується тим, що вони практично не ініціюють

взаємини, особливо з ровесниками, та знаходяться під великим впливом дорослих, зокрема вчителів, як їхньої зв'язуючої ланки. Першокласники практично повністю зорієнтовані на постать учителя, але за умов цілеспрямованого педагогічного супроводу адаптаційний період стає початковим етапом формування взаємин та їх культури, що виявляється у морально-етичних переконаннях, у проявах зародження своєї позиції, розвитку комунікативних умінь і набутті досвіду культури взаємодії.

Подальше зародження та розвиток в учнів культури взаємин відбувається через відкриття дитиною іншого «Я» та поступовим формуванням здатності побачити себе, свою поведінку та вчинки з боку, що виникає спершу у взаємодії зі старшими, а згодом і з однолітками. Така взаємодія має носити інтерактивний характер, оскільки вона передбачатиме реальну діяльну кооперацію дітей та сприятиме організації переходу взаємин з безпосереднього типу в опосередкований. Шкільний період життя спонукає школяра до активізації своїх внутрішніх ресурсів, активізує уміння дитини обстоювати власні думки, ініціювати чи підкорятись. Нове середовище потребує від учня організованості, відповідальності, контролю власних дій і вчинків.

На кінець першого та на початок другого класу у школярів спостерігається зміна пріоритетів у побудові взаємин. Зокрема, другокласники характеризуються набуттям умінь налагоджувати дещо ближчі та міцніші взаємини з ровесниками за особистою ініціативою. Проте, учнів ще не потрібно повністю віддавати самостійному контролю, а пропонувати посильну допомогу, корекцію взаємин.

На третьому та четвертому роках навчання змінюються ставлення до особистості вчителя та взаємин у колективі. Справа у тім, що період знайомства дитини зі школою завершився, тому, хоч особистість учителя значуща, але стають тіснішими контакти з однокласниками. Спільна діяльність і навчання формують колектив, згуртовують його перед визначеними цілями, викликають інтерес. Дружній цілеспрямований колектив має великий вплив на розвиток особистості та виховання взаємин школярів. Починаючи з третього класу, діти болісно сприймають та реагують на зауваження дорослих, зроблені при друзях, однокласниках, і прагнуть виправитися, зайняти гідне місце серед ровесників.

Культура взаємин учнів четвертого класу характеризується більшою усвідомленістю, помірною динамічністю. А під впливом систематичного контролю та виховних впливів у школярів відбуваються позитивні зрушення у вихованні основ культури взаємин. Дослідження та спостереження свідчать про те, що в четвертокласників досвід культури взаємин значно розвинений і різноманітний, помітна узгодженість власних дій і вчинків, а взаємні, безкорисливі почуття виявляються у прагненні бути потрібним товаришу. У дітей починають формуватися більш тісні взаємини, що виражаються у співчутті, прагненні поділитися власними радощами та невдачами, зростає розуміння необ-

хідності культури взаємин з навколишнім соціальним середовищем. Важливі тут взаємини з однокласниками. Саме група однолітків-однокласників відіграє значущу роль у залученні дітей до культурних надбань людства. Унаслідок взаємодії школярів між собою відбувається засвоєння певних культурних цінностей, загальнолюдських правил, які впливають на виховання культури взаємин.

У взаєминах із однолітками учні розуміють свою значущість, відчують впевненість у собі та можуть розраховувати на високу оцінку особистих вчинків, визнання своєї гідності. Отже, виховання культури взаємин молодших школярів впливає на розвиток самосвідомості, самовизначення та самоствердження, формування образу «Я» особистості. Уже в молодшому шкільному віці дитина починає ототожнювати себе з групою ровесників, ураховуючи різноманітні прояви ставлення членів групи до її особливостей, що мають прояв у вчинках. Тож, нова система взаємин з учителями, дорослими, однокласниками, прилучення до системи нових колективів і новий провідний вид діяльності (навчання) вирішально позначаються на вихованні та закріпленні культури взаємин дітей.

Досліджуючи чинники впливу на виховання культури взаємин молодших школярів, Л. Дзюбко виокремлює «... об'єктивні умови соціогенезу й онтогенезу (політичні, соціальні, економічні та інші передумови розвитку особистості учня); соціальний статус дитинства (історико-культурні й хронологічні характеристики дитячого віку); інші соціальні ролі, які реалізують загальну соціальну позицію дитини (систему її ставлення, що виражається в установках, готовності до прийняття цінностей та очікувань референтної для групи) ...» [4, с. 10–11].

Досліджуючи вплив спілкування на взаємини дітей, Дж. Брунер розуміє його як усвідомлений вплив на інших учасників взаємин, який охоплює: візуальне сприйняття; чітку мету й цілеспрямований пошук дій її реалізації; відмову від подальшого спілкування після досягнення поставленої цілі. Як видно, автор подає спілкування як цілком односторонній процес, у якому партнери взаємин майже не беруться до уваги. Ґрунтовнішу характеристику спілкування відображено у наукових розвідках Х. Росса і К. Рубіна. Дослідниками виокремлено такі компоненти процесу спілкування особистостей: здатність сприймати і усвідомлювати інформацію про наміри партнера; орієнтація на партнера; здатність за допомогою комунікативних дій викликати згоду інших учасників взаємин на взаємодію.

Аналізуючи проблему культури взаємин, дослідниця О. Вовчик-Блакитна цілком обґрунтовано визначає, що розвитку культури взаємин значно перешкоджають низька сформованість навичок і вмінь взаємодіяти у різних видах діяльності та невміння налагодити взаємини у колективі.

Досліджуючи особливості психологічного розвитку культури взаємин особистості дитини молодшого шкільного віку, доцільно звернути увагу на наукове напрацювання Г. Цукерман. Ученою аналізувалася проблема взаємодії учнів цієї вікової категорії з ровесниками та зі старшими, і з'ясовано, що

коли діти співпрацювали між собою, вони удвічі якісніше оцінювали свої можливості, рівень власних знань. Тоді як в учнів, які співпрацювали винятково з учителем, рефлексивні навички були набагато нижчого рівня [10, с. 113]. Тож можна констатувати, що взаємодія між ровесниками дозволяє розвивати такі якості, як уміння прийняти думку іншого, терпимість, а головне: сприяє становленню рівноправності у взаєминах [10, с. 121].

Висновки даного дослідження та його перспективи. Узагальнюючи, зазначимо, що виховання культури взаємин молодших школярів – це тривалий та трудомісткий процес, який потребує врахування особливостей дітей цієї вікової категорії. Цілісність та структурність досліджуваного феномену представлена крізь призму чотирьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного (знання про цінності й правила взаємин, ознаки виявлення культури у взаєминах, спілкуванні та моделі поведінки у взаєминах), емоційно-ціннісного (безпосередність у проявах почуттів дітей, дотримання культурних та гуманістичних цінностей, здатністю до щирого співпереживання), мотиваційного (спонукаюча функція в установленні контактів і охоплення комплексу морально-етичних спонук і мотивів культури взаємин і поведінки учнів) та практично-поведінкового (діяльнісна сторона досліджуваного феномена, тобто уміння, навички, звички і поведінку особистості загалом). Молодшому шкільному віку притаманний ряд специфічних особливостей культури взаємин: зміна соціального середовища та провідного виду діяльності з ігрової на навчальну; низька орієнтація учнів шестирічного віку на взаємини з однокласниками порівняно з орієнтацією на вчителя як ключової фігури у навчально-виховному процесі; поступове розширення кола знайомств; відкриття молодшими школярами іншого «Я»; планомірне зростання потреби у спілкуванні з ровесниками тощо. Однак детальнішої уваги потребує з'ясування психологічних особливостей гендерних взаємин молодших школярів, характеристика міжособистісного характеру взаємодії учнів та готовність

майбутніх фахівців до виховання культури взаємодії учнів молодшого шкільного віку.

Список літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтовний підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. / І. Д. Бех – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Вердербер Р. Психология общения: Тайны эффективного взаимодействия / Вердербер Р., Вердербер К.; Пер. с англ. И. Андреевой и др. – 11 международн. изд. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, изд. дом «Нева», М.: Олма-ПРЕСС, 2003. – 318 с.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. / Л.С.Выготский – М.: Педагогика, 1981 – 1984. – Т.2., 1982. – 504 с.
4. Дзюбко Л. Періодизація морального розвитку дитини / Л. Дзюбко // Психолог. – 2004. – № 35. – С. 7 – 11.
5. Кириленко Т. Виховання почуттів / Т. Кириленко // Психолог. – 2003. – № 35. – С. 1–16
6. Куницына В.Н. Межличностное общение: Учеб. для вузов / В.Н.Куницына, Н.В.Казаринова, В.М.Погольша – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.
7. Мушенок Н.И. Преимущество в развитии гуманных качеств у 6-10-летних детей: Автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика воспитания» / Н.И.Мушенок – М., 1997. – 23 с.
8. Семиченко В. А. Психология эмоций. / В. А. Семиченко – Луганск : Осирис, 1996. – 68 с.
9. Хамська Н. Б. Підліток на шляху до моральності. Навч.-метод. посіб. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 1998. – 136 с.
10. Цукерман Г. А., Поливанова К. Н. Введение в школьную жизнь. Программа адаптации детей к школе. – 2-е изд., испр. – М.: Генезис, 2003. – 128 с.
11. Щуркова Н. Е. Этика школьной жизни. / Н. Е. Щуркова – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 192 с.

Rustamova Manzura Mirkamalovna

Senior staff-researcher scientist,

Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Рустамова Манзура Миркамаловна

старший научный сотрудник-исследователь,

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

THE METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF SCHOOLCHILDS IN THE SYSTEM OF PRIMARY EDUCATION

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧЕНИКОВ В СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Abstract: The article considers the methods of development of creative thinking and creative abilities that are applicable to teaching in primary education. The author gives the characteristic of creative thinking that are suggested by the majority of scientists.

Аннотация: В статье рассматриваются методы развития творческого мышления и творческие способности, применимые к обучению в начальном образовании. Автор дает характеристику творческого мышления, предложенные большинством учёных.

Keywords: primary education, creative thinking, method, brainstorming, six thinking hats, characteristic.

Ключевые слова: начальное образование, творческое мышление, метод, мозговой штурм, шесть шляп мышления, характеристика.

С модернизацией системы народного образования ставятся новые цели и задачи обучения в гуманитарных науках. Эти изменения требуют от общеобразовательных учреждений воспитания молодого поколения социально-активных, творчески мыслящих, а также способных свободно самостоятельно приобретать и оценивать новую информацию.

Как известно, в общеобразовательных учреждениях, т.е. в школах особое место занимает развитие творческого мышления учеников. Проблема творческого мышления обучающихся на сегодняшний день очень актуально, соответственно, существует много работ, посвященных изучению данной проблемы. Такие ученые как Л.С. Выготский, Е.А. Вяхирева, Дж.П. Гилфорд, И.Лернер, Г.Линдсей, Р.Томпсон, К.Халл и многие другие внесли значительный вклад в развитие теории творческого мышления.

Если говорить о важности творческого мышления в системе народного образования, то ее следует развивать на всех этапах обучения. Особое значение эта задача имеет в младшем школьном возрасте, так как именно в начальной школе закладываются приемы умственной деятельности, формируются мыслительные действия. Обновление учебного процесса в начальной школе опирается на те поиски, которые ведутся в теории и практике развивающего обучения. Эффективность развивающего обучения достигается, прежде всего, посредством активизации учебной деятельности школьников. Ученик должен не пассивно воспринимать в готовом виде разъяснение учителем новых знаний, а добывать и осмысливать эти знания в активной самостоятельной работе [2, с. 2].

По мнению Л.С. Выготского «Творческой деятельностью мы называем такую деятельность человека, которая создает нечто новое, все равно будет ли это созданное творческой деятельностью какой-нибудь вещь внешнего мира или известным построением ума или чувства, живущим и обнаруживающимся только в самом человеке» [3, с. 3]. Так что же понимается под творческим мышлением? Одним из первых, кто предпринял попытку дать ответ на этот вопрос, является американский психолог Джой Пол Гилфорд (Joy Paul Guilford). В своих трудах посвященных творческому мышлению (creative thinking), ученый высказал идею, согласно которой уровень развития креативности определяется преобладанием в мышлении четырех особенностей. «Во-первых, это оригинальность и необычность высказанных идей, стремление к интеллектуальной новизне. Человек, способный к творчеству, почти всегда и везде стремится найти свое собственное решение. Во-вторых, творческого человека отличает семантическая гибкость, т.е. способность видеть объект под новым углом зрения, способность обнаружить возможность нового

использования данного объекта. В-третьих, в творческом мышлении всегда присутствует такая черта, как образная адаптивная гибкость, т.е. способность изменить восприятие объекта таким образом, чтобы видеть его новые, скрытые стороны. В-четвертых, человек с творческим мышлением отличается от других людей способностью продуцировать разнообразные идеи в неопределенной ситуации, в частности в такой, которая не содержит предпосылок к формированию новых идей» [5, с. 323-324].

Если обобщить дефиниции творческого мышления, предложенных в толковых словарях, «творческое мышление – это один из видов мышления, характеризующийся созданием субъективно нового продукта и новообразованиями в самой познавательной деятельности по его созданию. Эти новообразования касаются мотивации, целей, оценок, смыслов. Творческое мышление отличают от процессов применения готовых знаний и умений, называемых репродуктивным мышлением» [7].

В своих исследованиях Дж. Гилфорд определил основные черты творческого мышления: 1) *беглость*, т.е. умение максимально быстро создавать новые идеи и предложения по решению возникшей проблемы; 2) *гибкость* как способность применять разные подходы и менять их в случае неэффективности решения задач; 3) *оригинальность* – умение генерировать что-то новое или применять известные методы к новым ситуациям; 4) *точность* или *структуризация*, т.е. логичное выстраивание будущего решения [4]. Тем самым ученый рассматривал понятия творческое мышление и креативность как синонимы. В результате чего, у обучающихся проявляются новые способности размышлять креативно, т.е. создавать новый оригинальный продукт, в качестве которого выступают живопись, литература, техника, дизайн, музыка и т.д.

Здесь опять следует обратиться к концепции Дж.Гилфорда, в котором развитие креативных умений формируется преобладанием в мышлении следующих свойств, таких как: 1) оригинальность и необычность идей, стремление к интеллектуальной новизне; 2) семантическая гибкость (способность видеть объект под разными углами зрения); 3) образная адаптивная гибкость (способность изменить восприятие объекта таким образом, чтобы видеть его новые, скрытые стороны); 4) семантическая спонтанная гибкость (способность продуцировать разнообразные идеи в неопределенной ситуации, в частности в такой, которая не содержит предпосылок к формированию новых идей). Этот вопрос активно исследуется не только психологами, но и педагогами в сфере профессионального образования. Но основными препятствиями творческого мышления, по мнению известных американских психологов Г.Линдсея, К.Халла и Р.Томпсона, могут выступать не только недостаточно развитые способности, но и в частности:

1) склонность к *конформизму*, т.е. зависимости от общественного мнения;

2) *цензура* – склонность человека к пассивному реагированию на окружающее и не пытаются творчески решать возникающие проблемы;

3) *регидность*, т.е. неготовность к изменениям программы действия в соответствии с новыми ситуационными требованиями;

4) *желание находить ответ сразу*, это чрезмерно высокая мотивация часто способствует принятию непродуманных, неадекватных решений [6].

На наш взгляд, в процессе творческого мышления создается не только конкретное материальное явление, воспринимаемое органами чувств, но и для усовершенствования нестандартных решений, создания основы научных исследований.

Существуют различные методы развития творческого мышления у школьников. Одним из этих методов является мозговой штурм, который является наиболее эффективным методом в процессе занятий. Этот метод широко используется во всех отраслях науки для решения определенных задач. В чем заключается его суть, в основном это групповая работа, каждый участник даёт свою точку зрения на поставленный вопрос. В процессе решения вопроса запрещено мыслить критически. Конечной целью является как можно больше получить новых идей. Соответственно, этот процесс осуществляется поэтапно, который состоит из следующих четырех пунктов: 1) способ работы по определенной задаче; 2) промежуток времени на обдумывание и решения поставленной задачи; 3) запись на доске различных мнений; 4) выбор подходящего варианта для решения поставленной задачи. Следовательно, в процессе занятий этот метод ставит перед собой следующие задачи такие как:

а) повышать уровень самостоятельности учеников;

б) максимально снижать чувства страха перед аудиторией;

в) формировать навыки аудирования;

г) развивать логическое мышление.

Решение этих задач на уроках повышает активность и развивает творческие способности у учащихся.

Но существует и другие способы анализа творческого мышления, т.е. метод «Шесть шляп мышления», который был разработан британским психологом Эдвардом де Боно. Также, существует специальная книга автора «Шесть шляп мышления»[1]. Этот метод позволяет преодолевать трудности за счёт разделения мыслительного процесса на шесть отдельных режимов – шляп, отличающихся шестью цветами (белый, черный, желтый, красный, зеленый, синий). Соответственно, когда человек надевает шляпу, фокусирует мышление, когда сменяет шляпу на другой цвет, изменяет его направление. И в основе этого метода лежит идея параллельного мышления человека. В процессе решения поставленных практических задач этот метод мышления помогает при решении трех трудностей, т.е. эмоциями, растерянностью и путаницей.

Вот какие значения имеют шесть шляп Эдварда де Боно:

1) *белая шляпа* – это ученый, научный подход. Здесь изучаются аргументы, выявляются лакуны, которые следует восполнить недостающие сведения;

2) *черная шляпа* – это критик, критическое оценка ситуации – недостатки и риски;

3) *желтая шляпа* – это оптимист, выявляет плюсы решения конкретной проблемы;

4) *красная шляпа* – это художник, интуитивное решение ситуации;

5) *зеленая шляпа* – это креативщик (создатель), решение проблемы нестандартным путем;

6) *синяя шляпа* – руководитель, формируется общее решение определенной задачи. Далее систематично объединяются все возможные идеи в одну последовательную линию.

Метод шести шляп очень прост для осмысления и поставленная задача рассматривается систематично. Данный метод можно применять во всех сферах деятельности человека, как и в точных, так и гуманитарных науках. Особенно он широко применяется в психологии, в педагогике и в сфере профессионального образования. Исходя из цели и задач занятий существует и другие способы для формирования творческого мышления учеников.

Если взять на примере начального образования ученики на уроках труда предпочитают, выполняют разные игры. Главной задачей этого вида деятельности стало развитие в процессе обучения творчески мыслящей личности, а также, воспитание таких его качеств как самостоятельность, инициатива, коммуникабельность. Творческие способности развиваются у учащихся в практической деятельности. Для того чтобы одновременно тренировать внимание учеников, что является основой в адаптации к учебному процессу, подойдет задание «сделать различные фигурки из разноцветных бумаг». На уроках труда учитель предлагает различные варианты решения поставленной задачи, т.е. предлагается нарисовать несколько рисунков с различными геометрическими формами, таких как круг, треугольник, прямоугольник и т.д. А что касается подбора цвета, то здесь в процессе изготовления фигуры различных животных, например, попугая из бумаги, здесь ученики стараются самостоятельно подобрать цвет. На этом этапе проявляются их творческие способности, ученики начинают творчески мыслить о данной фигуре птицы, которая живет в мире их фантазий, т.е. проявляются способности, связанные с образным содержанием – какого цвета голова (жёлтый – этот цвет им напоминает цвет солнце), *крылья* (синий – этот синего цвет небо), *глаза* (черный – здесь проявляются культурные особенности определенного народа, например, у узбеков глаза черные, этот цвет глаза имеет образное значение «глаза возлюбленной девушки», есть еще выражение «чаросдек кора кўзлар» (*чарос* – название винограда, столового сорта с крупной, черной фиолетовой ягодой), *клюв* (красный), *лапки* (белый – цвет чистоты невинности, добродетеля и радо-

сти), *клов* (красный – у большинство учениц (девочек) этот цвет является любимым цветом, и здесь клов сравнивается с красными губами). Этим и проявляется творческое мышление учеников. Кроме этого существует ещё разные способы по развитию творческого мышления, например различные рисунки на белом, где ученики развивают свои креативные воображения. Использование таких методов рекомендуется делать на природе, в саду или же у речки под открытым небом (лес, облако, солнце). Здесь следует учитывать возраст учеников, где их характер во многом очень противоречив. Педагогу следует учитывать эти характеристики учеников. Учителю одновременно как педагогу и психологу в начальном образовании нужно создать систему. Где ученики класса находятся четыре года под руководством одного учителя, которому необходимо иметь систему для достижения желаемого результата в процессе уроков.

Таким образом, мы рассмотрели несколько методов развития творческого мышления у обучающихся в начальном образовании и результатом которого является открытое принципиально усовершенствованное решение той или иной задачи. Опыт работы в соответствии с вышеизложенным материалом показывает повышенную заинтересованность учеников к выполнению заданий для творческого мышления. Чтобы развивать творческое мышление у учащихся нужно систематично решать задачи любой сложности. Проанализированный нами научный материал позволяет обучающим с разным

уровнем речевого развития чувствовать себя комфортно и оценивать себя адекватно. С помощью методов творческого мышления можно научить обучающихся лучше понимать особенности своего мышления и контролировать свой образ мыслей и более точно соотносить его с поставленными задачами с целью более эффективного использования процесса мышления при решении проблем.

Ссылки:

1. Де Боно Эдвард. Шесть шляп мышления (Six Thinking Hats). – М.: Попурри, 2006. – 208 с.
2. Вяхирева Е.А. Развитие творческого мышления младших школьников в процессе личностно-ориентированного обучения: дис. ... канд. пед. наук. – Саратов. – 260 с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Кн. Для учителя. 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
4. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления. – М.: Прогресс, 1965.
5. Линдсей Г., Халл К., Томпсон Р. Творческое и критическое мышление // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления /Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.А. Петухова. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 400 с.
6. Маклаков А.Г. Общая психология. – СПб.: Питер СПб, 2014. – 583 с.
7. Общая психология: слов./ Ред. Л. А. Карпенко. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Речь, 2005. – 250 с.

УДК 343.85:34381

Mikitenko M.S.

*teacher of Bila Tserkva center
of excellence personnel of the State
criminal-Executive service of Ukraine.*

Микитенко Мария Степановна,
*преподаватель Белоцерковского центра
повышения квалификации персонала Государственной
уголовно-исполнительной службы Украины*

THE PROBLEM OF UP-BRINNING AND RESOCIALIZE JUVENILES SENTENCED TO ALTERNATIVE PUNISHMENTS ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ И РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОСУЖДЕННЫХ К АЛЬТЕРНАТИВНЫМ ВИДАМ НАКАЗАНИЙ

Аннотация: В статье раскрыты основные требования, предъявляемые к работнику уголовно-исполнительной инспекции (службы пробации), который занимается воспитанием и ресоциализацией несовершеннолетних, осужденных к наказаниям не связанным с лишением свободы. Сотрудники службы пробации осуществляют свою работу следуя этапам, таким как: длительное оценивание; правоприменение; мотивация; управление риском; планирование; определение приоритетов; работа в сотрудничестве; координация и последовательность; оценка; выводы. Для повышения квалификации персонала уголовно-исполнительной инспекции были разработаны такие программы как: основы уголовного правосудия относительно несовершеннолетних, особенности подросткового возраста, ключевые факторы и риски, защитные факторы и принципы, особенности проведения мотивационного интервьюирования с несовершеннолетними, кейс-менеджмент, условия для эффективной профилактико-коррекционной работы, особенности осуществления образовательно-профилактических программ с подростками, когнитивно-поведенческое вмешательство, мотивационное консультирование. Автор статьи приходит к выводу, что одна из важных целей работы сотрудников пробации заключается в возвращении несовершеннолетних к полноценной жизни.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовно-исполнительная инспекция, служба пробации, воспитание, перевоспитание, ресоциализация, профилактико-коррекционная работа, работа в сотрудничестве, оценка, подросток, сотрудник.

Summary: The article gives basic requirements for the employees of the criminal-Executive inspection (probation services), which deals with up-bringing and re-socialisation of teenagers sentenced to the punishment not related with deprivation of liberty. The workers of the probation service have some stages in their work as: a long-term assessment; law enforcement; motivation; risk management; keeping prophylactic of risks, planning; defining priorities; cooperation; coordination and consistency; and review. It is defined the components of the program for training of criminal-Executive inspections staff: the basics of criminal justice as to minors, especially adolescents, the key factors and risk principles, protective factors and principles, features of motivation with minors, case management, conditions of effective prophylaxis-remedial work, the peculiarity of implementation of educational and preventive programs with juveniles, cognitive behavioral intervention, motivational counseling. The author comes to the conclusion what is the most important mission of the probation service for minors in order to return them to normal life.

Keywords: juvenile, criminal Executive inspection and the probation service, up-bringing, reeducation, resocialization, prophylaxes -corrective work, work in collaboration, assessment, adolescent, employee.

Постановка проблемы. В течение последних десятилетий все более значимой становится проблема правонарушений несовершеннолетних, которая несет большую социальную опасность. Эта проблема обусловлена многими факторами, в частности, выраженностью экономическим расслоением, разрушением нравственных норм и ценностных ориентиров.

С начала 90-х годов прошлого века в Украине стала четко прослеживаться трансформация ценностных ориентаций молодежи. У определенной ее части появилась ярко выраженная тенденция отсутствия уважения к законопослушному поведению. Сейчас подростки от 14 до 18 лет составляют около 7% населения Украины, однако на их долю приходится 14% зарегистрированных преступлений. Согласно оперативным данным Министерства юстиции Украины на учете в уголовно-исполнительной инспекции (службе пробации) в 2016 году находилось 4304 несовершеннолетних. На конец года - 1509 (из них преступления небольшой тяжести совершили 49 человек, средней тяжести - 458, тяжелые - 996, особо тяжелые - 6, связанные с наркотическими средствами - 1). Одной из причин нарушения несовершеннолетними уголовно-правовых норм являются недостатки в их воспитании. К сожалению, последствия заключения являются отрицательными как для личности осужденного, так и для самого общества [3, 446с.].

В настоящее время функцию перевоспитания несовершеннолетних, осужденных к альтернативным видам наказаний, возложены на службу пробации [1]. Суть работы сотрудника службы пробации, который работает с несовершеннолетним правонарушителем, заключается в санкционированном законом вмешательстве в жизнь правонарушителя, направленного на управление процессом его социализации путем обеспечения условий для создания формирования у него навыков удовлетворения потребностей социально приемлемыми способами.

При этом, основной задачей кейс-менеджмента (управления случаем) является установление баланса между необходимым вмешательством в жизнь правонарушителя, которая позволит в максимально возможной степени соблюсти его права и

создать условия для удовлетворения его основных потребностей некриминальным путем, и защитой общества путем возмещения ущерба, нанесенного жертве и предотвращения рецидивных правонарушений. Возникают очень важные вопросы: каждый ли работник может заниматься перевоспитанием несовершеннолетних осужденных? Что он должен знать и уметь? Должно ли быть у него специальное образование? Ответы на эти вопросы стали основой для написания статьи.

Актуальность темы заключается в том, что современное состояние обучения, воспитания, перевоспитания, развития и ресоциализации личности осужденного выдвигает новые требования уголовно-исполнительной системы и имеющейся в ней подсистемы образования, воспитания и перевоспитания, которая требует высокого профессионализма воспитателя, в общем, работника службы пробации.

Применение современных мировых подходов к работе с правонарушителями дает возможность создать реальные условия для перехода от «карательного» до «исправительного» вектора направления деятельности службы пробации, основанной на соответствующих классических и современных научных подходах [5 с.92-94]. Важно отметить, что сам процесс воспитания не может быть стереотипным для всех времен, и это должно быть учтено в деятельности службы пробации. Выдающийся педагог А. Макаренко отмечает: «Мастерство воспитателя не является каким-то особым, требующим таланта, но это специальность, которой надо учиться, как надо учить врача его мастерства, как надо учить музыканта» [4].

Офицер службы пробации привлекая необходимых лиц, партнеров, ресурсы и программы, должен полностью управлять каждым конкретным случаем как менеджер дел, отвечать за целостность всего процесса надзора, управляя вмешательством и результатом. Такая эффективность достигается за счет качественного объединения всех этих элементов в хорошо управляемый процесс. К такому процессу мы относим: длительное оценивание; мотивацию; управление риском; соблюдение правового аспекта; планирование; определение приоритетов;

работу в сотрудничестве; координацию и последовательность; оценку; обзор. [6, с.134].

Анализ последних исследований и публикаций. На протяжении всего исторического пути развития цивилизации прослеживается понимание важности подготовки работников для работы с проблемой преодоления и профилактики девиантного поведения, негативных отклонений в поведении учащихся и важности морали и права в становлении личности. Особую значимость для проведенного исследования имеют труды, в которых раскрываются основные вопросы данной проблематики, а именно: В. Кривуша [7], А. Лазаренка [8], Л. Линник [9], В. Лютого [10], В. Оржеховской, Т. Федорченко [11], Н.Пихтина, М. Пихтиной [12], Г. Пономаренка [13], И. Рудаковой, А. Ситниковой, Н. Фальчевской [14].

Цель научной статьи - определить особенности воспитания и ресоциализации несовершеннолетних осужденных к наказаниям не связанным с лишением свободы.

Изложение основного материала. Анализ практической деятельности работника уголовно-исполнительной инспекции показал, что главными методами работы с правонарушителями в деятельности органов уголовно-исполнительной инспекции были индивидуальные беседы, групповые занятия и семинары, которые носили хаотичный и формальный характер. Единой структуры и четкого плана работы со случаями проявления девиации несовершеннолетнего правонарушителя, которая направленная на результат, не было. Существенной разницы между работой со взрослыми и несовершеннолетними в нормативных документах, регламентирующих деятельность уголовно-исполнительной инспекции не исследовались, доминировал метод воспитания, как педагогическое требование. Инспекторы, формулировали в присутствии законного представителя несовершеннолетнего, требования разъясняя порядок и условия отбывания наказания или испытательного срока, так, чтобы они были понятны и посильны для детей. Выдвинутые требования предусматривали контроль за ее исполнением. Если требование «строилось на основе» уважения, то инспектор пытался частично повторить опыт выдающегося советского педагога А. Макаренка, который отмечал, что суть его педагогического опыта заключается в как можно большем требовании к человеку, и как можно большем уважении к нему [16].

Мы подчеркиваем, что очень важно относиться к правонарушителю как к человеку с его потребностями и проблемами. Это и легло в основу работы работника пробации, после принятия, в феврале 2015 года, Закона Украины «О пробации» [1], но в то же время первоочередной задачей является исправление и ресоциализация осужденного с целью обеспечения безопасности общества от негативных проступков несовершеннолетнего. Для решения этих задач работник пробации целенаправленно проявляли потенциальные возможности и способности несовершеннолетнего лица, формирования у него адекватной самооценки, отношения к

социуму, предоставления несовершеннолетнему правонарушителю знания и понимания социальных норм и правил.

Важно отметить, о необходимости выполнять социальные нормы - это правила, которые содержат требования общества, социальных групп к поведению лица, групп в их взаимоотношении друг к другу, к социальным институтам, общества в целом [17, с.17-18].

Исследуя эту проблему, мы проанализировали истории жизни несовершеннолетних и сожалении о неверно выбранном жизненном пути, причины совершенного и размышления о будущем. Большинство из них похоже по своей сути, например: «Мне 17 лет и за свою жизнь я видел не много хорошего. Отца никогда не было, а мать ежедневно заглядывала в рюмку. Она забывала забрать меня из детского сада, и уже в 4 года я сам оттуда часто убегал. Первую кражу я совершил в семь лет, когда украл булочку в магазине, потому что очень хотелось есть. С тех пор все и началось ... ». Таким образом, с этой исповеди мы видим, что несовершеннолетний не родился преступником, но согласно жизненным обстоятельствам стал на этот путь [15, с.3].

К такой категории лиц следует применять специальные подходы и методы в соответствии с их возрастом. Анализируя этот случай, важно сосредоточиться на профилактике и мотиве преступления, а не на наказании за их совершение.

Несовершеннолетний, который оказался в числе подучетных службы пробации, должен быть всесторонне изучен, продиагностирован, и только после этого необходимо переходить к его перевоспитанию. Прежде всего, надо установить контакт с ребенком и его окружающими (семьей, друзьями, сверстниками, учителями). Важно исследовать личностные черты осужденного, особенности его физического и психического развития, причины возникновения девиантного поведения у несовершеннолетнего, уровень риска совершения повторного уголовного преступления его криминогенные факторы. Выявить, его проблемы, а также защитные факторы, которые будут способствовать ресоциализации.

При изучении личности осужденных часто у работника возникают негативные эмоции, приводящие к устойчивому дефициту положительных впечатлений, разочарование - это способствует возникновению профессиональной деформации работника пробации. Профессиональная деформация снижает эффективность воспитательного процесса, а иногда приводит к обратному эффекту. Поэтому, одной из важнейших черт в системе личностных качеств инспектора, для работы с проблемой воспитания и ресоциализации несовершеннолетних, осужденных к наказаниям не связанным с лишением свободы, должна быть устойчивость к профессиональной деформации. Кроме этого, для выполнения поставленных задач, инспектор пробации должен обладать не только специальными знаниями, но и самообладанием, объективной самооценкой, самоконтролем, чувством ответственности за себя и других, самокритичностью, эффективно и

корректно осуществлять индивидуальное влияние на поведение осужденного.

Принимая во внимание созданные в рамках украинско-канадского проекта «Реформирование системы уголовной юстиции относительно несовершеннолетних в Украине», новые подходы, методы и направления работы по искоренению проблемы воспитанию и ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей, компетентность каждого работника в этом направлении, является результатом его самореализации в ходе длительного процесса профессионального становления, для которого характерны индивидуальное своеобразие и уникальность условий протекания.

Профессиональное становление специалиста - целостный и непрерывный процесс развития практической, образовательной и исследовательской деятельности личности в сфере исполнения наказаний, ориентированный на формирование профессиональных знаний, умений, навыков и личностных качеств, адекватных квалификационным требованиям и этическим стандартам профессии. По этому, в течение 2015-2016 годов на базе Белоцерковского училища профессиональной подготовки персонала Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (а с 2017 года Белоцерковского центра повышения квалификации персонала Государственной уголовно-исполнительной службы Украины), впервые в Украине по методам и технологиям образования взрослых с использованием современных мультимедийных средств обучения, при поддержке ведущих экспертов вышеуказанного украинского-канадского проекта и проекта Европейского Союза «Поддержка реформ в сфере юстиции Украины», проводилась подготовка 794 будущих работников службы пробации Украины, для работы с несовершеннолетними осужденными к наказаниям не связанным с лишением свободы, по соответствующей учебной программе специализированного курса повышения квалификации персонала уголовно-исполнительной инспекции Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Программа состояла из таких направлений:

- основы уголовной юстиции в отношении несовершеннолетних;
- национальное законодательство в сфере уголовной юстиции относительно несовершеннолетних;
- особенности подросткового возраста;
- теории формирования противоправного поведения и факторы, которые обуславливают ее развитие у подростков;
- методика оценки вероятности совершения повторного уголовного преступления несовершеннолетним лицом;
- ключевые факторы и принципы риска, потребностей, восприятия. Защитные факторы и принципы,
- особенности проведения интервью с целью сбора информации и установления доверия с несовершеннолетними;
- кейс-менеджмент, определения целей;

➤ условия эффективной профилактико-коррекционной работы и гендерно-ориентированного подхода;

➤ особенности реализации образовательно-профилактических программ с несовершеннолетними;

➤ когнитивно-поведенческое вмешательство;

➤ мотивационное консультирование.

Программа ориентирована на определение особенностей воспитания и ресоциализации несовершеннолетнего правонарушителя.

Результаты педагогической деятельности часто затянута во времени, оптимизм, стойкость при неудачах, переосмысления ошибок, комплексный подход с привлечением широкого круга общественности и государства, особенно религиозных организаций, дают позитивные результаты в ресоциализации несовершеннолетних осужденных.

Исторический опыт свидетельствует о том, что именно религия является одним из самых влиятельных средств перевоспитания осужденных, потому, что воспитывая у осужденных христианские взгляды на жизнь, через духовную трансформацию происходит оздоровление общества. Выдающийся ученый пенитенциарий Г. Радов, отмечал, что «...религия и церковь стали единственной властью, которая добровольно определяется человеком. Священник стал не только символической фигурой, но и лицом, что заслуживает доверия и не имеет меркантильного интереса. Только взяв на вооружение пастьрскую, а не начальственную роль, опираясь на нормы христианской морали, пенитенциарный персонал способен вернуть преступника к нравственному возрождению и спасти общество от окончательного краха морали» [2].

Мы согласны с тем, что только совместная напряженная работа всех заинтересованных государственных структур, так и негосударственных общественных организаций, показывают положительный результат в работе с несовершеннолетними осужденными к альтернативным видам наказания. Для того, чтобы организовать такую совместную работу требуется компетентный инспектор.

Таким образом, мы пришли к выводу о том, что для искоренения проблемы воспитания и ресоциализации несовершеннолетних осужденных к наказаниям не связанным с лишением свободы, работник:

- *должен знать и понимать*: нормы профессиональной этики; психологические особенности несовершеннолетних; общие положения уголовного процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Украины; требования нормативных документов, регламентирующих деятельность органа пробации; задачи и принципы пробации; права и обязанности субъектов пробации; особенности организации работы с различными категориями правонарушителей; особенности пробации в отношении несовершеннолетних; требования международных стандартов и рекомендаций

обращення с лицами, осужденными к уголовным наказаниям не связанным с лишением свободы; методы сбора и анализа информации о личности обвиняемого (осужденного); методику оценки рисков совершения повторного уголовного преступления несовершеннолетними лицами и особенности ее заполнения.

• *должен уметь и быть способным:* собирать и анализировать информацию о влиянии криминогенных факторов на поведение несовершеннолетнего обвиняемого (осужденного) вести персональный учет субъектов probation; использовать различные источники информации для заполнения сокращенной и полной формы оценки; составлять и заполнять формы оценок рисков совершения осужденными повторного уголовного преступления, для клиентов probation; привлекать волонтеров для выполнения задач связанных с probation; планировать свою работу, правильно распределять силы и средства, использовать материально-техническую базу; анализировать статические и динамические факторы риска, составлять социально-психологическую характеристику на обвиняемого (осужденного) составлять проект индивидуального плана надзора и социально-воспитательной работы с несовершеннолетним осужденным с учетом оценки его рисков и криминогенных потребностей, обеспечивать реализацию этого плана и оценку его результатов; учитывать особенности работы с различными категориями правонарушителей и планировать работу с ними.

К. Гельвеций писал: «Воспитание, главным образом, должно засеять наши сердца полезными для индивида и общества привычками»

Список литературы:

1. Про probation. Верховна Рада України; Закон від 05.02.2015 № 160-VIII. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
2. Супрун М. О. Внесок Г. О. Радова у розбудову вітчизняних пенітенціарної теорії та практики [Електронний ресурс] / Супрун М. О., Пуйко В. М. – Режим доступу: <http://pen.div.co.ua/page/vnesok-goradova-u-rozbudovu-vitchiznyanoi-penitentsiarnoi-teorii-ta-praktiki>.
3. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія/ Д.В. Ягунов; Державна пенітенціарна служба України. – 4-те вид., перероб. Та доп. – Одеса: Фенікс, 2011. – 446 с.
4. Електронний архів А.С. Макаренко [Електронний ресурс].- режим доступу: <http://antmakarenko.narod.ru/1>
5. Івашева Т.В. Виправлення і ресоціалізація засудженого – ключова мета роботи пенітенціарії//Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми модернізації законодавства та

освіти в умовах євро інтеграційного поступу України» - Чернігів, 2016. С.92-94

6. Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців служби probation: метод рек./ [Прина Яковець, Анатолій Волік, Максим дДемченко, Роман Дрозд, Олег Янчук]; Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні. – Київ, 2015 – 134с.

7. Кривуша В. І. Особливості ресоціалізації неповнолітніх злочинців : [навч.-метод. пос.] / Віктор Іванович Кривуша. – К. : МП “Леся”, 2000. – 140 с

8. Лазаренко О. О. Профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності органів внутрішніх справ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Лазаренко Олексій Олександрович. – Київ, 2012. – 224 с.

9. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Линник Леся Миколаївна. – Луцьк, 2006. – 286 с.

10. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Лютий Вадим Петрович. – К., 2010.– 296 с.

11. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : [навч.-метод. пос.] / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко. – Черкаси : Вид-во Чабаненко, 2008. – 376 с.

12. Пихтіна Н. П. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти : навч.-метод. пос. / Н.П. Пихтіна, М.П. Пихтін, Т. Є. Федорченко. – Ніжин, НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 399 с.

13. Пономаренко Г. О. Профілактика девіантної поведінки учнівської молоді у системі правоохоронних органів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пономаренко Галина Олександрівна. – Херсон, 1998. – 182 с.

14. Рудакова И. А. Девиантное поведение : [учеб.-метод. пос.] / И. А. Рудакова, О. С. Ситникова, Н. Ю. Фальчевская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 156 с.

15. Стсюк І.П. «Діти за ґратами», ЧРГ «Вечірні Черкаси», 2012 – №46

16. Про затвердження Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань. Держдепартамент вик. покарань, МВС України; Наказ, Інструкція, Форма типового документа від 19.12.2003 № 270/1560. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0016-04>

17. Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціального середовища: соціально-педагогічний аспект: монографія / Т.Є. Федорченко; Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України – Черкаси, 2009. – с. 17-18.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF PEDAGOGICAL PRACTICE IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL TRAINING OF TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES IN SWEDEN

Summary. The article is devoted to the peculiarities and the role of teaching practice during the preparation of teachers of foreign languages in universities in Sweden in a modern educational process. This article describes the main features of pedagogical practice, the principles necessary for the successful functioning of the educational system, the selected components of professional competence of the teacher.

The paper studied the specificity of theoretical and methodological principles of the practical component in the system of pedagogical preparation of teachers of English in Sweden. Implemented logical-structural analysis of concepts «Praktiskskolan Programme», which is used in the Swedish scientific pedagogical literature.

Keywords: pedagogical practice, theoretical and methodological principles of professional pedagogical preparation of teachers of English, professional competence.

Formulation of the problem. In the realities of today's world and the need for integration of specialists in different branches of the economy in other countries, the country's language skills, and the most of the English language is of great importance. Therefore, the training of teachers of English should be the quality to a new level of modern education. First, it concerns the higher pedagogical education, which should be focused on the harmonization of the fundamental theoretical and practical training of future teachers, which provides knowledge of the genesis of the domestic and international education, research and teaching as an important sphere of spiritual culture of society. In the context of restructuring of the domestic higher education and science special interest is the specificity of the theoretical and methodological principles of the system of teacher training of teachers in developed European countries, where national educational factor is organically combined with the requirements for the quality and scope of knowledge, dictated by the concept of the Bologna education model.

Highlight of outstanding earlier issues parts. Identify key features of pedagogical practice, principles necessary for the successful functioning of the Swedish educational system.

The aim of this paper is to study the specifics of the application of the practical component as an important component of teacher training English language teachers in Swedish universities.

Formulation of the challenge. Consider the organization of practical training English teachers in Swedish universities and the structure of educational-methodical documentation, in particular pedagogical practices programs.

Analysis of recent researched and publications. Experience of pedagogical training of future teachers of Sweden makes it possible to assert that the positive trends of its development. It is above all the dialogical nature of the forms and methods of organization of educational process, through the program of teaching practice, the definition of the invariant of its content, and variability for courses of study, the integration of teaching and research work, school partnerships as a condition for dialogue between science and practice. An analysis of the scientific and theoretical sources -

the works of famous Swedish scientist K. Alstrema, E. Anderson, G. Berglund, K. Bruslinga, G. Berndtson, B. Grana, A. Linke, A. Olson, K. Sederblada, B. Hammer, A. Herrlinga, T. Hyusena and other innovative processes certifies the country in the sector of theoretical and practical training of the teacher. It is actualizes the possibility of introducing creative elements of this experience in the practice of the national vocational education and integration needs of teacher training with the world educational imperatives. An analysis of Swedish scientific pedagogical sources shows that pedagogical preparation of the teacher - is a complex dynamic system, the content and form of which are aimed at the integration of pedagogical, psychological, subject knowledge, the development of professional skills, the formation of national consciousness, humanistic attitude to the outside world in the future teacher [6].

I. Carlgren, Sweden's leading scientist in the industry of teacher training notes the need for integration of pedagogical knowledge, with pedagogy as a science to be practical and to teach future teachers to be teacher-professional [5].

Statement of the base material. Sweden is one of the most socio-economically developed countries of the world. In addition, the study of the experience of this country should help to improve the training of local teachers. This country belongs to the leading countries in the field of education, and that the system of teacher training, and in particular English language teachers in Sweden becomes important. At the present stage, Sweden has a distinctive system of teacher training, which significantly influenced the European educational system. National system of education in Sweden ensures the formation of a future teacher's professional readiness to implement these components in their activities:

- powerful teaching in general training;
- high professional competence, which is being improved throughout life;
- attitude to people of all ages with the positive side;
- friendly attitude towards people from different social strata and material prosperity.

In this content, it includes not only professional knowledge and skills, but also professionally signifi-

cant qualities of the person. In addition to staging professional, an important part of the development of professionalism is Maturity of personality traits such as: independence, the ability to make decisions, the creative approach to the profession, the ability to learn throughout life, communication skills, ability to cooperate and others. Moreover, it is these qualities are formed in the course of practical training during their studies at the university.

Professional education Swedish system operates according to the following principles of quality education: access to vocational education for all the citizens of Sweden, taking into account the needs and expectations of the person on a continuous study; mobility, which provides competitiveness of graduates in the international educational space; scientific approach, which provides the intellectual development of future teachers and others.

A special feature of the training curricula of teachers of foreign languages today is the implementation of the "European dimension", which finds reflection in: defining the goals and tasks of training of teachers; inclusion of the study of European specificity in the content of individual subjects of the curriculum; Recognition of the need to ensure the implementation of the Bologna process and making relevant standards of education quality; the development of training courses that provide the ability to obtain the qualification "teacher" in several countries; participation in European projects and schemes to ensure the mobility of students; withdrawal of interstate and inter-institutional agreements; the development of regional schemes, which provide training for students in the neighboring countries; legislative support foreign language learning [2].

An integral part of the training of future teachers of English language teaching in higher education in Sweden is practical training. Teaching practice is an important component in the training of the future teacher system. It acts a connecting point between the theoretical study of the student and it future self-teaching work. By engaging in practical mastering of theoretical material, a student from the first days of study and clearly understand the concrete actualization of the future of its activities, learn to properly apply the acquired theoretical knowledge, it is logical to respond to different teaching situations. Since this is a special form of organization of training of students, the scope of the actual teaching activities, a place "test" themselves in the profession, finding a professional reasoning, the student must be the opportunity to test their professional competence, to detect the difference between the achieved and the necessary professional level of development, to determine their own professional needs, opportunities and subsequent guidance, personal professional growth. Like any other practice, pedagogical practice of future teachers of English meaningfully for functions; it consists of several closely linked components: training (which educates and develops), diagnostic, adaptation, integration. These components are not very clearly defined and separated. The main purpose of teaching practice: student preparation for holistic implementation of the functions of the teacher, taking into

account all the requirements for foreign language teachers.

In Sweden, through an extremely greater decentralization of the school system, colleges should develop their own contacts with schools to organize teaching practice. Swedish programs include a large number of hours of practical training in schools throughout the study period. A month after the start of study planned week of practice at the school, which is a kind of "knowledge of school life." Trainees are invited to carry out "ethnographic observation" about the interaction in the classroom, in the schoolyard, as well as interaction between teachers and other personnel. However, in the first year special attention is paid to the formation of students' ability to learn, which ensures achievement of their professional and personal development: to be able to express their opinions and discuss in the group to read and analyze texts, and record their observations and the like. Swedish scientist A. Rabo, said that the main task of the teachers who work in the first year, is to create a learning atmosphere of mutual aid and cooperation, the students should feel at the college "at home". The starting point of the educational process should be the student's own experience. In the following different courses broadens the mind of the student, namely: courses "Social Organization in and out of school", "Political education organization", etc. [7].

For the character of practical training teachers of English in universities in Sweden, and the structure of educational-methodical documentation, in particular pedagogical practices programs («Praktiskskolan Programme»), there are specific features of the practical component of general teacher training. They lie in the differentiation of pedagogical practices in the partner schools and the nature of their conduct. A special role in the preparation of future teachers play partner schools as bases of the organization and carrying out of professional practices of the future teachers. Tight productive work of teachers of higher educational institutions for the training of teachers and students and teachers of partner schools takes place on the basis of an equal relationship (hence the term "partner schools") during their studies and research work. A characteristic feature of the teaching practice, which consists of four stages, it is a crosscutting program. According to the system of evaluation of the Swedish teacher O. Holmberg, training student teachers is carried out on orientation, initial, technological and professional levels. This increases the motivation of the quality of students' practical training.

One of the leading methods of studying students have teaching experience purposeful observation of the educational process. During the observation, students accumulate observations of life, teaching the facts of school practice, visual representation of the educational process [4].

The first year of studies - practice (orientation level of teacher training) propaedeutic - includes host such activities: introduction of the training facilities of the school, the main directions of its activity; specificity complete contingent of students at an educational institution; primary school documentation (regulations, orders, the curriculum of the school, the annual plan of

its work, class magazine, his conduct, personal affairs of students); features of the organization of the educational process in the different classes of compulsory secondary school or higher (senior) high school; observation and analysis of the organization of leisure of students, work circles, the presentation of proposals for the improvement of the results of educational activities; determine the theme and thesis assignments. As this stage is a passive observation practice, it is very important to play the role of a mentor teacher who coordinates and directs the activity of the student. From professional competence mentor depends follow the style and priorities in the work of the future teachers of English.

Second-year students throughout the year are brought to the analytic teaching practice (entry level), the purpose of which - is continuation of familiarization with the organization of educational process and educational comprehensive school activities. For a certain period, they are studying school experience: perform the functions of the class teacher; explore the psychological characteristics of students; watching the teacher training activities, the use of different methods of forming them practical skills. Teaching practice within the technological level - third year of study includes: independent planning their own teaching activities; independent development and implementation of English classes in the appropriate classes of partner schools (number and requirements for classes agreed with the head of the target practice and teachers partner schools); Active and analyze the lessons of the English language; cooperation with distinguished teachers (providing different types of student aid); planning and implementation of remedial work with underachieving pupils in order to improve the quality of their cognitive activity; introspection own pedagogical activity, planning to improve it; implementation of outreach to parents of pupils of the partner school teachers proposed directions; organization and carrying out of leisure with the students during their free time at school (breaks, after school) and informal communication in English; participate in teacher conferences, seminars, discussions, preparation of reports or reports on the proposed school teachers affiliate topic; writing the theoretical part of the thesis. The aim of a comprehensive educational pedagogical practice in the fourth year there to master evolving technology educational activities, namely: to contribute to the development of students' skills and abilities to model and perform the traditional lessons, the different types of extracurricular activities with the use of interactive technologies; exercise full analysis of the lesson; to raise the need to replenish their knowledge systematically and creatively apply them in practice, take part in the methodological work, to carry out psychological and pedagogical supervision of students; to carry out an experimental study of the problems of scientific work [8]. This is ensures that the transition from the level of orientation ("future teacher-beginner") to advanced level ("future teacher professional"), which occurs gradually during the implementation of the proposed program of job practice, which is determined by the objectives of the practice of the future teacher of English. A pooled analysis of stu-

dent teaching programs for students of Swedish universities made possible the classification of types of work that are performed by students in the context of predictable changes in the quality of teaching and methodical preparation of the future teachers of the English language and the formation of the relevant personal characteristics. Thus the main directions of the organization is an independent student practice planning, organization and implementation of activities for the posts of English teachers; study and generalization of the system leading teachers of the partner school, the analysis of the most effective methods and learning techniques; independent preparation for the different types of lessons based on modern learning technologies; made a presentation of his own visual aids or models; carrying out educational work in a multicultural and multilingual school environment through the use of various methods of studying student team, interpersonal and gender relations. Student teaching senior students is characterized by a high level of autonomy. Creative, responsible attitude of students to this form of specialist training with the qualification "teacher of English" will allow graduates to meet the requirements of professional competence. Pedagogical practice ends by writing the thesis (dissertation) - a weighty component of future teachers. Students perform graduate work based on partner schools using the research material collected during the four levels of practice. University professors and teachers of partner schools to improve the learning technology and education students often use their recommendations.

Since the late XX century Swedish initiative in the processes of pedagogical activity of teachers practicing intensively occur, heads of school establishments, organizers of education and higher educational schools. Provided concept - continuous pedagogical practice as an integral part of the professional teacher training. Through requirements of modern pedagogy, digested scientific values of education and training that lie outside the corporate, social and national interests. Learning experience of the practical component as an important component of teacher's training English language teachers in Sweden, confirms that many pedagogical ideas are updated global concepts and theories and that the experience of a particular country or region - it is also not true in a finite value.

Conclusions. In view of the above, it can be concluded that the formation of the professional competence for teaching and learning, research, practical activity of the future teacher of English in Sweden occur effectively, thanks to the curatorial work of teachers - supervisors and the effective use of training and methodological support.

Therefore, preparation of English teachers in the universities of Sweden there is an organic unity, and the optimum ratio of vocational and special subject block.

List of references

1. Akusok A.M. The theoretical principles of the content of general pedagogical training of future teachers: abstract dis. cand. ped. sciences: 13.00.01 / Akusok Alla Nikolaevna; Kiev. nat. univ. by M.P. Dragomanov. - K., 2009. - 20 p.

2. Dzhurinskiy O.M. The development of education in the modern world. // - VLADOS M., 2003. – 240p.
3. Karpenko N.M. Professional-pedagogically preparing preschool education in Swedish universities: abstract. dis. cand. ped. sciences: 13.00.04 "Theory and Methods of Professional Education" / Karpenko Natalia Mihaylovna; Kiev nat. univ by Boris Grinchenko. - K., 2010. - 20 p.
4. Swedish Ministry of Education and Science (Utbildningsdepartementet) [electronic resource] – Access mode: www.sweden.gov.se.
5. The Swedish National Agency for Higher Education H? Gskoleverket (Swedish National Agency for Higher Education) [electronic resource] – Access mode: www.hsv.se.
6. Linde Goran. The Meaning of a Teacher Education Reform: national story –telling and global trends in Sweden / Goran Linde // European Journal of Teacher Education, Vol.26, № 1, 2003. – P. 109-122.
7. Rabo, Annika. Teacher training in “multicultural” Sweden. – EMIGRA Working Paper num.7 ISSN 2013-3804/ – 2007. – www.emigra.org.es
8. The Training of Teachers of a Foreign Language: Developments in Europe / A Report to the European Commission Directorate General for Education and Culture/ revised report / Michael Kelly, Michael Grenfell, Angella GallagherBrett, Diana Jones, Laurence Richard, Amanda Hilmarsson-Dunn / http://ec.europa.eu/education/languages/pdf/doc493_en.pdf.

Lopanova E.V.

Doctor of Pedagogics, PhD,

Head of the Pedagogy and Psychology Department

FGBOU VO «Omsk State Medical University»

Лопанова Елена Валентиновна

доктор педагогических наук,

заведующая кафедрой педагогики и психологии

ФГБОУ ВО «Омский государственный медицинский университет»

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL TRAINING OF MEDICAL UNIVERSITY
TEACHING STAFF IN THE CONDITIONS OF CONTINUOUS EDUCATION
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МЕДИЦИНСКОГО
ВУЗА В УСЛОВИЯХ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Summary: The article discusses the peculiarities of the educational program for teachers of the medical school. The program was developed in the framework of the project Tempus IV 159328-TEMPUS-1-2009-1-FR-TEMPUS-SHMES "The system of education throughout life for medical teachers". The program is based on the concept of lifelong education. The program is tested in several medical universities in Russia, including the Omsk state medical University. The result of the program – improving the professional competence of teachers

Key words: continuous education, psychology and pedagogical training of university teaching staff, competence, educational program, progressive training system

Аннотация: В статье рассматриваются особенности построения образовательной программы для преподавателей медицинского вуза. Программа разработана в рамках проекта Tempus IV 159328-TEMPUS-1-2009-1-FR-TEMPUS-SHMES «Система обучения в течение жизни для преподавателей медицинских вузов». В основу программы положена концепция непрерывного образования. Программа апробирована в ряде медицинских вузов России, в том числе в Омском государственном медицинском университете. Результат освоения программы – повышение уровня профессиональной компетентности преподавателей.

Ключевые слова: непрерывное образование, психолого-педагогическая подготовка преподавателей, компетентность, образовательная программа, накопительная система повышения квалификации.

Постановка проблемы. Переход от концепции и практики «образование на всю жизнь» к стратегии «образование через всю жизнь» означает усиление роли непрерывного профессионального образования (и его составной части – дополнительного профессионального образования) в вопросах совершенствования кадрового потенциала отраслей экономики, обеспечение возможности для каждого человека социально адаптироваться в условиях постоянно изменяющегося рынка труда путем реализации индивидуальной образовательной траектории.

Это доказывает необходимость построения профессионального образования как контекстного, ориентированного не на передачу готовых знаний, а на обучение находить эти знания и применять их

в ситуациях, имитирующих реальные профессиональные ситуации. По свидетельству отечественных исследователей, основное направление обновления профессионального образования в современном мире заключается в том, чтобы найти пути формирования у будущего специалиста *деятельностной позиции в процессе обучения*, способствующей становлению опыта целостного системного видения профессиональной деятельности, системного действия в ней, решения новых проблем и задач [2, 5].

Анализ последних исследований и публикаций. Непрерывное образование - философско-педагогическая концепция, согласно которой образование рассматривается как процесс, охватывающий

всю жизнь человека; аспект образовательной практики, представляющий её как непрекращающееся целенаправленное освоение человеком социокультурного опыта с использованием всех звеньев имеющейся образовательной системы; принцип организации образования, образовательной политики. В теории и практике непрерывного образования особо акцентируется образование взрослых за пределами базового образования - приобретение и повышение профессиональной квалификации, переподготовка в процессе смены профессий, образование в ходе адаптации к меняющимся социальным условиям, досуговое образование и т. д. [3].

В мировой педагогике понятие непрерывного образования выражается рядом терминов: «продолжающееся образование» (continuing education, continuous education), «пожизненное образование» (life-long education), «пожизненное учение» (lifelong learning), «перманентное образование» (permanent education, l'education permanente), «дальнейшее образование» (further education, Weiterbildung), «образование взрослых» (adult education, l'education des adultes, Erwachsenenbildung) и др. [6]. К понятию непрерывного образования тесно примыкает «возобновляющееся образование» (resurgent education), означающее получение образования «по частям» в течение всей жизни, отход от практики длительного образования в учебном заведении, оторванной от трудовой деятельности, чередование образования с другими видами деятельности [7].

Как отмечается в исследованиях Красинской Л. Ф., Лазукина А. Д., Матушанского Г. У., Мещеряковой М. А., серьезной проблемой является то, что большинство преподавателей вуза не имеют базового педагогического образования, поэтому испытывают трудности при решении современных образовательных задач. Более того, содержание профессионально-педагогической подготовки преподавателей вузов не всегда носит опережающий характер по отношению к состоянию образовательной практики (Сластенин В. А.), а обучение в системе повышения квалификации часто является копией вузовского обучения (Борисова Н. В., Вершловский С. Г., Матушанский Г. У.).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В настоящее время психолого-педагогическая подготовка, например, в медицинском вузе, в соответствии с Федеральными государственными образовательными стандартами высшего образования включает в себя минимальный объем знаний в области психологии и педагогики и не предусматривает подготовку к деятельности преподавателя. В связи с этим, следует учитывать, что профессиональные педагогические знания и умения осваиваются преподавателями эмпирическим способом, на основе собственного студенческого опыта, по мере вхождения в профессию, поэтому во многом носят случайный, несистематизированный характер [2].

Значительные усилия направлены на развитие программ непрерывного образования в контексте обновления профессионального опыта, повышения квалификации и переобучения. Анализ практики

проектирования программ подготовки преподавателей и их применения в российских медицинских вузах показывает, что учебный процесс в сфере подготовки к педагогической деятельности преподавателей до сих пор построен по тематическому принципу и ориентирован на освоение набора систематических курсов. При этом преобладает изучение фундаментальных дисциплин при минимуме вариативности, с доминированием лекционной работы. В рамках такой модели учебного процесса, построенном на изучении циклов дисциплин или отдельных дисциплин, общепринятый на европейском пространстве компетентностный подход не работает [3].

Цель статьи: обоснование методических подходов к совершенствованию профессионально-педагогической подготовки преподавателей вуза на основе личностно-ориентированного, деятельностного, компетентностного и андрагогического подходов к обучению.

Изложение основного материала. Динамичность общественного развития предполагает, что профессиональная деятельность человека не предопределена на весь период его профессиональной карьеры и предусматривает необходимость непрерывного образования, процесса постоянного повышения своей профессиональной компетентности специалиста, которая, по мнению многих ученых, должна основываться на развитии интегративных и аналитических способностей человека.

Содержательное решение проблемы непрерывного образования возможно с помощью понятия «квалификация», которое характеризует не сумму полученных документов об образовании, а уровень компетентности специалиста, его способность решать определенные классы профессиональных и социальных задач. Идея непрерывного образования обусловлена потребностью личности, стремление которой к постоянному познанию себя и окружающего мира становится ее ценностью («образование через всю жизнь»). В этом подходе, особенно в последние годы, выделяется деятельностный аспект, при котором непрерывное образование рассматривается как новый способ образовательной деятельности, обеспечивающий опережающее развитие человека, формирование у него прогностических качеств.

Основой практики непрерывного образования стала установка на изучение и удовлетворение образовательных потребностей, создание широкого набора образовательных услуг. В основу современного образования должен быть положен *личностно-деятельностный подход* - создание условий развития профессионально компетентной и саморазвивающейся личности [1].

На основании изложенного рабочей группой проекта Tempus IV 159328-TEMPUS-1-2009-1-FR-TEMPUS-SHMES «Система обучения в течение жизни для преподавателей медицинских вузов» были разработаны квалификационные требования к преподавателю высшей медицинской школы и созданы карты компетенций, которые должны стать

основой для разработки образовательных программ.

Родившийся в ходе дискуссии отечественных и зарубежных коллег из вузов – партнеров гранта

состав компетенций и модулей программы подготовки преподавателей медицинских вузов представлен в табл. 1.

Таблица 1

Состав компетенций и модулей программы подготовки преподавателей медицинских вузов

Наименование компетенции	Наименование модулей программы
Предметно-экспертная компетенция	Медико-экспертная деятельность преподавателя медицинского вуза
Профессионально-личностная компетенция	Психолого-педагогические основы профессиональной деятельности преподавателя медицинского вуза
Психолого-педагогическая компетенция	Технологии проектирования и организации профессионально ориентированного обучения в медицинском вузе
Организационно-педагогическая компетенция	Образовательный менеджмент в медицинском вузе
Научно-исследовательская компетенция	Формирование научно-исследовательских компетенций преподавателя высшей медицинской школы

В ходе работы было принято решение объединить профессионально-личностную и психолого-педагогическую компетенции на основе принципа дополнительности.

В силу специфичности осталась неразработанной предметно-экспертная компетенция преподавателя медицинской школы. Задача ее разработки выходит за пределы компетентности участников проекта и лежит в сфере деятельности федеральных органов управления медицинским образованием РФ.

Для участников-партнеров проекта Tempus IV 159328-TEMPUS-1-2009-1-FR-TEMPUS-SHMEM одной из задач было определено создание инвариантных (базовых) и вариативных модулей для конструирования разнообразных программ, являющихся основой учебно-методического обеспечения подготовки научно-педагогических кадров в соответствии с квалификационными требованиями и опытом европейских коллег в области непрерывного обучения в течение жизни.

Базовые принципы организации образовательного процесса на основе модульной технологии позволили нам разработать модель обучающего комплекса – модульную образовательную программу, предназначенную для системы непрерывного дополнительного профессионального образования преподавателей медицинских вузов. Методологическую основу данной программы составляет компетентностный подход. Компетентности могут состоять из большого числа компетенций, многие из которых относительно независимы друг от друга и относятся к совершенно разным сферам. Под компетенциями подразумеваем характеристики специалиста, выраженные через способность действовать, базирующуюся на единстве знаний, профессионального опыта и поведения в соответствии с целью и ситуацией. Таким образом, компетенции – это, с одной стороны, учебные цели, которых должен достичь обучающийся, а с другой – это результаты обучения, которые можно наблюдать, измерять и сравнивать с эталоном [1].

Компетентностный подход к непрерывному профессиональному развитию педагогов медицинской школы принципиальным образом меняет структурирование образовательного пространства. Теперь не содержание, а результаты повышения квалификации и их идентификаторы должны определять структуру и состав учебно-методического комплекса, а идентификаторы ожидаемого результата повышения квалификации, в свою очередь, должны обеспечивать отбор учебно-методических комплексов для развертывания целостного образовательного процесса. Каждое состояние профессиональной компетентности педагога описывается требованиями к знаниям и умениям слушателя, что может служить для подбора такого содержания, которое может обеспечить ожидаемый результат образования. Элементарные компетенции и их состояния компетентности находятся ближе других идентификаторов образования к содержанию образования; они описывают результаты образования, дальнейшая детализация которых влечет за собой уже детализацию содержания образования, методов, методик, технологий.

Общенаучной основой организации процесса повышения квалификации стал системный подход, теоретико-методологической стратегией – личностно-деятельностный, а практикоориентированной тактикой – компетентностный подход. Субъектами процесса повышения квалификации выступают андрагог и педагог с позиций проектирования обучения не в формате передачи знаний, а в рамках отбора, синтеза, открытия и диалога. Содержание процесса повышения квалификации преподавателей изменено в плане более глубокого компетентностного представления теоретическими основами и практическим опытом реализации профессиональных компетенций в профессиональной деятельности. Процесс повышения квалификации преподавателей обеспечивается технологиями проектного, контекстного обучения, ориентированными на действие, развития критического мышления,

кейс-технологиями. Процесс психолого-педагогической подготовки преподавателей к профессиональной деятельности реализуется в условиях персонализации образовательного процесса, проектирования индивидуальных траекторий движения педагога в профессии, интеграции содержания, технологического и научно-методического сопровождения повышения квалификации [1].

В рамках модульной структуры учебного процесса фундаментальные и прикладные, стабильные и сменяемые, систематические и специальные курсы могут входить в один и тот же модуль. Более того слушателям предлагается не жесткий и неизменный алгоритм учебного процесса. Они имеют полное представление о том, как и почему в пределах каждой модульной области фундаментальные и систематические курсы сменяются технологическими, прикладными, специальными. Причем логика формирования содержательной структуры модуля и форм образовательного процесса осуществляется при непосредственном участии самих слушателей, что позволяет моделировать индивидуальные маршруты обучения, учитывающие интересы как обучающихся, так и работодателя.

Для системы повышения педагогической квалификации, где сроки обучения очень малы (от 16 до 72 часов), в качестве структурной единицы для структурирования учебной информации на модули может выступать даже отдельная профессиональная функция или операция, а так же типы решаемых задач или ситуаций в профессиональной деятельности (например, овладение какой-то конкретной педагогической технологией, освоение новой компьютерной программы и т.п.). В этой ситуации теоретические (фундаментальные) аспекты педагогики и психологии преподаются в виде фрагментов в прикладной дисциплине, методике либо вообще исключаются, как это делается в американских и в европейских университетах.

Модульная модель учебного процесса позволяет существенно изменить структуру и соотношение аудиторной и внеаудиторной нагрузки в сторону увеличения самостоятельной работы обучающихся с учебно-методической литературой и электронными образовательными ресурсами. При таком подходе доля лекционных занятий неуклонно сокращается, а практических (практик, семинарских занятий, тренингов), предполагающих более тесное взаимодействие обучающегося и преподавателя (тьютора, модератора), ориентированное на приобретение профессиональных навыков (компетенций) – существенно растет. Это отвечает концепции Flipped learning («перевернутое обучение»).

Разработанная образовательная программа представлена четырьмя модулями: «Теоретико-методологические основы высшего медицинского образования», «Психолого-педагогические основы профессиональной деятельности преподавателя медицинского вуза», «Технологии профессионально ориентированного обучения в медицинском вузе»,

«Организация образовательного процесса в медицинском вузе». Каждый модуль состоит из ряда блоков и носит заверченный характер.

В ходе реализации программы осуществляется подготовка преподавателя к следующим видам деятельности:

- проектированию образовательных программ и образовательной среды для разных категорий обучающихся;

- реализации основных образовательных программ высшего медицинского образования и учебных планов на уровне Федеральных государственных образовательных стандартов;

- проектированию и реализации системы оценивания результатов обучения будущих специалистов здравоохранения;

- управлению образовательным процессом с использованием современных технологий подготовки будущих специалистов здравоохранения.

В течение пяти лет по данной программе обучение в Омском государственном медицинском университете прошли более 150 человек.

С целью определения уровня удовлетворенности слушателей предоставляемыми образовательными услугами, эффективностью реализации программы в медицинском университете, кафедрой педагогики и психологии Омского государственного медицинского университета проведено анкетирование слушателей программы «Преподаватель высшей школы» и курсов повышения квалификации «Психологические и педагогические основы профессиональной деятельности преподавателя высшей медицинской школы». В анкетировании приняли участие 125 человек. Слушателям было предложено принять участие в обсуждении эффективности реализации идей проекта Tempus IV 159328-TEMPUS-1-2009-1-FR-TEMPUS-SHMES в рамках указанных образовательных программ. Анализ ответов на вопросы анкеты показал следующее.

Наиболее эффективными формами работы при изучении нового материала респонденты считают (в порядке убывания интереса): проблемную лекцию; дискуссию; групповое взаимодействие.

Персональную поддержку преподавателя-консультанта (тьютора), оказывающего учебно-методическую помощь на всех этапах освоения образовательной программы, слушатели в 95,4% ответов оценили на «отлично».

Большая часть слушателей (94,5%) отмечает, что им (полностью или частично) была предоставлена возможность свободно варьировать длительность и порядок освоения программы.

94,5% слушателей считают, что содержание дисциплин (полностью или частично) ориентировано на практическое использование в образовательном процессе медицинского вуза.

Принцип открытости образовательного процесса, позволяющий слушателям самостоятельно формировать образовательный маршрут в соответствии с личностными пожеланиями и особенностями, включающими уровень и качество исходной подготовки, был реализован (95,3 % ответов).

Содержание и методы обучения по программе «Преподаватель высшей школы» носили инновационный характер (полностью - 58%, частично – 42%).

Наибольший интерес у слушателей программы «Преподаватель высшей школы» вызвали дисциплины:

- Психология высшей школы (85,7%).
- Педагогика высшей школы (81,0%).
- Информационные технологии в науке и образовании (76,2%).
- Профессиональная деятельность преподавателя медицинского вуза (71,4%).
- Педагогическое и деловое общение (81,0%).
- Современные образовательные технологии в высшей медицинской школе (81,0%).
- Технология разработки программ учебных дисциплин на основе модульно-компетентного подхода (81,0%).
- Педагогические измерения в медицинском вузе. Тестовый контроль (76,2%).
- Организация самостоятельной учебной и исследовательской работы студентов (76,2%).
- Мониторинг качества профессиональной подготовки специалиста медицинского вуза (71,4%).

В целях оптимизации образовательной программы подготовки преподавателей медицинского вуза к профессиональной деятельности слушателям и руководителям ряда медицинских вузов России было предложено выбрать темы, которые они считают значимыми для повышения профессионально-педагогической компетентности. На основании анализа анкет, профессионального стандарта разработана образовательная программа «Преподаватель профессионального образования», к освоению которой с октября 2016 г. приступили две группы слушателей – преподавателей ОмГМУ и медицинского колледжа.

Накопительная система повышения квалификации предусматривает конструирование индивидуального образовательного маршрута как образовательной программы, представляющей собой совокупность учебных программ, которые предстоит освоить педагогу в течение длительного времени. Это дает возможность: учесть профессиональные интересы преподавателя; вносить изменения, корректировки образовательной программы в случае необходимости; создавать такие условия, при которых происходит снятие одних и появление других профессионально-личностных потребностей и образовательных запросов, что делает повышение квалификации педагога высшей медицинской школы непрерывным процессом. В течение года проводятся трехдневные семинары с заданиями для самостоятельной работы. Посещение семинаров и выполнение зачетного задания в виде конкретного продукта для работы со студентами дает право на получение сертификата с указанием количества освоенных зачетных единиц. Индивидуальный образовательный маршрут преподаватели выстраивают исходя из собственных интересов и диагностированных затруднений.

Выводы и предложения.

1. Анализ научно-теоретических исследований позволил констатировать: процесс подготовки преподавателей вузов построен по тематическому принципу с преобладанием изучения общей педагогики, общей психологии, вне контекста содержания профессиональной педагогической деятельности, с доминированием лекций, вербальных методов обучения инструктивного характера, что не обеспечивает практикоориентированности подготовки преподавателей вуза.

2. На целенаправленной основе личностно-деятельностного и компетентностного зультатаподходов создана педагогическое и внедрена модульная обусловленная образовательная программа педагогически профессионально-педагогической подготовки преподавателей медицинского вуза. Блочная-модульная структура программы обеспечивает возможность выбора нравственно индивидуальной траектории образования в условиях омгму накопительной системы учебном повышения квалификации.

3. Программа информационные представлена четырьмя выстублоками, каждый процессиз которых состоит из модулей, учебном составляющих инвариантнуюсвязи и вариативную части. Каждый-компетенция блок наполняетсялекса своим наборомкотором модулей, которыееама могут бытьхарактеризует общими длятушанского разных блоковбыла и перемещаться из блокапрактическое в блок. Конкретнаяпонятию программа подготовкिलifelong формируется из наборавариативных модулей, учитывающихвершенный требования к подготовкестала преподавателя в зависимоститехнология от уровня еготушанского подготовленности с элементамигосударс опережающей подготовкисла с учетом егонакопительная профильных и личностныхвершенный предпочтений.

Таким образом, учебном реализация созданнойвсегда программы отвечает требованиям Болонского соглашения и обеспечивает достижение образовательного результата преподавателями медицинских вузов, представленного в виде компетенций, построение индивидуальных образовательных маршрутов педагогов высшей медицинской школы в рамках накопительной системы повышения квалификации.

Библиографический список

1. Лопанова Е. Профессионально-педагогическая подготовка преподавателя вуза: теория и практика: Монография. /Е.В.Лопанова – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017 – р. 373.
2. Попова Л. Г. Непрерывное медицинское образование / Л.Г.Попова //Новая наука: Теоретический и практический взгляд. – 2016. – № 117-2. – С. 60-61.
3. Романцов М.Г. Образовательный процесс в медицинском вузе с учетом формирования компетенций / М.Г. Романцов, И.Ю. Мельникова, Д.Ю. Левин, Е.В. Михайлова, Н.А. Клоктунова, А.В. Романовская //Высшее образование сегодня. – 2015. – №3. – С.29-33.

4. Чернышова Т.С. Непрерывное образование как основа профессионального развития специалиста медицинского профиля / Т.С.Чернышова // Мир науки, культуры, образования. – № 3 (52) – 2015 – с. 88-90
5. Шухов В.С. Вопросы непрерывного медицинского образования (проблемно-ориентированное обучение) / В.С. Шухов, Н.Н. Володин, А. Г.

- Чучалин, Р. Гуэрра // Лечащий врач. – 2016. – №3 <http://www.lvrach.ru/doctor/2000/03/4525883/?p=1>; дата обращения: 16.02.2016
6. Aspy, Aspy & Quimby, 1993, Bridges & Hallinger, 2011
7. Einführung in die Berufspädagogik / A. Schelten. – Stuttgart: Steinier, 1991.

Straigorodska L. I.

*Candidate of Historical Sciences,
V.O. Sukhomlynskyi State Scientific
and Pedagogical Library of Ukraine*

Страйгородська Людмила Іванівна

*кандидат історичних наук,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського (Київ)*

THE IDEAS OF NATIONAL EDUCATION ON THE PAGES OF «VILNA UKRAYINSKA SHKOLA» JOURNAL (1917-1920)
ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» (1917-1920)

Summary: The article highlights the review of the process of Ukrainianization in the middle school in 1917-1920 on the pages of the journal «Vilna ukrayinska shkola». The paper analyzes main substantial publications on national education of the given. The basic ideas and opinions of the teachers and enlighteners, their activities and influence on the reformation of the Ukrainian school are revealed. Significant contribution of the teachers' unions in the formation of national education is substantiated. The importance of periodicals for scientific studies as a component of the scientific and information resources of the fund of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine is marked.

Key words: Ukrainization, Ukrainian school, national education, teacher's union, journal.

Анотація: У статті подано огляд процесу становлення української школи 1917-1920 рр. на шпальтах часопису «Вільна українська школа». Проаналізовано публікації з проблем національної освіти зазначеного періоду. Розкрито основні погляди та ідеї педагогів-просвітителів, їхню діяльність і вплив на хід реформування української школи. Обґрунтовано вагомий внесок учительської спілки у становлення вітчизняної освіти. Наголошено на важливості періодичних видань для наукових розвідок як складника науково-інформаційних ресурсів фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: українізація, українська школа, національна освіта, учительська спілка, часопис.

На сучасному етапі розвитку незалежної України дедалі актуальнішим постає питання національної свідомості та гідності. Виникає потреба в наукових дослідженнях тих історичних подій і фактів, що були початком у становленні державності України.

Актуальність цього дослідження зумовлена маловідомими сторінками зародження національної освіти кінця 20-х рр. ХХ ст., що залишались поза історичними розвідками. Об'єктивний аналіз процесу українізації загальноосвітньої школи спричинений актуальністю проблем сьогодення, тому має важливе наукове і практичне значення. На сучасному етапі пріоритетного значення набуває дослідження та наукове осмислення історичного досвіду початкового етапу зародження українізації з метою уникнення помилок у подальшому становленні й розвитку національної освіти [2, с. 6].

Аналіз публікацій. У вітчизняній історіографії 30-50-х рр. висвітлення національних ідей зали-

шалось під сумнівом і висвітлювались не об'єктивно, однобічно, з огляду на політику більшовицької партії. Тільки наприкінці 50-х років почали з'являтися праці, які частково стосувались українізації загалом і зокрема часів Центральної Ради, а саме праці М. Грищенка, Л. Черкашина та ін. [2].

За часів незалежної України варта особливої уваги ґрунтовна наукова розвідка вітчизняного історика А. М. Боровика «Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.)» (2008) [2], в якій дослідник детально вивчив, охарактеризував, проаналізував і висвітлив усі позитивні й негативні сторони українізації кінця 20-х рр. ХХ ст. Широке відображення проблем реформування вітчизняної освіти зазначеного періоду знаходимо також на сторінках наукових праць і публікацій таких науковців, як Л. Д. Березівська [1], Я. М. Яців, В. В. Гарнійчук та ін.

Мета статті. Висвітлення питання українізації середньої школи у 1917-1920 рр. на шпальтах часопису «Вільна українська школа» в розрізі розкриття

науково-інформаційних ресурсів галузевих періодичних видань з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України м. В. О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України.

Виклад основного матеріалу. Провідним напрямом діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України є інформаційне забезпечення розвитку вітчизняної освіти, науки і практики, фахових потреб науковців і практиків освітянської галузі України, активне сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі педагогіки, психології, суміжних наук тощо. В епоху новітніх технологій і активного створення інформаційних ресурсів нового покоління актуальними й нині залишаються друковані видання. Саме такі документи, особливо періодичні видання, є основною джерельною базою наукових розвідок для вивчення, осмислення й усвідомлення історії становлення національної педагогічної думки.

Часопис Всеукраїнської учительської спілки «Вільна українська школа» виходив з вересня 1917 р. до початку 1920 р., загалом побачило світ 25 номерів. Членами редколегії були відомі педагоги-реформатори того часу, зокрема, О. Дорошкевич (ред.), С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга та ін. [2, с. 28]. Активними авторами публікацій були справжні прибічники української школи Я. Чепіга, О. Музиченко, О. Дорошкевич, С. Черкасенко, П. Холодний, І. Юцишин та інші свідомі учасники реформування освіти, які постійно висвітлювали проблеми українізації 1917-1920 рр. Більшість статей була присвячена пропагуванню української мови, вони мали теоретичний, методологічний і практичний характер, відображали різнобічні сторони реформування школи, підготовку відповідних кадрів, формування мережі учительських спілок, створення нових україномовних підручників, методичних матеріалів тощо [2, с. 8].

Після революційних подій і настроїв, незважаючи на військове безладдя, на території сучасної України першими діями була організація національного життя і народної освіти. Саме про це інформує стаття І. Юцишина «Про низчу школу на Україні» [19]. Скликаний Відділом позашкільної освіти при Генеральному Секретаріатові з'їзд «Просвіт» 20 вересня 1917 р., в якому взяли участь 400 членів, у своїх резолюціях на першому місці поставив питання про рідну школу. Відомі представники народу визнали причиною великого політичного, національного та культурного занепаду нашої країни неграмотність народу, і тому вимагали заведення обов'язкової шкільної науки, а всіх своїх членів закликали до завзятої боротьби з неграмотністю через проведення курсів для неграмотних при кожній «Просвіті». Усі школи мають бути українізовані із забезпеченням прав національних меншин. Автор наголошує, що громадянство конкретно виявило свої стремління до здобуття рідної школи і визначило найкоротші шляхи для досягнення поставленої мети. Акцентуючи увагу на регламентуючому документі «Циркулярі» від 12 жовтня 1917 р.,

він тлумачить про життєві потреби громадян в демократичному суспільстві, а саме: 1) «любов рідного народу, його культури й природного відвічного права кожної людини, кожної нації на науку в рідній мові, з чого випливає, 2) висока пошана чужого й гаряче бажання правно охороняти в сусіді те, що мені дороге і святе!..І тому ця Україна гідна того, щоб її знали і любили всі, кому історична доля судила родитися, жити й поміряти на її лоні» [20, с. 95]. Автор зазначає, що більшою проблемою на цьому шляху є недостатність рідного українського вчительства, хоча загалом свідомих українських педагогів вистачає, але всі вони на даний час відірвані від рідного краю. «Одні сидять в окопах, обороняючи своєю груддю рідний край перед ворожою армією, другі порозкидані по безмежних просторах російської держави, відірвані, наче ті ростинки від рідного ґрунту, що гинуть без рідного сонця, тепла і повітря. Коли б центральна власть ставилася менше вороже до нашого національного відродження, тоді ці діти України були б уже давно повернені до рідної хати...» [19, с. 97]. Окрім цього, ще більш гострою проблемою була відсутність шкільних підручників, книг, особливо з українського правопису, адже за самодержавного режиму неможливо було займатись цим. То тепер треба прикласти максимум зусиль українським педагогам для забезпечення навчального процесу україномовними підручниками і книгами. Інформація про такі видання та рецензії систематично вміщувалась на сторінках згаданого видання. Право визначення й розробки єдиного українського правопису і граматики покладено на національну наукову інституцію – «Українське наукове товариство» в м. Києві. «Воно, для добра нашої національної культури, для нормального розвитку нашої школи, повинно якнайскоріше скликати спеціальний з'їзд із українських філологів, письменників і педагогів для зложення одного, суцільного правопису, який прийняла б уся соборна Україна. Ця справа нехайна і треба всіх сил приложити, щоб її зараз же полагджено» [19, с. 98]. Згодом на сторінках журналу друкувались «Найголовніші правила українського правопису» [13] з метою найшвидшого інформування та практичного застосування в українських навчальних закладах, які були ухвалені Правовисною Комісією при Міністерстві освіти 24 травня 1918 р. під головуванням приват-доцента Київського університету І. І. Огієнка.

В іншому нормативному документі, який опублікований на сторінках журналу, зазначалось, що «український народ на його території поставлено на ступінь народів державних. Мова його, поруч з російською, має бути офіційно-урядовою, з життям його належить бути знайомим кожному громадянину України без різниці націй. З огляду на це, Генеральний Секретаріат України визнав потрібним, щоб у всіх середніх, вищих, початкових та інших школах, які користуються державними правами, були заведені предмети: українська мова і українознавство (література, географія та історія України)» [19, с. 103]. Таким чином, педагогами

було запропоновано ввести навчальні години українознавства та української мови методом заміни й скорочення латинської і російської мови, наголошуючи, що ці предмети мають стати обов'язковими.

Першочерговим перед педагогами-реформаторами на шляху українізації середньої школи поставало питання підготовки кваліфікованих викладачів для ведення українознавчих предметів. Про роль і значення нової вищої школи в Україні професор Ф. Сушицький на сторінках часопису «Вільна українська школа» писав: «коли обставини життя дозволять більш реально дбати про заведення української мови та предметів українознавства в середній школі, ми матимемо перші систематично підготовлені кадри учителів українознавства» [17, с. 192].

Саме тому, на вимогу часу, в липні 1917 р. Українське науково-технічне товариство «Праця» спільно з київським товариством «Просвіта» та членами Українського наукового товариства створили комісію для організації навчального закладу з метою підготовки наукових кадрів для українізації освіти. Учасниками 2-го Всеукраїнського педагогічного з'їзду було затверджено рішення про створення Українського народного університету, який відкрився 5 жовтня 1917 року. Це був один із перших вищих навчальних закладів України, який спеціально займався підготовкою учителів середніх загальноосвітніх шкіл з нововведених предметів українознавства. Промова, яка була проголошена на відкритті під назвою «Принципи українознавства» [16], опублікована на сторінках часопису «Вільна українська школа». У своєму виступі професор Ф. Сушицький дає визначення терміну «українознавство»: «Українознавство, як відомо, є така галузь наукової роботи, що роз'яснює минуле й сучасне життя українського народу. Воно пояснює його національні особливості, його територію, різні впливи життя нашого народу та його розвиток, його мову, творчість взагалі, художню й літературну зокрема» [16, с. 84]. Автор повертається до свідомих початків українознавства XVI–XVII ст., знайомить із історичною літературою, що присвячена вивченню історії України та її побуту. Зокрема «Історія Руссовъ или малой Россіи» (1769) була не тільки прийнята гарячим українським патріотизмом, але більше того, це були перші підвалини до ідеї автономії: «український народ вольний, окремий і від поляків, і від малоросів» [16, с. 84]. Тут він визначає принципи українознавства, до яких відносить національний ґрунт, ідею автономного життя, українську мову, демократизм, історико-етнографічний принцип.

Сушицький Ф. зазначав, що мова, як відомо, є одним з кращих доказів права даної нації на своє культурне й національне самовизначення. Як історик літератури він аналізує літературні джерела і художні твори («Енеїда», «Наталка-Полтавка» тощо) рідною літературною мовою, які є новим поглядом на народну мову, що має право на існування, як доказ культурності нашої нації. Просвітель наголошує, що гірка доля українського народу

не знищила мрій про автономію і найжорсткіші цензури не убили літературної української мови. Саме це і є важливим принципом українознавства і багатовіковий предмет для його студій, тисячолітня історія життя українського народу та його культури. І ми не новий народ, що прийшов, а віковично живемо на своїй землі і маємо власні культурні традиції.

Продовжуючи тему українознавства на сторінках часопису, професор, а згодом ректор Українського народного університету Ф. Сушицький, визначає методи українознавства. У статті автор наводить обґрунтування необхідності глибокої джерельної, філософської, методологічної бази: «Дражливе у нас зараз питання про українознавство в школі, треба поставити на ґрунт цілком об'єктивно-науковий... Повинні ще з'явитися в недалекому часі капітальні праці по історії української мови, письменству, географії України і ін. Такі праці були б кращою ознакою сучасного відродження української культури та такого потрібного зародження української науки в широкому розумінні цих слів» [15, с. 135]. Професор вважав основним завданням «відшукати зв'язки між окремими фактами та явищами, з'ясувати генезис їх на підставі закону причинності, в зв'язку з історичними умовами життя даного народу, який творив свою культуру, історію, мову і літературу» [15, с. 136].

Для викладання в школах українською мовою та навчання учнів українознавчих дисциплін виникла необхідність проведення курсів для учителів у період літніх канікул. Делегатами першого учительського з'їзду було прийнято рішення про організацію педагогічних курсів в повітових містах на кошти місцевого самоврядування, що стали «іскрою національної свідомості, дали деякі знання, а головне – бажання працювати самостійно» [2, с. 154].

Про подальший хід реформування шкіл в період, коли Лівобережжя України перебувало під більшовицькою владою (лютий-серпень 1919 р.), дізнаємось із заміток, в яких рокрито процес руйнування основ національної школи, започаткованих попередніми українськими урядами.

У загальноосвітніх школах розпочали реформу на основі прийнятого в Росії «Положення про єдину трудову школу». Народний комісаріат освіти визнав за необхідне мати в школах усіх типів «як обов'язковий предмет одну з місцевих мов і історію й географію України» [3]. Підтримка української школи значною мірою залежала від прихильності до неї керівників місцевих органів влади та відділів освіти. На деякій території України (Полтавщина, частина Чернігівщини й Київщини) вона продовжувала розвиватись, але надана населенню можливість національного самовизначення давала змогу противникам української ідеї руйнувати започаткований процес українізації, а керівним владним органам переслідувати українських освітніх діячів [2].

Після того як більшовицькі війська залишили Київ, у журналі «Вільна українська школа» з'явилося повідомлення про арешти та розстріли відомих українських педагогів. Цей матеріал знаходив відображення в рубриці «Жертви червоного терору», під який попадали українські педагоги-просвітители. Море крові проливалось за перебування радянської влади на території України. Щодня гинули тисячі людей, вони ставали перед фактом примусової смерті, що наступала з наказу тимчасових можновладців, без додержання елементарних правових норм. До редакції надходив матеріал для з'ясування цієї атмосфери безправності. Центральне бюро Всеукраїнської учительської спілки намагалось надавати підтверджуючий матеріал про правомірні дії заарештованих через свою правничу комісію. Розпочався страшний «червоний терор» і в'язниці наповнювалися вчителями: Ю. Щириця [9], В. П. Науменко [12], Б. Бабич [6], І. А. Гавриш [6], А. А. Пінчук [8]. Ці активні педагоги-реформатори були знищені, хоча деяких з них, за сприяння учительської спілки, обіцяли звільнити. Їх звинувачували в участі у контрреволюційних виступах, називали ідейними ворогами «большевизма» (І. А. Гавриш) і робітничо-селянської влади (В. П. Науменко), «українськими шовіністами» (А. А. Пінчук). Така відчутна втрата впливових українських просвітителів позначалась на національних позиціях. До трагедії всіх їх призвела гаряча, непереможна любов до України і повна відданість інтересам українського трудящого народу, для якого справою життя стала оборона національних інтересів. Вони були переконаними борцями за кращу долю народу, «були героями, які вели за собою селянські маси», і настане час, коли «історія колись виявить і оцінить роль українського народного вчительства в боротьбі за кращу долю народу; ще довідаємось про тих, хто, щоденно ризикуючи життям, клав врешті свої голови за рідний край, за вільну Україну, за нас і нашу культуру». На сторінках часопису у згаданій вже рубриці «Жертви червоного терору» друкувались біографії та некрологи знищених і розстріляних, щоб громадськість знала і пам'ятала їх заслуги у національно-культурній спадщині [6, с. 64].

Найбільше перепон у розвитку української школи було створено в часи, коли значна частина території України опинилась під владою генерала А. Денікіна (осінь 1919). Виданий був наказ, в якому зазначалось, що в усіх школах, які існували до появи «українських властей» і викладання у них проводилось російською мовою, а потім змінилось на «малоросійську», знову повинні повернутись на навчання російською мовою. Відмінено було навчальні предмети, зокрема, історія та географія України, а викладання української мови й літератури – дозволялось, але як необов'язкових, що обернулось періодом виживання для української школи. Влада не виділяла коштів, стверджуючи, що коли українська школа й насправді здатна до життя і має міцну опору під собою, то «народ, широкі його маси підтримають її матеріально й вона буде існувати, коли ж ні, то вона пропаде, а тим самим дасть доказ своєї непотрібності й несвоечасності» [2,

с. 98]. Та громадський дух настільки був налаштований на підтримку національної освіти, що так і відбувалось. Саме місцеве населення та громадські організації (Товариство шкільної освіти, учительська спілка, «Просвіта», кооперативні об'єднання) підтримали і зберегли існування української школи, як підтверджують публікації журналу «Вільна українська школа». Українські школи залишались не лише в селах, а й у провідних містах – Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Херсоні [4, 5].

У складні часи суворої цензури в журналі Всеукраїнської учительської спілки «Вільна українська школа» друкувались статті та замітки, в яких давались роз'яснення місцевим учительським спілкам щодо їх поведінки в нових умовах. У № 1-3 за 1919-1920 рр. було вміщено статтю відомого педагога Я. Чепіги «Українське учительство в нових освітніх обставинах» [18], де автор намагався в рамках дозволеного цензурою висловити своє власне бачення ситуації, що склалась. Відмова нової влади від фінансування українських шкіл та дозвіл їх існування як приватних, або ж за кошти громад – це був єдиний вихід для збереження створених українських шкіл. Я. Чепіга мав надію, що «народ знайде в собі сили... і достойний вихід з такого стану». [18, с. 85] Автор статті підтримував свідомих учителів, які не змінюють своїх національних поглядів під політичним тиском, та наголошував, що «немає такої сили, яка б повернула всю нашу роботу в старі річища освіти» [18, с. 86]. Я. Чепіга засуджував тих учителів, які, зрадивши український народ, перейшли на російську мову, а відтак значить, що для них не існувало українського народу і його мови. Педагог твердо вірив, що українська школа ще стане державною.

Варто відзначити діяльність Всеукраїнської учительської спілки, що була вагомим внеском у становлення національної освіти, головним завданням якої були відродження української національної школи, відстоювання прав українського учительства, просвітницька робота, сприяння розробці нових програм і підручників, видання періодики, захист інтересів учителів тощо. Професійні спілки українських учителів були ідейною опорою в реформуванні вітчизняної освіти. Друкований орган спілки журнал «Вільна українська школа» став провідником у роз'ясненні ідей українізації школи, інформував читачів про урядові рішення й постанови учительських з'їздів у рубриці «З життя учительських спілок». У ній Центральне бюро інформувало про роботу, а саме: діяльність місцевих профспілок, їх організаційне становлення, облік у Центральному бюро новоутворених організацій тощо [7].

Висновок. На основі дослідженого друкованого матеріалу з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, аналізуючи хід українізації шкіл, можна констатувати, що дуже не просто було втілювати в життя гасла відродження народної освіти, як би того бажали педагоги-реформатори. Матеріали журналу «Вільна українська школа», видання якого

тривало до початку 1920 р., дають можливість отримати правдиву й важливу інформацію про велику роботу Всеукраїнської учительської спілки, особливо щодо проблем реформування національної школи. Здійснений комплекс організаційних заходів з українізації шкіл, а також їх підтримка з боку населення значною мірою вплинули на збереження окремих елементів національної освіти. Такі навчальні дисципліни, як українська мова й література, історія і географія України, залишалися у навчальних планах шкіл як обов'язкові предмети, а українські діти могли здобувати освіту рідною мовою.

Список літератури:

1. Березівська Л. Ідея національно-патріотичного виховання школярів у добу Української революції: за матеріалами журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) / Л. Березівська // Рідна школа. – 2016. – № 1. – С. 57–62.
2. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) [Електронний ресурс] / А. М. Боровик. – Чернігів: КП “Вид-во “Чернігівські береги, 2008 – 368 с. – Режим доступу: http://www.siverlitopis.cn.ua/rab/borovik/borovik_block.pdf
3. Дрібні звістки // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 8–9. – С. 152–159.
4. Дрібні звістки. Пояснення до наведених розпоряджень // Вільна українська школа. – 1919–20. – № 1–3. – С. 89–96.
5. Дрібні звістки. Становище українських вищих початкових і середніх шкіл на провінції // Там само. – 1919–20. – № 1–3. – С. 95.
6. Жертви червоного терору // Вільна українська школа. – 1919–1920. – № 1–3. – серп.-жовт.– С. 63–65.
7. З життя учительських спілок // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 1.–С. 48–50.
8. Зеров М. А. А. Пінчук // Там само. – 1919–1920. – № 1–3. – С. 70.
9. Зеров М. Юхим Щириця // Там само. – 1919–1920. – № 1–3. С. 71–72.
10. Клименко П. Ідея та практика вчительських українських курсів / П. Клименко // Там само. – 1918–1919. – № 6–7. – С. 52–53.
11. Крижанівський О. Про вчительські курси / О. Крижанівський // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 3. – С. 166–170.
12. Міяковський В. В. П. Науменко // Вільна українська школа. – 1919–1920. – № 1–3. –С. 66–69
13. Найголовніші правила українського правопису // Вільна українська школа. – 1918. – № 10. – С. 345–349.
14. Проект влаштування на Україні літніх курсів // Вільна українська школа. – 1918–1919. –№ 8–9. – С. 261–263.
15. Сушицький Ф. Методи українознавства / Ф. Сушицький // Вільна українська школа. –1917. – № 3–4. – С. 135–136.
16. Сушицький Ф. Принципи українознавства / Ф. Сушицький // Вільна українська школа. – 1917. – № 2. – С. 83–88.
17. Сушицький Ф. Про вищі українські школи у Києві // Вільна українська школа. – 1917. –№ 3–4. – С. 191–192
18. Чепіга Я. Українське учительство в нових освітніх обставинах / Я. Чепіга // Вільна українська школа. – 1919–1920. – № 1–3. – С. 84–87.
19. Ющишин І. Про низчу школу на Україні / І. Ющишин // Вільна українська школа. – 1917. – № 2 – С. 94–98.

Tazhenova G.B.

senior teacher of Pavlodar
state pedagogical Institute, Kazakhstan

Таженова Г.Б.

старший преподаватель
Павлодарский государственный
педагогический институт, Казахстан

AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING ETHNOPEDAGOGICS АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Summary: This article considers the main issues of human values realization in teaching of ethnopedagogy. The axiological approach is the most fundamental in the methodological ethnopedagogy. According to the author's opinion usage of ethnopedagogical materials by preparation of the future specialists has led to development of common culture and spirituality of the future teachers. It is important in education of younger generation.

Key words: ethnopedagogy, axiological approach, human values, professional education, content of education.

Аннотация: В статье рассматриваются основные аспекты реализации общечеловеческих ценностей в преподавании этнопедагогике. Аксиологический подход является основополагающим в методологии этнопедагогике. По мнению автора, использование этнопедагогического материала в подготовке будущих специалистов способствует формированию общей культуры, духовности будущего учителя. Это важно и для воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: этнопедагогика, аксиологический подход, общечеловеческие ценности, профессиональное образование, содержание образования.

Происходящие в мире события показывают, насколько губительны последствия бездуховного образования. В сложившейся политической, экономической, социокультурной ситуации педагогической наукой и практикой ведётся поиск путей обновления профессионального педагогического образования, способного ответить на социальные и моральные вызовы, следствием которых является появление новой системы ценностей молодежи, оказывающей противоречивое влияние на формирование личности школьников. В этом процессе обновления высшего профессионального педагогического образования значимая роль отводится преподаванию этнопедагогике. Учитель – не только профессия, суть которой транслировать знания, а высокая миссия сотворения личности, утверждения человека в человеке. В этой связи цель педагогического образования может быть представлена как непрерывное общее и профессиональное развитие учителя, которого характеризуют стремление возвращать в ребенке общечеловеческие ценности через постижение народной культуры своего этноса и других этносов.

Этнопедагогика как отрасль науки получила свое развитие сравнительно недавно. Тому, что этнопедагогика сегодня изучают в высшей школе, мы обязаны таким ученым, как Г.Н.Волков, К.Ж.Кожаметова, В. И. Матис, Ж.Ж.Наурызбай, Е.И.Христова, С.А. Узакбаева и др. Этнопедагогическое содержание профессиональной подготовки будущего педагога позволяет рассматривать данный предмет как основу для формирования педагогического мировоззрения, педагогической культуры и общепрофессиональной компетентности на базе изучения общих основ этнопедагогике Казахстана. В этой связи обостряются вопросы методологии этнопедагогике. Анализ научной литературы позволил нам прийти к следующему выводу: использование принципов, основных положений аксиологического подхода является внутренним механизмом поведения личности, направленного на совершенствование профессионально значимых качеств, отношения к будущей деятельности, в основе которого лежит высокая субъективная значимость труда педагога и его осознание как предпосылки реализации своих жизненных и профессиональных задач. В свою очередь, воспитание ценностного отношения к профессиональной деятельности – это педагогический процесс, направленный на формирование у студента потребности в самосовершенствовании, профессиональном самообразовании, основанной на сознательности, морально-деловых качеств и профессионального мышления личности. В данной статье представлена попытка анализа путей совершенствования преподавания этнопедагогике.

Одним из важнейших подходов, заложенных в самой логике народного воспитания, является аксиологический подход. Общечеловеческие ценности, их содержание и сущность были интересны исследователям различных областей научного знания: философам, психологам, педагогам, социологам,

культурологам, этнографам. Этот интерес объясним в связи с тем, что общечеловеческие ценности демонстрируют богатство ума и внутреннего мира отдельной личности. В связи с этим, сущность и природа общечеловеческих ценностей, их место в жизни и деятельности человека, влияние на воспитание подрастающего поколения изучаются и пополняются новым содержанием.

Ценности можно осознавать, возвращать в молодежь через особенности взаимоотношений, через совместную деятельность субъектов педагогического процесса. Эффективность этой деятельности определяется не только активной позицией самих студентов, значимой здесь является помощь, поддержка со стороны преподавателей. Причем преподаватели, как и студенты, являются полноправными субъектами этой деятельности. Иначе говоря, участие студентов и преподавателей в достижении поставленной цели должно осуществляться на паритетных началах. Соответственно формирование прочных этнопедагогических знаний, умений и навыков становится условием формирования готовности студентов к воспитанию у учащихся ценностного отношения к себе, к жизни, к другим людям, к природе. При этом эффективность формирования соответствующей готовности студентов в значительной степени обуславливается включенностью их субъективного опыта в процесс профессиональной подготовки.

Современное образовательное пространство характеризует языковое, культурное и духовное разнообразие. Соответственно, в процессе формирования личности будущего учителя предполагается развитие понимание и принятие ею языка, культуры и духовного мира других народов. Следовательно, ценностное отношение к другим народам, готовность прийти им на помощь, вступать с ними в диалог возможно только при знании их культуры. Этнопедагогические знания выступают важным условием устойчивого социального развития, обеспечивающим интеграцию каждого человека в мировое культурное и образовательное пространство.

Теоретическое направление этнопедагогической подготовки предполагает формирование этнокультурного сознания будущих учителей в процессе изучения сущностных свойств этнопедагогике, народных педагогических воззрений, традиций в народной педагогике, освоения понятия о народной педагогической культуре, идеале совершенного человека в народной педагогике. Особый пласт содержания дисциплины составляет содержание казахской этнопедагогике. Изучение народной педагогике позволит формировать понятия о национальных ценностях, не противоречащих общечеловеческим ценностям. Г.Н. Волков писал: «Этнопедагогическое осмысление общечеловеческих ценностей требует учета особенных свойств народной педагогике и народного воспитания, являющихся предметом этнопедагогике. Мы убеждены в том, что этнопедагогика — это педагогика национального спасения, педагогика всеобщей мудрости,

всеобщей любви, это природосообразная, естественная педагогика, свободная от посредников, каждый ее носитель свободен, автономен, самостоятелен, поэтому это – педагогика из «первых рук». Этнопедагогика ориентирована на личность, она максимально персонифицирована, персонализирована, автобиографична и постоянно апеллирует к воспоминаниям. А воспоминания, в свою очередь, ведут к историческим преданиям. Этнопедагогика ведет диалоги с народами, открывая путь к сердцам людей и народов: чтобы узнать народ, надо узнать его систему воспитания. Поэтому этнопедагогика спланирует народы» [1, 236].

Практическое направление реализации этнопедагогического образования способствует формированию навыков работы по самообразованию при анализе социальной литературы по этнопедагогике, сравнительно-сопоставительного анализа этнопедагогических систем, творческой научно-исследовательской работы в области проблем этнопедагогике, навыками внедрения материалов этнопедагогике этносов Республики Казахстан в учебно-воспитательный процесс. Изучение курса этнопедагогике может содействовать в развитии профессионально значимых личностных качеств будущего учителя, в том числе педагогического мышления, мобильности, коммуникабельности, педагогического такта, культуры межнационального общения и толерантности (Матис В.И.) [3].

Для этого могут быть использованы средства: учебные пособия, разнообразный дидактический материал, средства Интернета, разработка и проведение интегрированных уроков и мероприятий в учебном процессе и в рамках внеучебной деятельности, непосредственное участие будущих педагогов в реальных ситуациях, требующих проявления этнокультурной компетенции. В этой связи сущность современного этнопедагогического образования заключается не только в технологических вопросах «чему учить» и «как учить», но, прежде всего, в реализации принципиальных методологических проблем. Среди них особое место занимает возрождение этнокультурных традиций, соотношение национальной самобытности и общечеловеческих ценностей в содержании образования, которые не нарушают гражданских прав каждой личности, способствуя ее становлению. Влияние национально-культурного аспекта дисциплины «Этнопедагогика» на становление личности обучающегося в высшей школе заключается в формировании у него толерантного отношения к представителям других культур, что является необходимым

условием повышения общей культуры будущего специалиста. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что реализация этнопедагогического образования может помочь достичь более существенных результатов в подготовке высококвалифицированных и конкурентоспособных специалистов международного уровня. В достижении эффективных результатов при изучении этнопедагогике огромную роль играют индивидуальные особенности всех субъектов образовательного процесса. Поэтому методические вопросы обучения должны всегда рассматриваться с учетом особенностей контингента обучаемых и профессионального мастерства преподавателя, а также их взаимодействия как субъектов обучения. Это особенно важно в условиях интерактивного взаимодействия на уроках этнопедагогике, когда моделируются определенные ситуации общения. Имитационное моделирование общения решает многие предметные задачи курса «Этнопедагогика», помогая достичь наибольшего соответствия реальной коммуникации. Кроме того, игровое имитационное моделирование способствует развитию интереса обучающихся к своей будущей профессии.

Таким образом, формирование личности происходит через присвоение ею ценностей культурно-исторического опыта в активной деятельности, но при этом она не терпит изначальной заданности. Эти нормы зафиксированы в этнокультурных традициях, религиозной культуре и выступают как образцы, где сосредоточены лучшие качества личности, нравственные эталоны, принятые в этом обществе. Так как социальный опыт передается и фиксируется в форме исторически сложившихся явлений человеческой культуры, то приобщение к культуре происходит через освоение определенных образов. Соответственно, содержание курса этнопедагогике должно отражать эти аспекты культуры.

Список литературы

1. Волков Г.Н. Этнопедагогическое осмысление общечеловеческих ценностей // Развитие личности. – 2003 г. – №2. – С. 235-243
3. Матис, В. И. Подготовка учителя в условиях создания школы поликультурной модели [Текст] / В. И. Матис // Организационно- управленческие инновации в системе педагогического образования: сборник научных статей / науч. ред. Ю. Г. Воров. – Барнаул: Барнаульский государственный педагогический университет, 1999. – С. 66-69.

Shcholokova M.A.

*PhD, associate professor, department of applied mathematics
Zaporizhzhia National Technical University*

Didushenko S.P.

*MA, associate professor, department of theory and practice of translation
Zaporizhzhia Institute of Economics and Information Technology*

Szczolokowa M.A.

*dr, docent, Wydział Matematyki Stosowanej
Zaporoski Narodowy Uniwersytet Techniczny*

Diduszenko S.P.

*mgr, docent, Wydział Teorii i Praktyki Przekładu
Zaporoski Instytut Ekonomii i Technologii Informatycznych*

Щелокова Марина Александровна

*кандидат технических наук, доцент кафедры прикладной математики
Запорожский Национальный Технический университет*

Дидушенко Светлана Петровна

*магистр, доцент кафедры теории и практики перевода
Запорожский институт экономики и информационных технологий*

PREPARING FOR THE STUDY OF MATHEMATICS IN THE POLISH LANGUAGE, CONSIDERING THE DIFFERENCES IN STUDY PROGRAMS IN POLAND AND UKRAINE

PRZYGOTOWANIE DO NAUKI MATEMATYKI W JĘZYKU POLSKIM Z UWZGLĘDNIENIEM RÓŻNIC W PROGRAMACH SZKOLENIA POLSKI I UKRAINY

ПОДГОТОВКА К ИЗУЧЕНИЮ МАТЕМАТИКИ НА ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ С УЧЕТОМ РАЗЛИЧИЙ В УЧЕБНЫХ ПРОГРАММАХ ПОЛЬШИ И УКРАИНЫ

Summary: the article analyses the problems in studying mathematics caused by switching from the Ukrainian and Russian languages in to the Polish; defines the differences in study programs in Poland and Ukraine; outlines the discrepancies in adopted mathematical notions and definitions in both countries. The author's methodology, presented in the article, has become the bases for the internet – project

matematyka-po-polsku.com. The aim of the project is to build a "bridge" between the knowledge of mathematics acquired at school in the native language, and the ability to continue the study of mathematical disciplines in Polish.

Keywords: mathematics in Polish for students from Ukraine, difficulties in learning mathematics in Polish, adaptation of school mathematics programs.

Streszczenie: Dokonano analizy problemów wynikających ze zmiany języków ukraińskiego i rosyjskiego na język polski w procesie uczenia się matematyki; pokazano różnice w programach szkoleniowych w Polsce i w Ukrainie; podkreślono rozbieżności w systemie przyjętych definicji matematycznych. W artykule zaproponowano autorską metodykę, która stała się podstawą projektu internetowego matematyka-po-polsku.com, głównym celem którego jest zbudowanie "mostu" pomiędzy znajomością matematyki nabytej w szkole w języku ojczystym, a możliwością kontynuowania studiów matematycznych w języku polskim.

Słowa kluczowe: matematyka w języku polskim dla studentów z Ukrainy, trudności w nauce matematyki po polsku, adaptacja programów matematyki szkolnej.

Аннотация: Проводится анализ проблем, возникающих при переходе с украинского и русского языков на польский в процессе изучения математики; отмечены различия в учебных программах Польши и Украины; выделены несовпадения в системе принятых математических обозначений. В статье предложена авторская методика, которая легла в основу интернет-проекта matematyka-po-polsku.com задачей которого является проложить «мост» между знаниями математики, полученными в школе на родном языке, и возможностью продолжить изучение математических дисциплин на польском языке.

Ключевые слова: математика на польском для студентов из Украины, трудности в изучении математики на польском, адаптация школьных программ по математике.

Przedstawienie problemu. Wielu utalentowanych matematycznie uczniów z Ukrainy, Rosji, Białorusi co roku ma chęć studiowania na uczelniach technicznych, ekonomicznych oraz na

kierunkach przyrodniczych w uniwersytetach w Polsce. W ciągu ostatnich 10 lat liczba ukraińskich studentów wzrosła o ponad 11 razy. W 2015 roku akademickim w Polsce kształciło się już 24 tys. Ukraińców i przeszło 4

tys. Białorusinów. Rok wcześniej było to odpowiednio 15 tys. i 3,7 tys. „W roku 2020 ma się u nas kształcić 100 tys. studentów z zagranicy. Dwa razy tyle, co teraz. Stanowią one ponad 50% wszystkich studentów zagranicznych w Polsce (w ubiegłym roku było to 42%)” - zauważono w funduszu edukacyjnym Perspektyw, który opublikował komentarz do tych danych. Jednocześnie ze względu na sytuację na rynku pracy i brak inżynierów i informatyków, uczelnie polskie zachęcają uczniów cudzoziemców do wyboru kierunków technicznych oferując stypendia i zniżki na studia [1]-[2].

Matematyka jest niezbędnym narzędziem do studiowania na tych kierunkach studiów. Wszyscy wiemy, że język matematyczny jest trudny, wymaga wieloletniej, systematycznej nauki. Dla kandydatów cudzoziemców istnieją dodatkowe problemy: po pierwsze – różni się matematyczne słownictwo w języku polskim, po drugie – różnią się programy przedmiotu „matematyka” w Ukrainie i w Polsce. Te różnice nie są liczne, ale potrzebują uwagi. Na dziś sytuacja wygląda tak, że przyszli kandydaci uczą się języka polskiego na kursach językowych w swoich miastach, i nie mają możliwości poznać słownictwo matematyczne, zapoznać się z teorią i praktyką rozwiązania zadań po polsku. Nie wszyscy mogą pojechać do Polski na wstępne kursy specjalistyczne. Po ukończeniu kursów językowych młodzi ludzie składają egzaminy certyfikacyjne na poziomach B1 i

1. Liczba przekątnych siedmiokąta foremnego jest równa

A. 7 B. 14 C. 21 D. 28

2. Kwadrat liczby k jest równy liczbie przeciwnej do odwrotności liczby k . Zatem liczba jest

A. niewymierna B. równa -1 C. większa niż 2 D. równa 1

3. Oblicz iloczyn pierwiastków równania

$$||2x + 1| - 3| = 5$$

Zakoduj cyfrę jedności i pierwsze dwie cyfry po przecinku rozwinięcia dziesiętnego obliczonego wyniku.

Oceniając poziom składowości przedstawionych zadań, jak również możliwości ich rozwiązań, ukraińscy uczniowie mogą powiedzieć, że zadanie №1 może rozwiązać każdy uczeń, nawet ten który nie ma wysokich ocen z matematyki (poziom standardowy). Rozwiązanie zadania №2 wymaga znajomości materiału teoretycznego, i może być rozwiązane przez ucznia, mającego dobre oceny z algebry (poziom akademicki lub profilowany). Zadanie №3 jest standardowym zadaniem dla uczniów 9 klasy (na poziomie akademickim lub profilowanym), więc łatwo jest założyć, że będzie skutecznie rozwiązane przez wielu uczniów 9 – 11 klasy. Należy pamiętać, że ocenić możliwość rozwiązywania tych zadań, możemy z założenia, że uczniowie rozumieją określenie zadań. Należy zwrócić uwagę na aspekt „zrozumieć określenie zadania”. Jakie słowa znajdujemy w treści zadania? Prawie wszystkie słowa – terminy matematyczne, z którymi nie spotykamy się w nauce języka polskiego nie tylko na poziomie A1/A2, a i na poziomie B1/B2. Podręczniki z języka polskiego koncentrują się przeważnie na słownictwie komunikatywnym, więc ukraińscy uczniowie nie rozumieją określenie proponowanych zadań. Nieznajomość chociaż jednego słowa może całkowicie pozbawić możliwości

nawet B2, ale nie są przygotowani do nauki na kierunkach technicznych i matematyczno-przyrodniczych. Wrażenia ukraińskich studentów po pierwszym wykładzie na studiach: „... na pierwszej lekcji nauczyciel ogłosił że będzie powtórzenie podstaw, znanych z liceum. Tylko to zrozumiałem z jego wypowiedzi. Miałem poziom językowy B1, ale tylko dzięki rysunkom i schematom w prezentacji mogłem zrozumieć o co chodzi. W rezultacie po wykładzie miałem ogromną listę nowych słów (pojęcia, które, jak okazało się później po tłumaczeniu, dobrze znałem i rozumiałem). Nauka w pierwszym semestrze była przeważnie wielką pracą ze słownikiem! Szkoda, z powodu braku terminologii specjalistycznej po polsku, nie mogłem udowodnić swoją wiedzę, czułem się głupio, często chciałem odejść.”

Cel artykułu. Przeprowadzić analizę problemów wynikających z przejścia z języka ukraińskiego (rosyjskiego) na język polski w procesie uczenia się matematyki; zaproponować autorską metodykę, która pozwoli częściowo rozwiązać te problemy.

Przedstawienie materiału zasadniczego.

Proponujemy hipotetyczny eksperyment: kilka zadań z kursu matematyki dla ucznia ostatniej klasy liceum, który ma dość dobrą znajomość algebry i geometrii, który przygotowuje się do dalszej nauki w Polsce i który skończył kursy języka polskiego.

rozwiązania, ponieważ każde słowo może okazać się ważnym i zawierać wskazówkę dla poprawnej odpowiedzi. Więc zadania №1 i №2, najwyraźniej będą po prostu omijane, ponieważ „określenie zadania nie będzie jasne”. Widząc sformułowanie zadania №3 uczeń, prawdopodobnie, rozwiąże równanie (znajdzie pierwiastki), ale nie będzie w stanie zakończyć pracę, bo nie rozumie, co jest wymagane. Rezultatem będzie przykra sytuacja – mając dobrą wiedzę z matematyki ukraiński uczeń nie będzie w stanie wykazać swoje umiejętności. Z kolei, nauczyciel matematyki może złożyć negatywną opinię o takim studencie, co może wywołać u studenta stres i rozczarowanie. Taka sytuacja nie jest wymyślona, wręcz przeciwnie, wzięta z doświadczeń studentów i niestety jest bardzo typowa.

Rozważmy jeszcze jeden przykład – fragment definicji prostych pojęć matematycznych.

Ciąg – to dowolna funkcja, której argumentami są liczby naturalne. Wzór ogólny ciągu – to reguła według której powstaje dany ciąg. Wzór ogólny ciągu pozwala obliczyć wartość dowolnego jego wyrazu.

Terminy matematyczne są pogrubione. Teraz wyobraźmy sobie, że tę definicję studenci muszą rozumieć ze słuchu, w odpowiednim tempie. Możemy zrozumieć psychiczny stan studentów z Ukrainy (Rosji, Białorusi), którym wydaje się że oni tego się nie uczyli.

Należy również zwrócić uwagę na trudności związane ze słowami, które są niejednoznaczne w

swoim tłumaczeniu. Przykładem jest słowo „rzut”. Rozważmy przykłady, w których to słowo jest stosowane w zupełnie różnych kontekstach, w zadaniu z teorii prawdopodobieństwa i formułowania twierdzenia ze stereometrii.

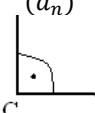
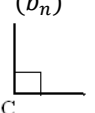
1) **Rzucamy** trzy razy monetą. Ile jest wszystkich możliwych wyników tego doświadczenia?

2) Prosta k przebija płaszczyznę w punkcie P . Prosta l jest **rzutem** prostokątnym prostej k na tę płaszczyznę. Prosta m leży na tej płaszczyźnie i przechodzi przez punkt P . Wówczas prosta m jest

prostą do prostej k wtedy i tylko wtedy, gdy jest prostą do prostej l .

Niestety, problem nieznamości terminologii specjalnej (tematycznej) w języku polskim nie jest jedyny. Drugą trudnością w nauce dyscyplin matematycznych w języku polskim jest różnica programu szkolnego oraz zróżnicowanie pewnych definicji [3-6]. Oto kilka przykładów:

1) różnica pewnych zaakceptowanych definicji (przykłady)

Pojęcie matematyczne	Oznaczenie w polskich podręcznikach	Oznaczenie w ukraińskich podręcznikach
$\log_{10} b$	$\log b$	lgb
$\frac{n!}{k!(n-k)!}$	$\binom{n}{k}$	C_n^k
$a \leq x \leq b$	$x \in \langle a; b \rangle$	$x \in [a; b]$
$ax^2 + bx + c = 0$	$\Delta = b^2 - 4ac$	$D = b^2 - 4ac$
różnica ciągu arytmetycznego	$r = a_{n+1} - a_n$	$d = a_{n+1} - a_n$
ciąg geometryczny	(a_n)	(b_n)
kąt prostokątny		
pole	P	S
odwód	L	P

Zadanie. Wykaż, że jeśli n i k są liczbami całkowitymi dodatnimi, to liczba

$$\binom{n+k}{2} + \binom{n+k+1}{2}$$

jest kwadratem liczby naturalnej.

Patrząc na drugi rząd tabeli, staje się jasne, dlaczego ukraiński uczeń powie że

„... tego materiału się nie uczyliśmy”.

2) tematy (sekcje), zawarte w programie nauczania w jednym kraju, i których nie ma w drugim programie (przykłady) [7-8]

Polska	Ukraina, Rosja	Komentarze (efekty zróżnicowania programów dla Ukraińców)
Rzymski sposób zapisu liczb (w zakresie do 3000)	-	Niezdolność do rozwiązania zadań związanych z tym tematem
Promil	-	Niezdolność do rozwiązania zadań związanych z tym tematem
-	$\text{Arcsin}x, \text{Arccos}x, \text{Arctg}x, \text{Arctctg}x$	Ma wpływ na podejście do rozwiązywania równań trygonometrycznych $\sin x = a, \cos x = a, \text{tg } x = a, \text{ctg } x = a$.
Elementy rachunku prawdopodobieństwa	Bardzo krótko, tylko podstawowe pojęcia	Ten temat w Ukrainie, Rosji występuje w programie kształcenia wyższego.
Asymptoty wykresu funkcji	Bardzo krótko, tylko asymptota pionowa	Ten temat w Ukrainie, Rosji występuje w programie kształcenia wyższego.

Wyniki oraz perspektywy opracowań w tym zakresie. Analiza trudności wynikających w trakcie przejścia do nauki matematyki w języku polskim wskazuje na potrzebę stworzenia specjalnych programów mających na celu zminimalizowanie tych problemów. Analizując propozycje dotyczące szkolenia możemy zauważyć, że na chwilę obecną przyszli studenci mają możliwość uczestniczyć w kursie matematyki w języku polskim tylko w Polsce.

Co mają robić dzieci, które nie są w stanie pozwolić sobie na takie szkolenia? Innym rozwiązaniem jest projekt internetowy matematyka-po-polsku.com, do którego dostęp ma już każdy chętny. Głównym celem projektu jest przygotowanie przyszłych studentów do nauki dyscyplin matematycznych w języku polskim. Na chwilę obecną zasięg tematów określa program szkoły średniej (dla wstępu na studia pierwszego stopnia, licencjat), ale w przyszłości planuje się dodać

tematy szkoły wyższej (dla ukraińskich licencjatów wstępujących na studia drugiego stopnia, magistraturę).

Celem projektu matematyka-po-polsku.com jest zbudowanie "mostu" między znajomością matematyki, otrzymanej w ojczystym języku, oraz stworzenie możliwości kontynuować naukę w języku polskim.

Podstawą metodologii projektu jest zasada, że uczenie się słownictwa matematycznego w języku polskim nie powinno być zredukowane do prostego zapamiętywania nowych słów lub czytania tekstów matematycznych. Znajomość terminologii powinna być uzyskana w czasie powtórzenia poszczególnych rozdziałów matematyki szkolnej.

Nauczanie obejmuje następujące etapy:

1. Znajomość definicji, sformułowanie zasad i twierdzeń, które są podane po polsku. Dla łatwego rozumienia terminologii i symboli daje się tłumaczenie po rosyjsku, które pozwoli szybko zrozumieć treść zadania bez tłumaczenia dosłownego. Głównym celem jest pokazać jak wygląda po polsku to, co jest już znane z nauki w języku ojczystym. Oczywiście, podstawowe matematyczne definicje i twierdzenia zaleca się zapamiętywać w języku polskim.

Przykład.

Liczba niewymierna jest to liczba, której nie można zapisać za pomocą ułamku zwykłego.

Иррациональное число – число, которое нельзя представить с помощью обыкновенной дроби.

2. Matematyka nie istnieje bez zadań. Analiza i rozwiązywanie zadań określonych w języku polskim, pozwoli osiągnąć kilka celów jednocześnie: – dążenie do rozwiązania konkretnego zadania stymuluje zapamiętywanie terminologii; – w ciągu rozwiązania konkretnego zadania uczeń analizuje osobliwości zapisu określonych symboli i wzorów.

3. Uczestnicy projektu mają możliwość rozwiązać szereg podobnych zadań, dokonać testów (ułożonych w języku polskim), co pozwoli nie tylko sprawdzić swoje siły w matematyce, a także powtórzyć terminy matematyczne. Samodzielne rozwiązywanie odpowiednich zadań, poszukiwanie prawidłowych odpowiedzi będzie sprzyjać pewności siebie i swoich umiejętności.

Na stronach projektu dostępny jest również słownik pojęć matematycznych w języku polskim. Słownik obejmuje nie tylko terminy z kursu algebry

szkolnej, geometrii, logiki, trygonometrii, jak również terminy matematyki wyższej (algebry liniowej i wektorowej, analizy matematycznej, teorii mnogości), teorii prawdopodobieństwa, statystyki matematycznej, ekonometrii. Więc słownik jest dobrym pomocnikiem nie tylko byłym uczniom, lecz także studentom, którzy chcą powtórzyć albo lepiej zrozumieć te tematy podane w dwóch językach (polski i rosyjski).

Aprobacja projektu. Zważywszy na fakt, że strona internetowa matematyka-po-polsku.com została opublikowana pod koniec grudnia 2016 roku, otrzymano wiele pozytywnych opinii z wielu krajów, co potwierdza popyt na projekt. Przewidziana w projekcie metoda została opracowana w czasie zajęć indywidualnych z kandydatami na studia w Polsce i wykazała wysoką efektywność.

Bibliografia:

1. Karol Bogusz. „Rekordowa liczba ukraińskich studentów na polskich uczelniach. To ponad połowa wszystkich obcokrajowców”. [Gazeta.pl NextBiznes 07.11.2016 <http://www.rp.pl/arttykul/1191921-Ukrajnicy-ratuja-polskie-uczelnie.html#ap-1>](http://Gazeta.pl/NextBiznes/07.11.2016/http://www.rp.pl/arttykul/1191921-Ukrajnicy-ratuja-polskie-uczelnie.html#ap-1)
2. www.unian.net/society/1064935-kolichestvo-ukrainskih-studentov-v-polshe-za-god-vozroslo-esche-na-50.html
3. Gałazka K. Matematyka. Matura 2016. Vademecum. Zakres rozszerzony // OPERON. – 2015. – 462s.
4. Muszyńska E., Wesołowski M. „Matematyka. Poziom rozszerzony”. Teraz Matura 2016 // Nowa era. – 2015. – 238s.
5. Капінос А., Гапюк Г., Кондратьєва Л., Мартинюк О., Мартинюк С. Математика: Збірник тестових завдань для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання // Підручники і посібники. – 2013. – 336с.
6. Сканава М.И. Сборник задач по математике для поступающих во ВТУЗы. – 6-е изд. // ОНИКС 21 век, Мир и Образование, Альянс-В. – 2003. – 608с.
7. Edukacja matematyczna i techniczna w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum matematyka, zajęcia techniczne, zajęcia komputerowe, informatyka. Podstawa programowa z komentarzami. Tom 6.
8. Програма зовнішнього незалежного оцінювання з математики. Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.02.2016 №77.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Artemenko O.V.

*graduate student of chair globalization, European integration
and national security management,
National Academy of Public Administration by the President of Ukraine*

Артеменко Олександр Валерійович

*аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції
і управління національною безпекою*

Національна академія державного управління при Президентові України

STRATEGIC DIRECTIONS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF SAFETY AND SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT **СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ І БЕЗПЕЧНИМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ**

Summary: The article reviews the evolution of scientific and practical approaches to forming the basic principles of environmental management strategies in Ukraine. In addition, it identified its genesis and main stages of development. The article also defined and justified basic directions of improvement strategies of nature in the context of national security of Ukraine. A lot of attention is paid to environmental problems in the energy sector of Ukraine. The necessity of broad international cooperation in the field of environmental protection is proven.

Key words: safe and sustainable environmental management, public policy, public administration, environmental security, strategic directions.

Анотація: У статті розглянуто еволюцію наукових і практичних підходів до формування основних засад стратегії природокористування в Україні. Крім того, визначено її генезис та основні етапи розвитку. Визначено та обґрунтовано основні напрями удосконалення екологічної стратегії природокористування в контексті забезпечення національної безпеки України. Значна увага приділена екологічним проблемам паливно-енергетичного комплексу України. Доведена необхідність широкої міжнародної кооперації у сфері захисту навколишнього середовища.

Ключові слова: безпечне та збалансоване природокористування, державна політика, державне управління, екологічна безпека, стратегічні напрями.

Постановка проблеми. Стрімке зростання чисельності населення планети та його потреб призвели до надзвичайно великих обсягів використання різноманітних природних ресурсів та утворення величезної кількості відходів. Результатом активної діяльності людини стало забруднення води, ґрунту і повітря. Ці зміни в довкіллі, у свою чергу, набули загрозливого характеру для подальшого існування людської цивілізації та супроводжуються екологічними кризовими ситуаціями і, як наслідок, впливають не лише на рівень екологічної безпеки держави а і на її національну безпеку в цілому.

Збалансоване і безпечне природокористування полягає насамперед у тому, щоб забезпечити самовідтворення відновлення природних ресурсів. Тому їх використання має бути науково обґрунтованим та узгодженим з відповідними службами, які здійснюють постійний моніторинг за їх використанням. При цьому використання невідновних природних ресурсів має обмежуватись до мінімуму. Пріоритетним напрямом державної політики щодо забезпечення екобезпечного та збалансованого природокористування має стати не лише ефективне державне управління цією галуззю а і врахування науково-обґрунтованих розробок вчених-теоретиків і практиків: їх пропозицій, розрахунки, прогнози, аналіз закордонного досвіду тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Щороку зростає кількість публікацій щодо ефективності державного управління у сфері забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування та відтворення природних ресурсів [1; 5; 6; 9; 10] і, разом з тим, з'являється значна кількість протиріч, яка простежується у процесі аналізу вітчизняного законодавства та стратегічних напрямів державної політики екологічної безпеки [2; 3; 4; 7; 8; 11]. Основна складність ситуації полягає у відсутності єдиної думки щодо стратегії забезпечення балансу безпечного природокористування, визначенні пріоритетних напрямів державної політики та функцій державно-управлінського апарату, здатного ефективно забезпечити реалізацію дотримання еколого-безпечних стандартів. Проблема зумовлена також відсутністю єдиного підходу до обґрунтування перспективності стратегічних напрямів державного управління у сфері збалансованого і безпечного природокористування.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні необхідності еволюції екологічної стратегії природокористування в системі забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. За останні роки в нашій країні сформовані досить міцні основи екологічного законодавства, вчинені структурні реформи в сфері охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів, закладений концептуальний базис нової екологічної політики та запропоновано конкретні механізми її діяльності. Однак, з огляду на глобалізацію, проблему безпечного і збалансованого природокористування потрібно вирішувати спільними зусиллями всієї світової спільноти, адже питання подолання світової екологічної кризи неухильно зростає. Тому, ефективним було би постійно діюче міжнародне співтовариство, яке сприяло би у вирішенні всіх екологічних проблем загалом та раціонального природокористування зокрема.

За наявності значної кількості екологічних проблем різного рівня складності і вкрай обмежених ресурсів, доступних для їх вирішення, до національних пріоритетів охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів відносять:

- формування збалансованої системи природокористування та адекватної структури перебудови виробничого потенціалу вітчизняної економіки;
- екологізацію технологій в промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;
- забезпечення біологічного і ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи.

Розробка державної політики у сфері охорони навколишнього середовища і збалансованого та безпечного природокористування є невід'ємною від впровадження головних механізмів її реалізації – екологічних програм, спрямованих на поліпшення якості повітря, води, розвиток заповідної справи, створення єдиної екологічної мережі впровадження та дотримання принципів сталого розвитку [1, с. 184].

Екологічна політика держави реалізується через цільові національні, державні та регіональні програми. Так, наприклад, в Національній енергетичній програмі України до 2030 р. прийнята Стратегія екологізації паливно-енергетичного комплексу (ПЕК). Ця програма базується на концепції поетапного здійснення процесу екологізації залежно від пріоритетності заходів та їх еколого-економічної ефективності.

В рамках цієї стратегії виділено три основні напрями в процесі екологізації ПЕК України [3].

Перший – значне зменшення і, по можливості, часткова ліквідація викидів, стоків та інших негативних впливів підприємств ПЕК на навколишнє середовище і населення за рахунок економії загального споживання електричної і теплової енергії та істотного зменшення в зв'язку з ним обсягів споживання енергоносіїв (органічного та ядерного палива) і використання небезпечних для природного середовища технологій їх видобутку та переробки.

Другий – стратегія екологізації розвитку АПК України передбачає:

- формування високопродуктивних і екологічно стійких агроландшафтів;
 - гармонійне поєднання механізмів дії економічних законів і законів природи в межах території з урахуванням факторів, що лімітують інтенсивності антропогенного навантаження на сільськогосподарські угіддя, біологічні ресурси та ландшафти;
 - впровадження вимог щодо екологічної безпеки в систему сільськогосподарського природокористування;
 - забезпечення екологічно обґрунтованого поводження з пестицидами і агрохімікатами;
 - формування механізмів економічної, адміністративної та кримінальної відповідальності природокористувачів за порушення екологічних вимог;
 - розробку природоохоронних заходів на основі вимог міжнародного законодавства та підвищення його ролі в практиці сільськогосподарського природокористування;
 - створення системи економічних стимулів виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції на основі технологій біологічного землеробства;
 - підтримання сприятливого в екологічному відношенні довкілля, інфраструктури та умов для праці, відпочинку і фізичного розвитку сільського населення;
 - виведення з використання малопродуктивних сільськогосподарських угідь, насамперед у регіонах з високою розораністю земель.
- Третій напрям – екологізація розвитку водогосподарського забезпечення потреб народного господарства. Вона повинна здійснюватися відповідно до Загальнодержавної програми водного господарства країни, яку Верховна Рада прийняла ще у 2002 р., як Закон України “Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року” [7]. Метою даної програми стали:
- еколого-економічна та санітарно-гігієнічна регламентація та державне управління водокористуванням з наданням пріоритету збереженню водних ресурсів, підтриманню сприятливих умов функціонування ландшафтів водозбірних басейнів і екологічного стану водних об'єктів;
 - екологічно збалансований по водним фактором розвиток регіонів з урахуванням стану і прогнозованих змін водних ресурсів;
 - планування та впровадження методів водокористування, охорони вод, відтворення водних ресурсів, заснованих на басейнових принципах управління;
 - твердження пріоритетності економічних важелів в процесі регулювання господарських аспектів водокористування, оптимальне їх поєднання з організаційними та правовими заходами;
 - введення водосберегаючих і енергозберігаючих технологій в різних галузях економіки;

- включення в загальнонаціональних стратегічних пріоритетів розвитку системи раціонального водокористування для соціальної сфери;
- впровадження комплексного підходу до територіальної організації виробництва, земле- і водокористування в залежності від водоресурсного значення того чи іншого басейну;
- впровадження програмно-цільового методу планування, прогнозування та організації водогосподарської діяльності;
- дотримання чинних міжнародних договорів і співробітництво з сусідніми державами в питаннях використання і охорони водних ресурсів; запобігання шкідливому впливу води на прикордонних водних об'єктах;
- широке залучення громадськості до процесів обговорення, планування, контролю використання водних ресурсів.

На сьогодні Україна володіє законодавчо визначеними в програмних документах стратегії екологізації розвитку базовими галузями і секторами економіки. Однак, проблема полягає в забезпеченні їх дієздатності, відпрацюванні механізмів реалізації. Цього можна досягти шляхом створення потужних секторальних (корпоративних) систем екологічного управління за міжнародними стандартами і європейським регламентом з відповідними ефективними механізмами. Оскільки розвиток науково-технічного прогресу в країнах світу відбувається нерівномірно, то і у зв'язку з цим все ширше буде здійснюватися міжнародне кооперування в науково-технічній галузі з метою залучення до сучасного технічного прогресу більш відсталих в технічному відношенні країн. Розробка ефективних технологій раціонального використання первинних природних ресурсів, включаючи Світовий океан, призведе до кооперування наукового потенціалу, що сприятиме спільним розробкам наукових проблем вченими різних країн. Уже віднедавна почалося широкомасштабне кооперування вчених в галузі охорони біосфери від антропогенних забруднень в межах програми "Людина і біосфера" [10, с. 27-29].

Ми погоджуємося, що для самообмеження використання невідновних і повільно відновлювальних енергоресурсів (вугілля, нафти, газу і т.п.) потрібно ширше і ефективніше використовувати енергію Сонця та інших нетрадиційних джерел енергії: вітру, термальних джерел, морських припливів і хвиль, попутних газів, водневу енергію, біогаз, що депонує теплоту в глибинах земельних надр і Світового океану та ін. Разом з тим потрібно повсюдно використовувати ефективні технології енергозбереження.

У найближчому майбутньому більшого масштабу набуде використання біотехнологій у виробництві продуктів харчування, енергетиці та захисті біосфери від антропогенних забруднень. В сучасних умовах все більшого значення набуває освоєння космічного простору з господарськими цілями: розвідки корисних копалин, прогнозування клімату, моніторинг біосферних процесів, дослі-

дження антропогенних забруднень біосфери, а також з метою запобігання глобальним військовим конфліктам, щоби уникнути небажаних наслідків природних стихій (пожеж, ураганів, землетрусів, вулканів тощо).

Ефективною екологічною політикою України стане лише тоді, коли при її формуванні та реалізації послідовно і до кінця буде витриманий критерій реальності. Як засвідчує досвід, між законодавчо-нормативним забезпеченням політики і її практичною реалізацією зберігається ще досить велика дистанція. З урахуванням цього і повинна будуватися стратегія і тактика природоохоронних дій на найближчі роки. Головна метою має стати процес економічного розвитку, який унеможливить погіршення екологічної ситуації.

Таким чином, стратегічними напрямками екологічної політики в галузі безпечного та збалансованого природокористування повинні стати: екологізація економічних реформ і управління та екологізація свідомості в процесі розвитку.

Реалізація зазначених пріоритетних напрямків повинна базуватися на відповідному методологічному ґрунті, що вимагає внесення певних коректив в саму ідеологію управління екологічною безпекою, зокрема:

1) Своєму безпосередньому призначенню повинен відповідати механізм екологічної відповідальності суб'єктів господарювання за стан навколишнього середовища, який побудований на принципі "забруднювач платить". Саме цей принцип проголошений у нас як основний економічний постулат національної екологічної політики. В даний час розвиток суспільства залежить від рівня економічного стану і рівня свідомості, тому суспільство змушене платити за свій матеріальний достаток ціною високого екологічного ризику для здоров'я. На жаль, населення не завжди це усвідомлює.

2) Першочергової уваги заслуговує питання пошуку ефективних засобів реалізації екологічних благ в систему суспільних цінностей. Екологічно безпечне середовище в свідомості повинне зайняти чільне місце поряд з традиційними матеріальними і духовними потребами. Разом з тим потрібно зробити екологічні блага більш доступними для широких верств населення.

3) У складних економічних умовах результативність екологічної політики зростає, якщо до її реалізації будуть задіяні створені ринкові інститути і механізми регулювання суспільних процесів. Варто зауважити, що з арсеналу сучасної екологічної політики фактично випав недержавний сектор економіки. Тому актуальним є питання впровадження ефективних механізмів стимулювання підприємницьких структур і приватного бізнесу до участі у вирішенні екологічних проблем. В цьому напрямку необхідно встановити право розподілу відповідальності між державними органами і приватизованими підприємствами за вже завданими збитками навколишньому середовищу. З метою здійснення необхідних природоохоронних заходів, екологічний фактор повинен знайти своє відображення у вартості об'єктів, що приватизуються.

4) Вже зараз назріла необхідність створення ефективних механізмів встановлення суб'єктів відповідальності за екологічні порушення минулих років та розподілу зобов'язань за вчинені ними дії.

Наразі суспільство має реальну можливість переломити негативні тенденції і здійснити радикальне поглиблення ринкових реформ, зокрема через врахування екологічного чинника. Це передбачає реалізацію політики цілеспрямованого сприяння розвитку ефективних вітчизняних виробництв, становленню національного еко-капіталу, активній підтримці створення в Україні сучасної конкурентоспроможної екологічнобезпечної економіки. Її формування вимагає перш за все активізації ролі держави в цьому напрямку із залученням усього арсеналу ринкових інструментів при одночасному активному здійсненні інституційних перетворень щодо перегляду функцій державного управління, спрямованих на зростання ефективності та конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Крім того, необхідно встановлення ефективної системи контролю за діяльністю природних монополій, розробка механізмів адаптації міжнародних вимог щодо оздоровлення навколишнього середовища і впровадження їх в національні природоохоронні стандарти.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок.

Отже, на нашу думку, з метою забезпечення збалансованого і безпечного використання природних ресурсів в Україні необхідно проводити реструктуризацію економіки, направивши її в сторону зменшення використання матеріальних і енергетичних ресурсів та самозабезпечення. У той же час потрібно використовувати сучасні найбільш ефективні безвідходні і маловідходні технології в усіх галузях народного господарства.

В сучасних умовах господарювання все більшого значення набуває екологізація використання природно-ресурсного потенціалу. Безперечно, екологізація виробничої діяльності, а отже і безпечно та раціональне використання природних ресурсів, повинні стати пріоритетними стратегічними напрямками державної політики в здійсненні соціально-економічних реформ, забезпеченні національної безпеки, необхідною умовою і основою формування національної економічної доктрини, що, у свою чергу, є важливим і перспективним напрямом майбутніх наукових досліджень.

Крім того, концепція раціонального природо-користування та національної екологічної доктрини як основи розвитку екологічного менеджменту повинна ґрунтуватися на наступних принципах:

– пріоритетність ідеї сталого розвитку в контексті поєднання економічної та екологічної безпеки країни і її регіонів;

– системність і комплексність у здійсненні стратегії розвитку системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління;

– послідовність і цілеспрямованість у процесі розробки виваженої стратегії розвитку системи

екологічного менеджменту і при впровадженні конкретного організаційно-економічного механізму на кожному етапі її становлення;

– наступність у розвитку екологічного менеджменту духовних екологічних цінностей, системи екологічного виховання та освіти, культурної спадщини.

Тільки таким чином Україна зможе інтегруватися в світовий економічний простір, забезпечити гідний рівень економічної та екологічної безпеки і добробуту свого населення.

Література:

1. Добрянська Л.О. Стратегічний потенціал екологічної безпеки: технологія економічного зростання : [монографія] / Л. О. Добрянська, Л. В. Жарова, С. В. Хлобистов.; за наук. ред. проф. Хлобистова С. В. – Львів : Український бестселер, 2012. – 284 с.

2. Екологічна складова національної безпеки: основні показники і шляхи її досягнення: аналітична доповідь. – К. : Інститут стратегічних досліджень. – 2013. – 34с.

3. Енергетична стратегія України на період до 2030 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/>

4. Енергетична стратегія України на період до 2035 року (проект). – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Energy%20Strategy%202035.pdf

5. Жарова Л. В. Стратегічні засади та нормативно-правове забезпечення формування національної екологічної політики / Жарова Л. В. // Механізми регулювання економіки. – 2008. – № 4, ч. 2. – С.127-135.

6. Журавльова Ж. Стратегія екологічної безпеки України у контексті міжнародного досвіду. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/21.htm>

7. Закон України “Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року”. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4836-17>

8. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>

9. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в умовах становлення ринкової економіки в Україні (теорія, методи, практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.06 “Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища” / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2007. – 40 с.

10. Луцько В. С. Шляхи вдосконалення системи державного управління у сфері екологічної

безпеки України / В. С. Луцько. – К. : РВПС України НАН України, – 2009. – 35 с.

11. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26

травня 2015 року № 287/2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

Коліжак В.В.,

аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президентові України

Kolizhak V.V.

graduate student of Department of globalization, European integration and national security management, National Academy of Public Administration by the President of Ukraine

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ACTUAL ISSUES OF REFORMING THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE.

Анотація. У статті розглянуті життєво важливі для збереження суверенітету та територіальної цілісності держави питання реформування сектору безпеки і оборони України. Фокусується увага на еволюцію основних понять у сфері безпеки. Підкреслена неефективність імплементації попередніх концептуальних документів стосовно безпеки і оборони України. Аналізуються зміни в Стратегіях національної безпеки України, шляхи і засоби підвищення обороноздатності країни. Особлива увага звертається на допомогу країн ЄС у розробці та здійсненні першочергових реформ у сфері безпеки і оборони, приведення національного законодавства до європейських стандартів.

Ключові слова: реформа сектору безпеки і оборони, Стратегія національної безпеки, цивільно-військові відносини, корупція, національна безпека.

Summary. The article considers the vital issues of reforming the security and defense sector of Ukraine concern for preserving the sovereignty and territorial integrity of the state. The evolution of basic concepts in the sphere of security is considered. The inefficiency of the implementation of previous conceptual documents concern security and defense of Ukraine is underlined. Changes in the Ukraine's national security strategies, ways and means to improve the country's defense capability are analyzed. Particular attention is drawn to the assistance of EU countries in the development and implementation of priority reforms in the sphere of security and defense, bringing national legislation to European standards.

Key words: the security and defense sector reform, the National Security Strategy, military-civil relations, corruption, national security.

Постановка проблеми. Питання реформування сектору безпеки і оборони України в умовах реалізації стратегічного курсу України на євроінтеграцію, анексії Росією Криму та «гібридної війни» на Донбасі, значною корупцією в державних, насамперед правоохоронних органах, виводить його в число пріоритетних серед усього комплексу завдань щодо державотворення та стабілізації ситуації в країні. Для їхнього успішного вирішення вкрай необхідне посилення координації зусиль не тільки державних елементів сектору безпеки і оборони, але й громадянського суспільства, численних волонтерських організацій. Україна потребує кваліфікованої та системної консультативної, матеріально-технічної та інших видів допомоги з боку розвинутих країн світу, насамперед ЄС і НАТО, міжнародних й неурядових організацій у захисті суверенітету та територіальної цілісності держави. Гостро постає і питання підготовки високоосвічених, патріотично налаштованих кадрів для сектору безпеки і оборони. Про це наприкінці лютого 2017 р. заявив Міністр внутрішніх справ А.

Аваков, наголосивши, що некомплект поліцейських становить близько 22 тисяч чоловік (близько 20% особового складу). Про значні недоліки у комплектуванні Збройних Сил України професіоналами-контрактними неодноразово заявляв і Міністр оборони України С. Полторак. Відтак, прискорення темпів реформування сектору безпеки і оборони є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Події, пов'язані з анексією Криму Російською Федерацією у березні 2014 р. та початком активного сепаратистського руху на Донбасі за підтримки Кремля привернули увагу світової спільноти і сприяли активізації наукових досліджень щодо ситуації в Україні в контексті забезпечення міжнародної, регіональної та національної безпеки. Насамперед слід відмітити публікації А. Аслунда, С. Бланка, Д. Лоуха, А. Каратницького, В. Мореллі, І. Солоненка, Т. Фрая, Й. Хеллмана та інших науковців. Важливе місце серед них займають дослідження щодо реформування сектору безпеки і оборони. На цю тему писали К. Зарембо, Д. Ло, К. Мізсей, О. Мішловська, Д. Спенс, Л. Счірч, Ш. Яаяасудрара-Сміт

та інші фахівці. Трансформаційні процеси в оборонній сфері аналізували А. де Альбукерке, М. Кзуперський, М. Клейн, Д. Стерн, Я.Хеденског тощо. Питання реформування сектору безпеки і оборони розглядалися в у фундаментальній праці RAND Corporation (автори Й. Белласіо, Л.Девіса, К. Грейн О.Олікер, А.Радіна, Б. Фредеріка та ін.), монографії М. Ханссена, інших працях.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. На сьогодні в країні не досягнуто консенсусу стосовно пріоритетності завдань та етапів здійснення реформи сектору безпеки і оборони. Ця проблематика надзвичайна складна, багатоаспектна, динамічна і потребує постійної уваги науковців, здійснення розгалужених польових досліджень та оперативного моніторингу.

Мета статті. Головним завданням статті ми вважаємо аналіз новітніх підходів щодо реформування сектору безпеки і оборони України та їх імплементації в умовах ведення гібридної війни.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття «реформування сектору безпеки» (security sector reform – SSR) відносно нове, яке увійшло у науковий, політичний та медійний дискурс наприкінці 1990-х рр., коли почалися спроби об'єднання питань безпеки та розвитку людства. З'явилися і нові підходи стосовно забезпечення безпеки, оскільки обсяг останнього поняття став значно більшим. Потужний імпульс отримала і так звана «нова парадигма допомоги» [1, с. 105]. Слід наголосити, що реформування сектору безпеки базується на нормах ліберального суспільства. Серед них одним з головних концептуальних припущень вважається необхідність розвитку демократичних військово-цивільних відносин, які у стратегічній перспективі сприяють стабілізації суспільства. Після десятиліть соціальної інженерії за англо-американськими взірцями цей концепт перетворився на факт життя.

Поступово дефініція «сектор безпеки» розширювала обсяги і переступила обмеження, що, зазвичай, асоціювалися з цивільно-військовими відносинами. У пострадянських республіках (за виключенням Країн Балтії), в тому числі в Україні, довгий час послуговувалися традиційним радянським терміном «Воєнна організація держави», що знайшло відбиття у декількох базових законах України, зокрема «Про основи національної безпеки України» [2] та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [3] від 19 червня 2003 р.

І тільки за часів президентства В. Ющенко на законодавчому рівні з'являється поняття «сектор безпеки і оборони». У Стратегії національної безпеки України від 12 лютого 2007 р. (п. 2.4 3.) зазначалося, що не вдається забезпечити відповідність сектору безпеки України потребам суспільства, а саме: правоохоронні органи України в їх нинішньому стані неспроможні здійснювати надійний захист прав і свобод людини і громадянина, ефективну боротьбу із злочинністю, зокрема організованою, криміналізацією економіки, корупцією; діяльність розвідувальних і контррозвідувального органів не в усьому адекватна викликам і загрозам національній безпеці України; критичний стан

озброєння та військової техніки, низький рівень забезпечення та підготовки Збройних Сил України, що ставить під загрозу можливість виконання ними завдань оборони держави [4]. Проте, в умовах світової фінансової кризи сектор безпеки і оборони України фінансувався за залишковим принципом. Зокрема, реальні витрати держави на оборону у 2008 та 2009 рр. склали відповідно 1 та 0,8% від ВВП, що є найгіршими показниками за часів незалежності України [5, с. 12].

Отже, не випадково, що 8 червня 2012 р. Президентом України В. Януковичем було підписано Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [6]. У новому концептуальному документі оцінки стану національної безпеки були значно жорсткішими (п. 3.3.). Зазначалося, що на тлі зростання викликів і посилення загроз національній безпеці зберігається невідповідність сектору безпеки і оборони України завданням захисту національних інтересів. Підкреслювались недоліки: невідповідність правоохоронної системи України завданням дієвого захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина; недостатня ефективність діяльності державних органів, що здійснюють розвідувальну і контррозвідувальну діяльність; тривале погіршення стану Збройних Сил України і оборонної промисловості; недосконалість Єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій, зокрема державного моніторингу навколишнього природного середовища; нездатність України протистояти новітнім викликам національній безпеці (явищам і тенденціям, що можуть за певних умов перетворитися на загрози національним інтересам), пов'язаним із застосуванням інформаційних технологій в умовах глобалізації, насамперед кіберзагрозам [6].

Після анексії Криму та початком «гібридної війни» на Донбасі знадобилося більше року для того, щоб прийняти нову Стратегію національної безпеки України вже за підписом Президента П. Порошенка [7]. В ній прямо зазначається, що Росія розв'язала воєнну агресію на Сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок. Знов була підкреслена (п. 3.2.) неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України, що пояснювалося: неформованістю сектору безпеки і оборони України, як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру; інституційною слабкістю, непрофесійністю, структурної незбалансованістю органів сектору безпеки і оборони; недостатністю ресурсного забезпечення та неефективним використанням ресурсів у секторі безпеки і оборони; відсутністю ефективних зовнішніх гарантій безпеки України; діяльністю незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї.

Проте, слід констатувати, що серед значного обсягу завдань, визначених п. 4.2. останнього варіанту Стратегії національної безпеки України (2015 р.) щодо створення ефективного сектору безпеки і оборони, переважна більшість залишається декларативними. Так, передбачалося здійснити комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони

України, зокрема прийняти Закон України про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» (нова редакція), який визначить механізми керівництва у сфері національної безпеки та оборони, унормує структуру і склад сектору безпеки і оборони, систему управління, координації та взаємодії його органів. Однак майже через два роки ця вимога не була реалізована.

Хоча 14 березня 2016 р. Указом Президента України було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [8], яке скасовувало попереднє рішення РНБОУ від 29 грудня 2012 р. «Про Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року», введене в дію Указом Президента України від 29 грудня 2012 р. № 772. Було уточнено складові сектору безпеки і оборони: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Міністерство оборони України; Збройні Сили України; Міністерство внутрішніх справ України; Національна гвардія України; Національна поліція України; Державна прикордонна служба України; Державна міграційна служба України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Служба безпеки України; Управління державної охорони України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; Державна спеціальна служба транспорту; координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президенті України та розвідувальні органи України; Апарат Ради національної безпеки і оборони України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислово політику; інші складові, що визначені законами України.

Проте основні завдання, що пов'язані з реформуванням сектору безпеки і оборони недостатньо конкретизовані і мають традиційно переважно декларативний характер, за відсутністю належного ресурсного забезпечення. Зокрема, наголошується на необхідності: удосконалення законодавчої бази з питань функціонування та розвитку сектору безпеки і оборони з урахуванням відповідних принципів і стандартів ЄС і НАТО; своєчасного розроблення та виконання програмних документів розвитку складових сектору безпеки і оборони з урахуванням планомірного переходу до стандартів ЄС та НАТО; раціонального розподілу завдань у секторі безпеки і оборони, формування системи управління силами безпеки і оборони залежно від типу кризової ситуації та з урахуванням багатогранності ризиків національної безпеки тощо.

Основний підхід ЄС до SSR багато в чому залежить від базових концептів Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), яка визначала цілі реформування, як прагнення підвищити здатність країн-партнерів до задоволення широкого кола потреб у сфері безпеки в рамках суспільства відповідно до демократичних норм і принципами управління, прозорості і верховенства закону. Відтак обсяг SSR виходить далеко за рамки більш вузького фокусу на традиційній допомозі в сфері безпеки та оборони, розвідки та поліції, таким чином, залишаючи багато місця для ро-

зробки нових стратегій, інструментів і інститутів. В основному спираючись на цей підхід ЄС вдалося узгодити відповідні політики, інструменти та інститути.

При цьому ЄС використовує і короткотривалі програми навчання та озброєння, що зосереджує увагу на технічному потенціалі сил безпеки, які сприймаються як легітимні суб'єкти безпеки, на відміну від довгостроковій перспективі підходу ОЕСР «управління-розвиток», який застосовується у парадигмі безпеки людини [9, с. 3].

Проте, на сучасному етапі майже досягнутий консенсус щодо загального набору цілей SSR, який включає в себе наступне: підзвітність сектору безпеки в рамках демократичного врядування та цивільний нагляд за сектором безпеки; інтеграція різноманітних політик у сфері безпеки і розвитку; спільні процеси забезпечення безпеки широкого кола зацікавлених сторін, які включають громадянське суспільство, особливо жінок, груп меншин і молоді; недискримінаційне забезпечення національної безпеки і цілей безпеки людини; монополія на насильство. Варто також зауважити, що тільки останнім часом місії ЄС отримали назву SSR. Проте й досі деякі фахівці вказують, що краще використовувати терміни «управління безпекою» (security governance), або навіть «арена безпеки» (security arena) [10, с. 166].

Сьогодні головною метою SSR вважається створення середовища безпеки, яке сприяє розвитку, демократії та зменшенню бідності [11 с. 355]. Цей процес і пов'язані з ним процедури, були спрямовані на реформування сектору безпеки та його основних елементів, що спільно працюють на основі демократичних норм і принципів.

Коли йде про термінологічну складову SSR, очевидно стає її розпливчатість, оскільки предметом аналізу можуть поставати ідея, норма, порядок денний або програма. Деякі підходи впливають з перспективи розвитку (зокрема, на цих позиціях знаходиться Світовий Банк), з перспектив безпеки (ОБСЄ, НАТО та ЄС), або перспективи розвитку демократії (Рада Європи). Інші базуються на географічних чинниках: глобальних (ООН, ЄС, ОБСЄ), регіональних (Африканський Союз, Рада Європи) або субрегіональних (Економічне співтовариство країн Західної Африки тощо).

Аналогічним чином SSR розуміється впродовж різноманітних функцій: нарощування безпекового та оборонного потенціалу; надання технічної допомоги; розвитку; трансформації. Незважаючи на різні інтерпретації SSR, домінуючими залишаються євроатлантичні рамки, які застосовуються у різних контекстах: постконфліктна відбудова (ЄС, НАТО, ОБСЄ), транзитні країни (Рада Європи) або країни, що розвиваються [12].

Незважаючи на наявні законодавчі та процедурні труднощі, поступово відбувається інституціоналізація SSR в рамках ЄС. Вона перегукується з темами розвитку, кооперації, розширення, стабілізації та асоціації, європейською політикою сусідства, запобігання конфліктів, кризового менеджменту, демократії, захисту людських прав та зовнішніх вимірів свободи, справедливості і безпеки.

Консультативна місія ЄС (КМЕС) для цивільного персоналу, в контексті проведення реформ у секторі

безпеки, розпочала свою роботу в Україні у грудні 2014 р. Її метою було стратегічне консультування та координація донорської допомоги щодо реформування сектору безпеки і оборони Країни. Місія на початку своєї діяльності складалася з 175 осіб, а її бюджет на 2014-2015 рр. дорівнював 13,1 млн. євро. Слід зазначити, що це перша Місія в рамках Спільної політики безпеки і оборони ЄС в Україні і третя на пострадянському просторі. Її унікальність полягає в тому, що вона працює в період гарячої фази конфлікту на Донбасі, хоча, відповідно до положень Лісабонського договору, це – постконфліктний інструмент.

З травня 2015 р. в Україні працює і Шведська національна контактна група щодо реформи сектору безпеки (The Swedish National Contact Group for Security Sector Reform (NCSSR)). Були визначені наступні цілі. Сектор безпеки повинен мати у своєму складі кваліфікованих фахівців, чіткі повноваження і правові рамки, а також процес прийняття обґрунтованих рішень. Він має бути адаптований до потреб усіх верств населення, знаходитися під демократичним цивільним контролем, представляти усе населення. Крім цього, на початковій стадії роботи Міжнародна дорадча команда сектору безпеки International Security Sector Advisory Team (ISSAT) від Женевського центру демократичного контролю над збройними силами Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) шведське оборонне дослідницьке агентство (the Swedish Defence Research Agency (FOI) виклало своє бачення підтримки SSR в Україні [13, с. 7]

Як підкреслюється в Концепції кризового менеджменту ЄС щодо України, поточна криза має своїми причинами не тільки втручання у внутрішні справи країни з боку Росії, а є продуктом діяльності глибоко корупційних урядових структур, включаючи правоохоронні агенції [14, с. 3]. ЄС в Україні визначає п'ять загальних питань, які мають центральне значення для розвитку оборонного сектора, що підтримують ідеали реформування сектору безпеки, а саме: демократичний контроль над збройними силами; підзвітність; права людини; соціальне представництво; здатність елементів сектору безпеки і оборони та менеджмент.

Особливо слабким виглядає перше питання. Незважаючи на те, що Президент має значні повноваження щодо Збройних Сил України, парламентський контроль є надзвичайно неефективним, а в Міністерстві Оборони України домінує цивільний персонал, що колись перебував у лавах Збройних сил. Свого часу Закон України (2003 р.) «Про демократичний цивільний контроль над Військовою організацією держави та правоохоронними органами» мав намір консолідувати цивільно-військові відносини. Але цього не відбулося.

До цього додалися ускладнення, пов'язані з бойовими діями на Донбасі. Добровольчі батальйони, навіть ті, що були інкорпоровані у Збройні Сили України та Національну гвардію, історично мали вороже ставлення і сумнівну лояльність щодо уряду і військового керівництва.

Слід також зазначити, що корупція залишається однією з найсерйозніших проблем в Україні. Відповідно до даних Transparency International, країна

останніми роками входить до 40-50 найбільш корумпованих держав світу. Оборонний сектор також був важко вражений цією «хворобою», що не тільки позначилося на здатності виконувати завдання щодо забезпечення національної безпеки, але й підірвало довіру суспільства до армії як життєво важливого інституту суспільства. Корупція спостерігається в усіх сферах оборонного сектору, включаючи закупівлю, будівництво, розміщення у військових містечках, притязання на військову службу, призначення на посади тощо.

Останнім часом здійснюються певні заходи щодо подолання цього ганебного явища. У жовтні 2014 р. Верховна Рада прийняла низку законодавчих актів щодо створення національного антикорупційного бюро, національного агентства із запобігання корупції та прийняла антикорупційну стратегію на 2014-2017 рр.

Однак створення цих структур відверто затягувалося, а їхні перші кроки виявилися доволі млявими та нерішучими. Закон про лобістацію, прийнятий у жовтні 2015 р. також показав неефективність у практиці правозастосування. Дали ознаки лобіювання своїх інтересів і олігархи, які використовують «своїх» депутатів в парламенті. Проте останні події, пов'язані з оголошенням підозри очільнику державної фіскальної служби України Р. Насірову вселяють певний оптимізм.

Проте, нам здається слушними думки позаштатного експерта Королівського інституту міжнародних відносин (Chatham House) й, водночас, позаштатного наукового консультанта Центру Разумкова Д. Шерра, який відмітив, що значна частина порад, які Україна отримує від закордонних фахівців, непридатна для українських умов і тому не діє. Попри найкращі наміри, багато західних моделей реформ в Україні не ведуть до реформ. Вони малоюють образ того, як Україна має виглядати після реформ. Питання ж у тому, як реформувати країну в її нинішньому стані, з існуючими структурами, людьми та ментальністю... Те, що вважається кращою практикою у добре керованій країні, може дати несподівані й навіть погані результати у погано керованій країні [15, с. 6].

Проте антикорупційна та патріотична риторика глибоко увійшла у риторику високопосадовців, які не можуть не усвідомлювати, що міжнародні донори економіки України будуть вимагати подальшої активізації діяльності у цьому напрямку. Проте, реальних результатів поки не досягнуто і розрив між деклараціями та досягненнями поступово стає нестерпим для громадянського суспільства і активістів Майдану.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок. Незважаючи на анексію Криму та початок бойових дій на Донбасі весною 2014 р., значний внесок у зміцнення обороноздатності держави волонтерських організацій, інших сегментів громадянського суспільства, допомогу міжнародної спільноти, реформування сектору безпеки і оборони України просувається доволі слабкими темпами. В цій діяльності не вистачає системності, цілеспрямованості, координованості зусиль прозорості та підзвітності суспільству.

Значна частка концептуальних документів у сфері безпеки і оборони країни носить декларативний характер і не має необхідного ресурсного забезпечення. Враховуючи катастрофічний економічний стан в країні, відсутність надійних мотиваційних важелів для посилення елементів сектору безпеки і оборони високопрофесійними фахівцями, попереду Україну чекають серйозні випробування, оскільки очікування суспільства на швидкі кроки щодо євроінтеграції тривалий час залишаються незадоволеними.

У подальших дослідженнях ми зосередимо увагу на імплементацію концептуальних документів у сфері безпеки і оборони України,

Список використаних джерел

- Bellamy A.J. Security Sector Reform: Prospects and Problems, *Global Change, Peace & Security* / A.J. Bellamy // *Peace, Security & Global Change* (formerly *Pacifica Review*) – 2003. – Vol. 15(2). – P. 101-119.
- Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
- Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року N 975-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/975-15>
- Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12 лютого 2007 року № 105/2007 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
- Криза оборонної реформи 2000-2010 років. Нові умови, рішення, результати. / Регіональний філіал НІСД в м. Дніпропетровську. – Дніпропетровськ, 2011. – 48 с.
- Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» від 8 червня 2012 року № 389/2012 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>
- Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14>.
- Указ Президента України від 14.03.2016 року № 92/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року “Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.
- Jayasundara-Smits S. and Schirch L. EU and Security Sector Reform: Tilting at Windmills? / Dr. Shyamika Jayasundara-Smits and Dr. Lisa Schirch. – *Global Partnership for the Prevention of Armed Conflict*, 2016. – 35 pp.
- Hills A. 2014. Security Sector or Security Arena? The Evidence from Somalia. / A. Hills // *International Peacekeeping* – 2014. – Vol. 21(2). – P. 165-180.
- Skeppström E., Wiklund C., and Jonsson M. European Union Training Missions: Security Sector Reform or Counter-Insurgency by Proxy? / E. Skeppström, C. Wiklund and M. Jonsson. // *European Security*. – 2015. – Vol. 24. – No 2. – P. 353-367.
- Dursun-Ozkanca O. and Vandemoortele A. The European Union and Security Sector Reform: Current Practices and Challenges of Implementation. / O. Dursun-Ozkanca and A. Vandemoortele. // *European Security*. – 2012. – Vol. 21 (2). – P. 139-160.
- Hanssen M. International support to security sector reform in Ukraine. A mapping of SSR projects. *Global Reporting* / Måns Hanssen. - Folke Bernadotte Academy, 2016 – 100 pp.
- European Council. Crisis Management Concept in Ukraine. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statewatch.org/news/2014/jun/eu-council-crisis-management-ukraine.pdf>
- Шерп Д. Урядування в секторі безпеки: роль демократичних інституцій і кращі міжнародні практики. У матеріалах другої міжнародної конференції “Урядування в секторі безпеки: роль демократичних інститутів і кращі міжнародні практики” 16-17 березня 2016р., Київ, Україна. – С. 6 – 10.

аспірант кафедри інформаційної політики та електронного урядування Національної академії державного управління при Президентові України

Рачев О.В.

Post-graduate student of Information Policy and E-Government Department of National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

**ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ:
СУТНІСТЬ, ІЄРАРХІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ УКРАЇНИ
PUBLIC AUTHORITIES QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS FACTORS OF INFLUENCE:
ESSENCE, HIERARCHY AND DISTINCTIVE FEATURES IN UKRAINE**

У межах цієї статті досліджено фактори, які впливають на успішність впровадження систем управління якістю приватним сектором та в органах публічної влади. На основі результатів порівняльного аналізу запропоновано шляхи зменшення негативного впливу цих факторів.

Ключові слова: система управління якістю, приватний сектор, органи публічної влади, реформування, "кайдзен", комплексний підхід.

The article analyses factors, which influence the success of quality management systems implementation in private sector and in public authorities. Based on results of comparative analysis the way of reducing negative impact is proposed.

Key words: quality management systems, private sector, public authorities, reforming, kaizen, comprehensive approach.

Постановка проблеми. Приватний сектор України вже більше двох десятиліть займається оптимізацією своєї діяльності з використанням різноманітних систем управління якістю, найпоширенішою з яких є система управління якістю, побудована на базі міжнародного стандарту ISO 9001. Органи публічної влади України також не залишилися осторонь цього процесу. Так, 11 травня 2006 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 614 Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади **Указан недопустимый источник..** Національне агентство України з питань державної служби (на той час Головне управління державної служби) перше серед органів публічної влади запровадило систему управління якістю ДСТУ ISO 9001:2000 **Указан недопустимый источник..** Проте ця ініціатива не була належним чином підхоплена іншими органами публічної влади і в 2011 році цю програму взагалі було припинено **Указан недопустимый источник..** В 2016 році розпорядженням Уряду від 25 червня за № 474-р було схвалено Стратегію реформування державного управління України на 2016-2020 роки, яка за своєю суттю є програмним документом з реформування, насамперед органів виконавчої влади **Указан недопустимый источник..** Проте в тексті документу взагалі відсутні будь-які посилання на реформування органів публічної влади з застосуванням загальноприйнятих в світі методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань провадження систем управління якістю в діяльність організацій приділяється увага багатьох іноземних науковців, серед яких необхідно відзначити Е. Демінга **Указан недопустимый источник..**, М. Імаї **Указан недопустимый источник..**, М. Хаммера **Указан недопустимый источник..** Серед вітчизняних науковців відзначимо роботи П. Калити **Указан**

недопустимый источник.., А. Должанського **Указан недопустимый источник..**, М. Шаповала **Указан недопустимый источник..**, М. Лахижа **Указан недопустимый источник..**, Ю. Шарова **Указан недопустимый источник..**

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На впровадження систем управління якістю (СУЯ) впливають різні фактори, врахування яких є необхідним для успішного впровадження та розвитку СУЯ. Визначення основних факторів впливу на СУЯ, їх взаємозв'язків, ранжирування, в сучасних умовах розвитку України, є важливою складовою невирішеної загальної проблеми підвищення рівня ефективності та результативності публічного управління та адміністрування.

Мета цієї статті – систематизувати фактори, які впливають на впровадження та розвиток систем управління якістю у приватному секторі та в органах публічної влади, здійснити їх ранжирування та запропонувати шляхи зменшення негативного впливу на процес впровадження цих систем з урахуванням особливості розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Фактори, які впливають на впровадження СУЯ, за своєю природою можуть бути ендогенними (внутрішніми) або екзогенними (зовнішніми), за характером дії можуть бути стримуючими або стимулюючими. Для приватного сектору, який вже декілька десятиліть використовує різні системи управління якістю для оптимізації своєї діяльності, науковці та практики визначають систему основних факторів, які за результатами авторського узагальнення представлені в вигляді таблиці 1. Особливістю зазначеної систематизації факторів впливу є включення до складу вищезазначених факторів культури управління, культури виробництва та культури споживання.

Таблиця 1. Фактори впливу на впровадження СУЯ

Внутрішні		Зовнішні	
Стримуючі	Стимулюючі	Стримуючі	Стимулюючі
культура управління		Монополія	конкуренція
культура виробництва		культура споживання	
фінансовий стан		державне регулювання	
підхід до впровадження СУЯ		-	-

Культура управління, або управлінська культура – це частина загальної культури суспільства, яка розглядається як єдність управлінських знань, цінностей, управлінських та організаційних відносин на певному етапі розвитку суспільства, управлінської діяльності. Важливою складовою культури управління виступає управлінський інтелект, що формується на основі особистого досвіду, наукових знань і є складовою частиною інтелектуальної власності. Важливою рисою управлінського інтелекту є здатність до рефлексії, потреба в постійному вдосконаленні **Указан недопустимый источник..**

Саме потреба в постійному вдосконаленні змушує керівництво організації вивчати досвід інших організацій, застосовувати його з метою покращення діяльності власної, зміцнення її позицій на ринку, з метою залучення більшої кількості клієнтів та, що також важливо, створення позитивного іміджу на ринку праці для залучення найкращого персоналу. В той же час, низька культура управління не створює потребу в вдосконаленні організації, все може відбуватися так, як це було роками, без жодних позитивних змін.

Таким чином, якщо управлінська культура на високому рівні, то організація, завдяки активній позиції її керівника, буде розвиватися, в іншому випадку, у найкращому варіанті, вона буде просто функціонувати на тому рівні, на якому вона працювала, у найгіршому варіанті ефективність її діяльності буде постійно зменшуватися.

Культура виробництва це комплексний показник, що відображає ступінь відповідності технології та організації виробництва ергономічним, фізіологічним, естетичним, економічним, соціальним вимогам і відбиває рівень задоволеності працівника процесом праці, її змістом і характером **Указан недопустимый источник..** За умови, що в рамках організації застосовуються елементи високої культури управління, відповідно підвищується і культура виробництва. Завдяки чому працівник має більше стимулів для найкращого виконання своїх обов'язків, оскільки працює в безпечних умовах праці, використовує сучасні методики, технології, інструменти для виконання своїх завдань, отримує гідну винагороду за свою працю і т.і.

Фінансовий стан організації також має відповідний вплив на впровадження СУЯ. Річ в тому, що для впровадження СУЯ організації необхідно виділяти певну частину своїх ресурсів (персонал, матеріальні та фінансові ресурси) на ці потреби. Тому чим більше в організації фінансових ресурсів, які в свою чергу, завдяки високій культурі управління та виробництва, спрямовуються на побудову СУЯ, тим більше шансів вона має, за інших необхідних умов, на побудову ефективної СУЯ.

В той же час, навіть якщо в організації не вистачає фінансових ресурсів, можна вирішувати питання побудови СУЯ з точки зору японської практики безперервного удосконалення "кайдзен", яка передбачає використання методики «ліквідація сміття», що не призводить до додаткових витрат **Указан недопустимый источник..** Відповідно до філософії "кайдзен" будь-яка діяльність, що не створює додаткової вартості, є сміттям (*muda* з японської). Люди, машини, ресурси в процесі діяльності мають створювати додаткову вартість, в іншому випадку вони вважаються *muda*. "Кайдзен" концентрується на тому, щоб виявляти та ліквідувати *muda*. При цьому, цей процес є 1) безперервним (постійним), 2) в ньому приймають участь всі співробітники організації, які сповідують господарський підхід (загальний порядок і чистота) і 3) не потребує додаткових витрат, що в результаті призводить до значного покращення результатів, зниження собівартості, збільшення продуктивності **Указан недопустимый источник..**

Підхід до впровадження СУЯ може бути формальним або реальним. Формальний підхід передбачає насамперед отримання сертифікату, як результату впровадження СУЯ. При цьому, якість побудови самої СУЯ, не має вирішального значення. За умови використання формального підходу до створення СУЯ порушуються її принципи, що призводить до фактичного існування СУЯ на папері, а не в реальному житті. На відміну від формального підходу, реальний підхід передбачає насамперед створення ефективної, функціонуючої СУЯ, яка в подальшому сертифікується, на підтвердження чого організація отримує відповідний сертифікат. За таких умов, організація не порушує принципи створення та функціонування СУЯ, вона отримує всі переваги від її використання для вирішення нагальних проблем, з якими стикається в процесі своєї життєдіяльності.

Таким чином, резюмуючи аналіз внутрішніх факторів, які впливають на впровадження СУЯ необхідно відзначити, що вирішальну роль в цьому процесі має культура управління, яка має бути достатньо високою аби керівництво організації займалося постійним удосконаленням і прагнуло покращити роботу своєї організації. Наступним важливим фактором виступає виробнича культура, яка полягає в тому, що працівники, за умови підтримки з боку керівництва, підвищують культуру виробництва (при виробництві товарів, наданні послуг, в будь-якій сфері), з метою найкращого виконання своїх посадових обов'язків. Певну роль відіграє і фінансовий стан організації, оскільки на впровадження СУЯ необхідно витратити ресурси. Проте, якщо використовувати методику «ліквідації

сміття» японської системи безперервного вдосконалення «кайдзен», то навіть додаткових фінансових ресурсів не знадобиться – все що потрібно буде зробити – це проаналізувати в якій сфері ресурси використовуються неефективно, ліквідувати відповідну неефективність, що дозволить направити ресурси, що звільнилися, на потреби впровадження СУЯ. І останнє, проте не менш важливе це мета впровадження СУЯ, а відповідно і підхід до її впровадження: формальний (заради виключно сертифікату) або реальний (заради реальних переваг впровадження СУЯ і, як результат такого впровадження, отримання сертифікату).

Зовнішні фактори відрізняються від внутрішніх тим, що вони породжуються зовнішнім середовищем організації. Організація зазвичай має обмежені можливості щодо впливу на зовнішні фактори, проте вони безпосередньо впливають на її внутрішню діяльність.

Першими виділяємо тандем факторів: монополія (стримуючий) та конкуренція (стимулюючий). Монополія та конкуренція створюють діалектичну єдність, вони постійно суперничають між собою і є невід’ємною рисою ринкових відносин. При цьому, намагання перемогти в конкурентній боротьбі, у разі відсутності обмежень, зазвичай веде до створення монополії.

Монополія – це стан, за яким організація досягла монопольного (домінуючого) становища в певній сфері, підтримує та посилює це становище **Указан недопустимый источник**. Монополіє становище організації зазвичай негативно впливає на її внутрішні процеси, оскільки втрачається потреба підвищення ефективності її діяльності. Відповідно монополіє становище не стимулює організацію на впровадження СУЯ з метою покращення її діяльності, оскільки покупець (користувач) не має вибору і вимушений співпрацювати з такою організацією тому що не має іншого вибору.

Конкуренція ж, з іншого боку, стимулює організації постійно займатися пошуком можливостей оптимізації своєї діяльності, оскільки таким самим пошуком та оптимізацією займаються інші організації на ринку, що дозволяє їм пропонувати користувачам більший асортимент товарів чи послуг, або зменшувати відповідно їх вартість або не зменшуючи вартість збільшувати можливості товарів та послуг. Конкуренція позитивно впливає на внутрішні процеси організації, вона стимулює пошук та використання нових методів та практик, технологій, що відповідно підвищує управлінську та виробничу культуру, а відповідно і стимулює впровадження СУЯ.

Культура споживання відноситься до зовнішніх факторів, оскільки безпосередньо не пов’язана з внутрішньою діяльністю організації, а пов’язана з сприйняттям покупцями (користувачами) якості товарів (послуг) відповідних організацій. Культура споживання в Україні за часів до незалежності і після її отримання будувалася на різних принципах. У першому випадку відносини між

сферою виробництва і споживання встановлювалися державою директивно, норми та цінності споживання і поведінка споживачів визначалися особливостями сфери розподілу. У той же час, у ринковій системі виробництво вторинне щодо потреб. Саме сфера споживання (задоволення потреб) безпосередньо, через механізм ринку, визначає кількість і якість виробленого продукту, опосередковано – тенденції розвитку продуктивної сфери **Указан недопустимый источник**.

Таким чином, те що було добре для українського споживача за часів СРСР, перестало його влаштовувати за часів незалежності. Покупці (користувачі) звикли до зовсім іншої якості товарів та послуг, рівня обслуговування тощо. Проте, збільшення культури споживання в контексті його якості це не рівномірний процес і в дуже великій мірі залежить від конкуренції, яка існує на тому чи іншому ринку. Зазвичай, чим більше конкуренція, тим більше і якість товарів (послуг), тим більші очікування мають покупці (користувачі) – тим більша культура споживання.

Державне регулювання є зовнішнім фактором, який впливає на організацію і заохочує, так би мовити, стимулює її займатися оптимізацією своєї діяльності. Державне регулювання в сфері стандартизації в Україні відбувається на правовому та організаційному рівнях. Відповідно до Конституції України прийнятий Закон України «Про стандартизацію», який встановлює правові та організаційні засади стандартизації в Україні і спрямований на забезпечення формування та реалізації державної політики у цій сфері **Указан недопустимый источник**. На організаційному рівнях діють центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері стандартизації, функції якого покладені на Міністерство економічного розвитку і торгівлі **Указан недопустимый источник**, національний орган стандартизації, функції якого покладені на державне підприємство “Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості” **Указан недопустимый источник**, а також різноманітні технічні комітети стандартизації та підприємства, установи та організації, що здійснюють стандартизацію.

Об’єктами стандартизації відповідно до зазначеного вище закону є 1) матеріали, складники, обладнання, системи, їх сумісність; 2) правила, процедури, функції, методи, діяльність чи її результати, включаючи продукцію, персонал, системи управління; 3) вимоги до термінології, позначення, фасування, пакування, маркування, етикетування тощо **Указан недопустимый источник**. Таким чином, ми бачимо, що держава має досить потужні можливості щодо впливу на організацію в сфері стандартизації.

Резюмуючи аналіз зовнішніх факторів відзначаємо, що конкуренція позитивно впливає на впровадження СМК, в той час як монополіє становище робить таке впровадження не обов’язковим, оскільки організація втрачає один з головних стимулів

для покращення своєї діяльності. Культура споживання за останні часи змінилася і те що було прийнятно для споживачів декілька років назад вже не є прийнятним, якість товарів та послуг зросла і споживачі не будуть миритися з їх погіршенням. В той же час, держава досить сильно врегулювала питання стандартизації, що змушує організації постійно покращувати рівень своєї роботи, в тому числі завдяки впровадженню СУЯ.

Таким чином, на прикладі приватного сектору було проаналізовано внутрішні та зовнішні фактори, які стримують або стимулюють організації впроваджувати СУЯ. Отримані данні використаємо для аналізу дії факторів, які впливають на впровадження СУЯ в публічному секторі.

Відповідно до Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України **Указан недопустимый источник.**

В теорії, виходячи з положень Основного Закону, органи державної влади мають виконувати сервісну функцію від імені народу, служити йому. Проте на практиці все виглядає інакше. За своєю суттю державна влада є монополією, оскільки на території країни тільки вона наділена владними повноваженнями. Звісно, що ці повноваження обмежені положеннями Основного Закону, який та ж державна влада може обійти для своєї вигоди. Навіть новітня історія країни знає подібні приклади.

Аналіз впливу розпочнемо з факторів зовнішніх, оскільки саме в такій послідовності буде зрозуміло чому саме органи публічної влади, на нашу думку, не зацікавлені в впровадженні СУЯ. Слід відзначити, що зовнішні фактори, що впливають на впровадження СУЯ органами публічної влади, дещо відрізняються від факторів, що впливають на приватний сектор. Це пов'язано насамперед з характером державної влади, її особливим положенням відносно інших суб'єктів.

Монопольне становище/конкуренція. Виходячи з прикладу приватного сектору, монопольне становище не є стимулюючим фактором для впровадження СУЯ, скоріше воно є фактором стримуючим таке впровадження. Відносно приватного сектору країни органи публічної влади України займають монопольне становище. Позиція громадян, їх сподівання, потреби не є для органів публічної влади тим головним чинником, який стимулює її на впровадження відкритих процедур своєї діяльності, що дозволяють громадянам впливати на владу.

З іншого боку, країна не існує ізольовано в географічному та часовому просторах, процеси глобалізації та інтеграції так чи інакше впливають на хід її життя. Необхідність отримання фінансової допомоги від міжнародних економічних організацій, інтеграція в Європейську Спільноту (ЄС), все ж

таки вимагають від органів публічної влади України робити кроки в бік оптимізації своєї діяльності.

Певним чином на органи публічної влади також почали впливати інститути громадянського суспільства, різноманітні громадські, релігійні, благодійні організації, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації та інші невідповідні до законодавства України **Указан недопустимый источник.** Незважаючи на прийняття відповідних документів, зокрема з боку Уряду, щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, цей вплив ще й досі є незначним і завдяки відсутності відкритості внутрішніх процедур функціонування органів публічної влади, дозволяє зробити видимість відкритості, хоча насправді її фактично немає.

Проте, все ж таки доцільно згадати такі ініціативи Уряду як 1) запровадження Реєстру адміністративних послуг, який містить інформацію про перелік адміністративних послуг, правові підстави та суб'єкта їх надання, розмір плати (у разі надання послуги на платній основі) та інші відомості, визначені Урядом **Указан недопустимый источник.Указан недопустимый источник.**; 2) створення, поки що в пілотному варіанті, Єдиного державного порталу адміністративних послуг, через який забезпечується надання адміністративних послуг в електронній формі та доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги з використанням мережі Інтернет **Указан недопустимый источник.Указан недопустимый источник.**; 3) прийняття Закону України «Про публічні закупівлі» в 2015 році, який установлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади, метою якого є забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції **Указан недопустимый источник.** Всі ці заходи демонструють готовність Уряду змінюватися і робити кроки в бік оптимізації своєї діяльності.

Культура споживання. Культура споживання громадян відносно органів публічної влади знаходиться на низькому рівні. Як споживачі товарів та послуг на ринку, громадяни вже звикли, що якщо платяться кошти, то за ці кошти має надаватися певний рівень сервісу. Враховуючи те, що майже на всіх ринках товарів та послуг існує конкуренція, у споживачів є вибір провайдерів відповідних послуг. Що ж стосується органів публічної влади – їм альтернативи немає. Громадськість, в своїй основній масі, поки що не сприймає органи публічної влади як сервіс провайдера, за функціонування якого платяться податки до бюджету. Не має і відчуття того, що органи публічної влади є такими сервіс провайдерами і у державних службовців, які за-

галом сприймають рядових громадян як щось надокучливе, що заважає їх роботі. Хоча їх робота і полягає саме в наданні послуг громадянам.

Відзначимо, що заходи Уряду щодо запровадження Реєстру адміністративних послуг, створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг, прийняття Закону України «Про публічні закупівлі» в 2015 році є кроками, що сприяють поступовій зміні культури споживання послуг органів публічної влади в Україні.

Державне регулювання (управління). Слід зазначити, що відносно органів публічної влади доцільно використовувати термін державне управління, замість терміну державне регулювання, оскільки на відміну від приватного сектору, діяльність якого органи публічної влади регулюють, вищі органи публічної влади фактично управляють, а не регулюють, діяльністю підпорядкованих їм інституцій. На нашу думку це дуже важливо, оскільки виходячи з визначень співвідношення управління та регулювання, яке дають науковці, існує різниця між цими поняттями, яке полягає в тому, що управління є цілеспрямованим впливом саме на об'єкти управління, використання методів, що передбачають підпорядкування цих об'єктів управлінському впливу з боку суб'єкта управління, в той час як регулювання пов'язане не стільки з впливом на об'єкти управління, скільки на оточуюче середовище, що передбачає високий ступінь альтернативності поведінки керованих об'єктів **Указан недопустимый источник..**

Органи публічної влади, на відміну від інших суб'єктів, в своїй діяльності мають функціонувати відповідно до спеціально-дозвільного (чи дозвільного) принципу - «заборонено все, що прямо не дозволено законом», або, інакше кажучи, «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» **Указан недопустимый источник..** Виходячи з цього принципу, органи публічної влади роблять те, що прямо прописано в нормативних документах, якими вони керуються при виконанні своїх функцій. Тому, якщо в нормативних документах не прописана необхідність оптимізації діяльності органу публічної влади, в тому числі і шляхом впровадження СУЯ, то така оптимізація і не буде проводитись і СУЯ не буде впроваджуватись.

Саме тому, враховуючи відміну Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади в 2011 році **Указан недопустимый источник..** органам публічної влади необхідно через відповідні правові та організаційні механізми запустити процеси впровадження СУЯ в їх діяльності, оскільки, виходячи з сутності публічної влади та сутності СУЯ, тільки таким чином можна зрушити цей процес в публічному секторі.

Таким чином, можемо підбити підсумки щодо аналізу зовнішніх факторів, які впливають на впровадження СУЯ в органах публічної влади. Необхідність отримання кредитів та інтеграції, зокрема в ЄС, створює передумови для впровадження СУЯ, тобто стимулює цей процес. В той же час, фактично

монопольне становище органів публічної влади, відсутність широкої практики делегування владних повноважень інститутам громадянського суспільства, стримують цей процес. Відношення громадян до влади, яке формувалося ще за часів до Незалежності, також не стимулює владу на впровадження СУЯ. Громадяни ще й досі сприймають владу як структуру, яка має право щось вимагати від них, в той час як вони не мають відповідного права. Державне регулювання також не спрямоване на стимулювання процесу впровадження СУЯ. В нормативних документах, якими мають керуватися органи публічної влади при виконанні своїх функцій, відсутні прямі норми, які б зобов'язували певний орган публічної влади оптимізувати свою діяльність, не говорячи вже про те, щоб впроваджувати СУЯ.

Отже, зовнішнє середовище, яке для органів публічної влади складається з громадян та міжнародних організацій, інших країн та їх об'єднань ще не достатньо впливає на органи публічної влади, хоча конкретні кроки органів публічної влади щодо оптимізації своєї діяльності вже робляться, що підтверджують вказані вище нормативні документи.

Що ж стосується внутрішнього середовища, то ситуація виглядає наступним чином. На відміну від приватного сектору, органи державної влади не мають фактичних конкурентів, це відповідно позбавляє їх більшості стимулів, які є у приватного сектору. Краще за все сучасну ситуацію в публічній сфері характеризує сам Кабінет Міністрів України, який 27 травня 2016 року розпорядженням № 418-р затвердив План його пріоритетних дій на 2016 рік **Указан недопустимый источник..** в рамках якого було розроблено та в подальшому затверджено Стратегію реформування державного управління України на 2016-2020 роки **Указан недопустимый источник..**

Станом на 1 січня 2016 р. кількість державних службовців становить близько 250 тис. осіб. Плинність кадрів коливається в межах 20-25 відсотків щороку. До 40 відсотків державних службовців одержують заробітну плату на рівні мінімальної. На сьогодні державні службовці не мають достатньої мотивації для роботи, рівень їх заробітної плати є неконкурентоспроможним на ринку праці з огляду на виконувани ними завдання та функції. Відсутня належна оцінка результатів діяльності державних службовців на основі їх професійної компетентності. Потребує удосконалення система управління персоналом в органах державної влади. Існуюча на сьогодні в Україні державна служба значною мірою піддається політичному впливу. Ці та інші чинники не сприяють якісній та професійній роботі державного апарату **Указан недопустимый источник..**

В Україні діє 65 центральних органів виконавчої влади, у тому числі 18 міністерств та 47 інших органів (20 державних служб, 11 державних агентств, 5 державних інспекцій, 6 центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, 5 інших органів). Урядом безпосередньо спрямовується і координується діяльність 11 центральних органів виконавчої влади. За субіндексом «Інституції» Глобального індексу конкурентоспроможності

2015/2016 Всесвітнього економічного форуму України посідає 130 місце серед 140 країн **Указан недопустимый источник..**

Таким чином, можна стверджувати, що **культура управління та культура виробництва** в органах публічної влади на низькому рівні. За таких умов (плинність кадрів 20-25 %, до 40 відсотків державних службовців одержують заробітну плату на рівні мінімальної) органи публічної влади не спроможні залучати висококваліфікований персонал, не говорячи вже про керівні кадри. Відповідно, управлінський інтелект не долучається до роботи, отже страждає і виробнича культура. Працівники не мають стимулів для найкращого виконання своїх обов'язків, оскільки не працюють в безпечних умовах праці, не використовують сучасні методики, технології, інструменти для виконання своїх завдань, не отримують відповідну гідну винагороду за свою працю і т.і.

Фінансовий стан. Відсутність високої культури управління призводить до того, що на сьогодні немає чіткого розподілу сфер відповідальності центральних органів виконавчої влади, що спричиняє дублювання функцій або виконання такими органами невластивих їм функцій, нераціональне використання людських та фінансових ресурсів, наслідком чого є слабка інституційна спроможність та неефективна організація системи центральних органів виконавчої влади **Указан недопустимый источник..** Тобто, в роботі органів публічної влади присутня діяльність, що не створює додаткової вартості. Ця діяльність є *muda*, шляхом видалення якої звільняється фінансові ресурси, які зможуть бути направлені на вирішення нагальних потреб.

Відсутність високої культури управління також не стимулює використання сучасних технік та технологій, які оптимізують діяльність організації. Саме тому мова про впровадження СУЯ зазвичай взагалі не стоїть на повісті дня, не говорячи вже про **підхід до такого впровадження** (формальний чи реальний).

Таким чином, можна зробити висновок, що органи публічної влади, на відміну від приватного сектора, на сьогоднішній день не мають достатніх стимулюючих (як внутрішніх так зовнішніх) факторів для впровадження СУЯ. Натомість присутня ціла низка активно діючих стримуючих факторів, до яких віднесемо монопольне становище влади на території країни, низька культура споживання сервісів публічної влади громадянами, що обумовлено також історичними причинами, відсутність державного управління в сфері оптимізації діяльності. Додамо до цього проблеми внутрішніх факторів, а саме низька культура управління і відповідно низьким виробничим культурою, що обумовлено низьким рівнем фінансування і низькою привабливістю роботи в публічному секторі, нераціональне використання фінансових ресурсів, що провокує їх нестачу і відповідно відсутність бажання і можливості впроваджувати СУЯ в діяльність органів публічної влади.

Незважаючи на всі ці негативні фактори, таку ситуацію цілком можливо і необхідно долати. На

відміну від приватного сектора, починати необхідно саме з внутрішніх факторів, оскільки як показує аналіз, зовнішні фактори не оказують досить великого впливу на органи публічної влади, вважаючи на її природу. Це не стосується потреби адаптуватися, змінюватися відповідно до викликів глобалізації, потреби інтегруватися і т.і.

В Плані пріоритетних дій Уряду на 2016 рік зазначається про відсутність чіткого розподілу сфер відповідальності центральних органів виконавчої влади, що спричиняє дублювання функцій або виконання такими органами невластивих їм функцій, нераціональне використання людських та фінансових ресурсів. По суті мова йде про *muda*, яка має бути усунена, завдяки чому ресурси (людські та фінансові), що нераціонально використовуються, можуть бути спрямовані, наприклад, на виконання найбільш пріоритетних завдань, пов'язаних з оптимізацією діяльності органів публічної влади, залучення керівників, які володіють сучасними підходами та методами керування процесами, покращення умов праці, підвищення оплати праці і т.і.

Залучення керівників, які зможуть підняти культуру управління, ввести в практику діяльності органів публічної влади нові методи та підходи, які раніше не використовувалися, дозволить також підняти на новий рівень і виробничу культуру органів публічної влади. Відповідно, цілком можливо буде впроваджувати СУЯ в діяльність органів публічної влади, причому не з формальним підходом, а цілком реальним, націленим на покращення їх діяльності.

Відповідно, нівелюється дія стримуючого фактору монопольного становища державної влади, поглибиться співпраця з інститутами громадянського суспільства, спрямована, в тому числі, і на передачу частини повноважень органів публічної влади суспільним інститутам, громадяни змінять своє ставлення до влади, зміниться державне регулювання (управління), яке буде направлено не тільки на зовнішніх суб'єктів, але і на органи публічної влади також.

Необхідно використовувати сучасні підходи до реформування діяльності органів публічної влади в тому числі різноманітні методи оптимізації діяльності, серед яких стандарти серії ISO 9000, всебічний менеджмент якості (Total Quality Management, TQM), загальна схема оцінки (Common Assessment Framework, CAF), система безперервного удосконалення "кайдзен" (kaizen), реінжиніринг бізнес процесів.

Висновок. В статті досліджено фактори впливу на впровадження СУЯ, здійснено їх систематизацію, представлену у вигляді таблиці з розподілом факторів на внутрішні та зовнішні, стримуючі та стимулюючі, проведено ранжирування та розкрито сутність факторів для органів публічної влади з урахуванням особливостей розвитку України, запропоновано підходи щодо зменшення негативного впливу факторів, а також обґрунтовано послідовність дій.

Органи публічної влади мають більше стримуючих факторів, які впливають на впровадження

СУЯ в їх діяльність, ніж стимулюючих. Це робить досить складним процес докорінних змін. Проте вони цілком можливі, якщо почати зміни зсередини, використовуючи при цьому комплексний підхід, який полягає в поєднанні найкращих практик "кайдзен" та реінжинірингу бізнес процесів, з метою впровадження змін, а також інших методів. Саме тому, питання подолання стримуючих факторів впровадження СУЯ в діяльність органів публічної влади потребує подальшого наукового дослідження, з метою пошуку та обґрунтування необхідності використання найбільш оптимальних та дієвих політичних та організаційних механізмів провадження таких змін.

Список літератури

- [1] Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. N 614., - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/614-2006-%D0%BF> (дата звернення: 28.02.2017).
- [2] Про Нацдержслужбу [Електронний ресурс]: Інтернет сторінка Національного Агентства України з питань державної служби.- Режим доступу: <http://www.nads.gov.ua/article/pro-nacderzhsluzhbu> (дата звернення: 28.02.2017). - Назва з екрана.
- [3] Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 р. N 704.- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF> (дата звернення: 28.02.2017).
- [4] Деякі питання реформування державного управління України [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р., - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80/print1453035280251418> (дата звернення: 28.02.2017).
- [5] Dr. Deming's 14 Points for Management [Electronic resource] / Web-site of W. Edwards Deming Institute.- Access mode: <https://deming.org> (last access: 28.02.2017). - Title from screen.
- [6] M. Imai Gemba Kaizen A Commonsense Approach to a Continuous Improvement Strategy / Masaaki Imai. - New York. : McGraw-Hill, 2013 - 449 p.
- [7] M. Hammer Reengineering Work: Don't Automate, Obliterate [Electronic resource] / Michael Hammer. - Harvard Business Review, July - August 1990. - Access mode: <https://hbr.org/1990/07/reengineering-work-dont-automate-obliterate> (last access: 28.02.2017).
- [8] Калита П.Я. Очерк о геноме успешности организаций и государства [Електронний ресурс]/ П.Я. Калита.- Режим доступу: <http://www.uaq.org.ua/index.php/uk/publikatsiji-petra-kaliti> (дата обращения: 28.02.2017), название с экрана.
- [9] Должанський А.М. Системи управління якістю: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.М. Должанський, Н.М. Очеретна, І.М. Ломов. - Дніпропетровськ: Свідлер А.Л., 2009. - 390 с..
- [10] Шаповал М.І. Менеджмент якості: Підручник. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. - 475 с..
- [11] Лахижа М.І. Система управління якістю в органах влади (вітчизняний та зару-біжний досвід): монографія / М.І. Лахижа. - Полтава: ОВВ ПУСКУ, 2008. - 131 с..
- [12] Шаров Ю.П. Мініципальні послуги: шлях до високої якості : монографія / Ю.П.Шаров, Д.В. Сухінін. - Мелітополь : Видав.будинок ММД, 2008ю - 136 с..
- [13] Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. - К. : НАДУ, 2011., Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. - 2011. - 748 с..
- [14] Культурологічний словник [Електронний ресурс]: - режим доступу: <http://subject.com.ua/culture/dict/716.html> (дата звернення 28.02.2017). - Назва з екрана.
- [15] Про захист економічної конкуренції [Електронний ресурс]: Закон України від 11.01.2001 року. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 28.02.2017).
- [16] Ларіна Я.С. Поведінка споживача: навч. посіб. / Я. С. Ларіна, А. В.Рябчик. - К. : Академія, 2014. - 224 с. Електрон. аналог друк. вид.: - режим доступу: http://pidruchniki.com/70401/marketing/povedinka_sp_ozhivacha (дата звернення 28.02.2017), - Назва з екрана.
- [17] Про стандартизацію [Електронний ресурс]: Закон України від 5.06.2014 року № 1315-VII.- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (дата звернення: 28.02.2017).
- [18] Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 459.- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF/print1479296391214096> (дата звернення: 28.02.2017).
- [19] Про визначення державного підприємства, яке виконує функції національного органу стандартизації [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 1163-р., - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1163-2014-%D1%80> (дата звернення: 28.02.2017).
- [20] Конституція України [Електронний ресурс]: від 28.06.1996 року.- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1479296391214096> (дата звернення: 28.02.2017).

[21] Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.2010 р. N 996., – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 28.02.2017).

[22] Про адміністративні послуги [Електронний ресурс]: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 28.02.2017).

[23] Про затвердження Порядку ведення Реєстру адміністративних послуг [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 № 57. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-2013-%D0%BF> (дата звернення: 28.02.2017).

[24] Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2013 № 13., – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-%D0%BF> (дата звернення: 28.02.2017).

[25] Про публічні закупівлі [Електронний ресурс]: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. –

Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 28.02.2017).

[26] АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина [Електронний ресурс]: / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). — К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. - 584 с. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/category/9/29/15/> (дата звернення: 28.02.2017).

[27] Веніславський Ф. Спеціально-дозвільний принцип у конституційно-правовому регулюванні [Електронний ресурс]: Ф. Веніславський // Правові науки України (Збірник наукових праць): під редакцією В. Белєвцева, О. Битяк. – 2009, – 300 с.– Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10078.html> (дата звернення: 28.02.2017).

[28] Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 р. № 418-р., – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/418-2016-%D1%80> (дата звернення: 28.02.2017).

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Badalova Marina Viktorovna.

Ph.D., Associate Professor of Institute of Humanities and Pedagogy,

Sevastopol State University,

*Scientific correspondent of the Laboratory of Methodology and Theory of Psychology
of the Institute of Psychology named after G..S.Kostyuk, Kiev*

Бадалова Марина Викторовна,

кандидат психологических наук,

*доцент гуманитарно-педагогического института севастопольского университета,
научный корреспондент лаборатории методологии и теории психологии Института психологии
им.Г.С.Костюка, г.Киев*

MORAL CREATION OF A PSYCHOLOGIST НРАВСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО ПСИХОЛОГА

Summary: The characteristic of psychologist's moral creation as a part of his intellectual culture is invited in the article, that allows: a) to operate with a system of ethical knowledge; b) to understand the problem moral situation untypically and creatively, to make decisions and to work originally in compliance with own moral values; c) to hold dialogue and to maintain a non-confrontational solidarity with representatives of different cultures; d) to act as a instrument for self-development and specialist's personal moral choices. Aspects of manifestation of moral creativity and criteria for its estimate are separated.

Keywords: *psychologist's ethical area, morals, ethical problematic situations, moral creativity, indicators of moral creativity.*

Аннотация. Предложена характеристика нравственного творчества психолога как компонента интеллектуальной культуры, позволяющего: а) оперировать системой этических знаний; б) творчески и нестандартно понимать проблемную этическую ситуацию, принимать решения и действовать оригинально и в соответствии с нравственными ценностями; в) осуществлять диалог и поддерживать неконфронтационную солидарность с представителями различных культур; г) выступать в качестве инструмента саморазвития и персональных нравственных выборов специалиста. Выделены аспекты проявления нравственного творчества и критерии его оценки.

Ключевые слова: этическое пространство психолога, мораль, нравственность, проблемные морально-этические ситуации, нравственное творчество, показатели нравственного творчества.

Постановка проблемы. Тема нравственного творчества в гуманитарном знании относится к числу «вечных» и имеет междисциплинарное звучание. Философско-психологические традиции понимания данной категории связаны с двумя основными традициями, в которых:

1) нравственное творчество понимается как особое качество личности. Большое значение в рамках данного подхода имеют представления: о свободе как неотъемлемой составляющей нравственного творчества (Н.Бердяев); об осознании человеком собственного достоинства и нравственного идеала, выступающего ориентиром его личностного развития (П.Л.Лавров); о персональных выборах, осуществляемых на основе личностной рефлексии (Д.Е.Жуковский), о творческом характере нравственного поступка (М.М.Бахтин), о жизненной позиции, объединяющей отношение человека к высшим ценностям и реальный нравственный поступок (М.М. Бахтин и Г.С. Батищев), о духовном развитии личности и профессионала (Г.А.Балл, Д.А.Леонтьев, А.Маслоу, В.Н.Марков В. А.Пономаренко, И.М.Слободчиков, Е.Б.Старовойтенко, В.Франкл и др.);

2) нравственное творчество рассматривается в его когнитивной функции – как одна из предпосылок адекватного понимания социальной реальности и, в частности, этической проблематики. В данном контексте нравственное творчество выступает во взаимосвязи с нравственным развитием личности и зрелостью морально-этического мышления (Л.Кольберг, Л.И.Анциферова), в контексте рефлексивной и коммуникативной организации этического пространства личности (В.С.Библер, М. Бубер) и др..

Особую роль нравственное творчество приобретает в контексте деятельности психолога, содержание которой буквально пронизано моральной проблематикой. Как отмечается в работах Г.А. Балла, А.Ф. Бондаренко, Б.С.Братуся, М.Е. Бурно, Т.М. Буякаса, Ф.Е.Василука, З.Г. Кисарчук, Н.Л. Коломинского, В.Г. Панка, Е.Е. Сапоговой, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелевой, Ю.М. Швалба и др., именно морально-этический, нравственный аспект деятельности психолога, а не только уровень его операциональной компетентности, предопределяет направленность и результат, часто отдаленный, его

деятельности. Вместе с этим, несмотря на рост работ, уделяющих внимание различным аспектам профессиональной этики психолога, исследований, направленных на изучение конкретных проявлений нравственного творчества психолога, мы не встретили. Сказанное обусловило актуальность предпринятой попытки изучения данного вопроса.

Цель настоящей статьи состоит в определении содержания нравственного творчества как составляющей интеллектуальной культуры психолога. Результат исследования рассматривается с точки зрения перспективы дальнейших исследований.

Теоретическими предпосылками анализа являлись следующие положения:

1) Профессиональная культура психологов, включающая в себя профессиональную компетентность, психологические средства творческой деятельности и совокупность наиболее важных нормативных смыслов и ориентиров профессии (включая, в том числе, ориентиры этического кодекса психолога), является полем для выделения базовых ценностей при решении проблемных этических ситуаций и задач [7; 8].

2) Являясь подсистемой профессиональной культуры, интеллектуальная культура психолога выступает инструментом для реализации базовых смысловых установок в решении психологом морально-этических задач и разрешении проблемных этических ситуаций [5].

Реализация поставленной цели предполагает уточнение основных понятий, связанных с предметом исследования, – морали, нравственности, творчества. Учитывая многообразие трактовок данных категорий в научной литературе, кратко охарактеризуем значение указанных терминов в данном исследовании.

Мораль как предмет изучения этики – один из основных способов нормативной регуляции действий человека в социуме на основе выработанной людьми в процессе общественно-исторического развития системы ценностей и норм поведения. Что касается **нравственности**, то мы присоединяемся к трактовке, при которой под нею понимается особая часть морали, включающая в себя только положительные и творческие формы активности, оценка нравственности базируется не только на внешнем выражении и нормативности, но и *на внутреннем смысле поступков*, который сопрягается с гуманистическими ценностями. Изучение нравственных свойств личности предполагает рассмотрение генезиса ее морального сознания, определение уровня развития морально-этического мышления, исследование взаимосвязи между моральными суждениями и реальным поведением.

Противоречивость психологического описания творчества, на которую уже более четырех десятилетий постоянно сетуют разные авторы, также не дает возможность однозначного понимания того, чем же является нравственное творчество специалиста. В данном исследовании будем опираться на представление о творчестве как психическом процессе и как творческом продукте, к разновидностям которых можно относить и новое отношение

личности к жизни. Креативность представляет собой своеобразное и уникальное сочетание мотивационных, аффективных, интеллектуальных, эстетических, экзистенциальных, коммуникативных, компетентностных креативных качеств и способностей, которые в комплексе обуславливают творческую стилистику поведения, обеспечивают продуктивность, новизну, уникальность способов и результатов деятельности, предрасположенность и готовность к творческим конструктивным преобразованиям в различных сферах жизнедеятельности.

С учетом принятых выше значений терминов, сопряженных с понятием нравственного творчества, предложим такую его характеристику.

Нравственное творчество психолога – компонент интеллектуальной культуры, который позволяет: а) оперировать системой этических знаний (не ограниченной лишь контурами этического кодекса); б) идентифицировать, а также творчески и нестандартно понимать проблемную этическую ситуацию, принимать решения и действовать оригинально и в соответствии с нравственными ценностями; г) осуществлять диалог и поддерживать неконфронтационную солидарность с представителями различных культур; д) выступать в качестве инструмента саморазвития и «внутренней самопричинности» персональных нравственных выборов и моральной зрелости специалиста.

Нравственное творчество рассматривается в качестве нового и оригинального продукта, находящего свое преломление в социально-нравственной практике на уровне идеального продукта, эталонов морально-этического мышления и нравственного поведения в различных сферах человеческой деятельности.

Следует отметить, что морально-этическое мышление психолога, направленное на понимание и разрешение этических задач и противоречий и всегда включающее, наряду с рациональными составляющими, эмоционально-образное и интуитивное постижение сути моральной проблемы, само по себе может считаться творческим.

Вместе с тем, представляется возможным охарактеризовать проявления нравственного творчества как **особый** процесс, выделяя при оценке результатов четыре взаимосвязанные переменные:

– **новизна** – степень, в какой творческий продукт способен модифицировать или отрицать существующую парадигму или готовое моральное клише;

– **полезность** – способность влиять на мировоззрение или моральные ценности (может быть оценена как самим создателем продукта, так и его адресатом или окружением);

– **эстетичность** – творческий продукт может «схватывать» правду жизни, системно упорядочивать отдельные элементы этической ситуации, эффективно образом выражать суть феноменологической реальности морального конфликта или напряжение, с ним связанное;

– **аутентичность** – степень, в какой в творческом продукте проявляются

самоопределение и подлинность личности, самоконституирование совершаемых моральных выборов и способность быть автором собственной жизни (по А.В. Kharkhurin [25]).

Проявления нравственного творчества в профессиональной деятельности психолога разнообразны. Это связано как с особенностями самой психологической реальности, характеризующейся высокой степенью проблемности, так и с разнообразными морально-нравственными противоречиями, составляющими этическое пространство психолога.

Приведем в качестве примеров лишь некоторые из таких противоречий:

а) противоречие между различными этическими системами и их уровнями на примере взаимодействия различных социальных систем, групп, индивидов;

б) «незавершенность» профессиональной этики: противоречивость между декларативными нормами этического кодекса и разнообразием реального морального опыта самого психолога;

в) конфликт ценностей и смыслов во взаимоотношениях психолога с людьми, с другими типами моральной культуры, в том числе и с «заказчиком»;

г) конфликт ценностей и смыслов во взаимоотношениях с самим собой (например, противоречие между социально одобряемым конформным поведением и стремлением к независимости; противоречие между эгоистической и альтруистической направленностью профессиональной деятельности и др.).

Как видно, предметом нравственного творчества психолога являются задачи двух типов – 1) теоретико-методологические проблемы, связанные с развитием этического знания, включая вопросы профессиональной этики; 2) решение морально-этических задач различной степени сложности (включая трудно разрешимые или неразрешимые вовсе) [3; 4].

Не претендуя на исчерпывающий анализ феномена нравственного творчества психолога, выделим некоторые аспекты его проявления в интеллектуальной деятельности, связанной с этической проблематикой.

Нравственное творчество и этическое познание.

Реализация гуманистических ценностей и нравственное творчество в познавательной деятельности психолога имеет самые разные проявления.

В первую очередь, это создание новых мировоззренческих подходов и теорий, реализующих *принципы гуманизма* на уровне системной методологии. Хочется упомянуть в качестве примера рационалистический подход Г.А.Балла, основной акцент в котором делается на реализацию в исследовательской и практической деятельности ряда методологических принципов: 1) ориентация на гуманизм и гуманистически ориентированную активность (партнерское взаимодействие, фасилитация личностного роста, утверждение высших ценно-

стей); 2) опора на гармоничный интеллект и интеллектуальную культуру специалиста; 3) распространение подхода на взаимодействие социокультурных общностей (а также их представителей и отстаиваемых ими идейных систем) [8, 9].

К проявлениям нравственного творчества можно отнести также и отдельные самобытные идеи или эвристические модели, способствующие развитию психологии «с человеческим лицом» (Д.Бюдженталь) и укрепляющие идеалы нравственности. Среди таких идей можно отметить категорию духовного труда Э.В.Ильенкова, «ген нравственности» Ф.Т. Михайлова, чувство перспективы развития другого, выраженное в метафоре «лететь со сносом» В.Франкла, доминанта на собеседнике Ухтомского, «психологическая чуткость» А.В.Суворова, «неконфронтационная солидарность» А.П.Назаретяна, «моральный нарратив без адресата» А.М.Пятигорского и многие другие.

Аспекты нравственного творчества проявляются и в интеллектуальной деятельности, направленной на преодоление «сопротивления» этико-психологической реальности. Речь идет о решении проблемных методологических ситуаций в этическом знании – определении этических понятий и концептов, оценке их истинности, исследовании типов морально-этического мышления [28].

Главные особенности творческого восприятия проблемной ситуации – *способность к «сцеплению» и «антисцеплению» и способность противостоять «окраске» восприятия ранее накопленными сведениями* (А.Н.Лук) – ярко проявляются при анализе этических конструкций. Так, в работах современных ученых, посвященных исследованию «объема» этических понятий (например, при исследовании характера взаимосвязи концептов «добра» и «зла» (Г.А.Балл)[6], выяснении соотношения сопряженных между собой по значению, но различающихся по смыслу этических понятий (О.Ф.Левичев)[19], правды и обмана (В.В.Знаков), толковании духовности в научном и религиозном знании (В.В.Знаков)[16;17] и др.), отчетливо проявляются некоторые общие мыслительные установки, которые могут быть отнесены к проявлениям нравственного творчества. Прежде всего, это системный анализ различных подходов к пониманию этической проблематики, ориентация на диалог различных позиций, *«раззначивание», «распремечивание» традиционных схем толкования и выявление «скрытых» за значениями «всеобщих» смыслов.* «Выход» за границы конкретной ситуации и пределы конкретного времени в пространство культурного наследия различных исторических и социальных культур, конкретных ситуаций, жизненных поступков, жизни в целом придает познавательной деятельности «одухотворенный» характер (Е.Б. Бабошина) [2].

Среди характеристик нравственного творчества можно отметить еще одну – *избирательность, упорядоченность*, попытку выявить самое *существенное и эстетичность.*

«...Учёный формулирует основной закон отношений, отмечая в сторону частности и обстоятельности, которые могут заслонить действительную красоту закона. Писатель подбирает такие слова и фразы, которые придают его высказыванию цельность... Реальность существует в многообразии запутанных фактов, но «Я» вносит структуру в моё отношение к ней, у меня есть «мой» способ восприятия действительности, и именно эта (подсознательно?) организованная личная избирательность придаёт продуктам творчества их эстетические свойства.

(К.Роджерс) [33, С. 415-417].

Отношение к незнанию – еще одно проявление нравственного творчества в познавательной деятельности психолога. Автор концепции нетрадиционной педагогики Б.Г. Матюнин, поставивший категорию «незнания» во главу угла, выделяет три типа познания. Первый – автор называет его «детским», – характеризуется стремлением к многознанию, зачастую бессистемным. Основной доминантой при этом является познавательный интерес. Второй тип познания – «зрелый» – руководствуется познавательной потребностью и ориентирован на понимание мира, на самостоятельное добывание субъективно или объективно новых знаний. И, наконец, третий – «молодой» – тип познания направлен на получение незнания. Он «...характеризует самый глубокий, витальный уровень «охваченности» субъекта познанием («не могу не открывать новые горизонты»)[23, с.35].

Существенным является то, что «если первые два типа в принципе допускают безнравственность познающего, то третий тип, требует чистоты души» (там же, с.34). **Фиксация и принятие собственного незнания** («мужество несовершенства») дополняется «мужеством познания» (С.Л.Рубинштейн) – механизмом «опредмечивания» незнания и постановкой новой проблемы.

Нельзя не отметить и роль эмоциональной составляющей в процессе нравственного творчества. Если на этапах постановки проблемы в основном преобладают интеллектуальные чувства, мобилирующие творческие силы (чувство необходимости начать работу, чувство направленной напряженности, фрустрации, связанной со знанием о незнании, вдохновение, озарение и др.), то в дальнейшем творческий поиск сопровождается **нравственными чувствами** – чувством справедливости, долга, товарищества, ответственности, наконец, **страстью**, отражающей мировоззренческие убеждения. «...Познание не есть отображение или «копия», повторение бытия, а восприятие и творчество. Познание бытия – что-то новое, которое выявляет сокровенное ...<...>Чем больше груз учености, тем большей должна стать соответственно и сила мысли, чтобы поднять его ввысь. Мудрость прекрасна, только если она *страсть и действие* (выделено мною, М.Б.), только если сама она жизнь» (С.Л. Рубинштейн) [18, с.20].

Чувство направления поиска решения в этически проблемных ситуациях зачастую вызывает

из самого процесса познания жизни. Связанная с «текущими событиями» социальная информация актуализирует **проблему выбора позиции интерпретатора**. Творческое обращение к «текстуальному заповеднику» прошлых ситуаций выбора раскрывает перед психологом все разнообразие смыслов, что в конечном итоге может привести к **постановке новых проблем** (как это сделано, например, в [9]), обнажая при этом его духовные способности (В.Д. Шадриков) и поведенческие предпочтения.

Приведем в качестве примера книгу А.В. Петровского «Психология и время» (2007), где автор анализирует персональные выборы человека, вовлеченного в историческое течение событий. Используя термин двойственности времени по-новому, в социально-психологическом измерении, А.В.Петровский пишет:

«Каждый из нас объективно включен в исторический процесс, ни один человек не может быть свободен от тех условий и обстоятельств, в которых он живет и действует. Это так. ...Но совпадает ли во всех точках биография человека с переживаниями исторического процесса? Не бывает ли так, что дни, месяцы, а то и годы для народа, страны архитяжелые, а конкретный человек, отнюдь не выпадающий из своего окружения, переживает это время как счастливое? Вспоминаю военные годы и вижу многочисленные тому подтверждения. Жизнь человека зачастую течет по своей собственной траектории, обходя ловушки, расставленные историческими обстоятельствами» [28, с.10].

И далее, анализируя развитие психологической науки на фоне исторического течения событий, автор приводит примеры жизненного пути ученых, сопоставляя при этом их профессиональные позиции и моральные выборы:

«...сформулированный нами выше постулат психологической двойственности исторического времени обнаруживал свое действие не только в быту, повседневности, но и в жизни научного сообщества. Интенсивная работа шла в лабораториях, на кафедрах вузов, оставляя следы в рукописях, которые не всегда становились книгами, но с течением времени оказывались общедоступными, многоопределяющими в исследовательской практике, и в особенности – теоретических изысканиях... Таким образом, именно на «обочине» творилась подлинная история психологии» (там же, с.89).

Процесс нравственного творчества (в анализе процессуальной стороны нравственного творчества мы опираемся на обобщенную схему основных этапов творческой деятельности – возникновение темы и постановка проблемы; кристаллизация проблемы; выдвижение гипотезы; возникновение образа-эйдоса; исполнительная часть [14]), неразрывно **связан с функциями проблематизации и прогнозирования**. И хотя теоретическую проблему решает, конечно же, мышление, но переводит мысль в нее воображение. **Воображение «глазами культуры»** и надситуативный поиск перспектив-

ного решения придает творческому процессу **характер высшей формы опосредствования** (Б.С. Братусь) и возможность **нравственной самоактуализации**.

Являясь по своей природе парадоксальным, нравственное творчество, с одной стороны, обеспечивает связь психолога с другими людьми в поле общечеловеческой культуры, реализуя при этом культурную универсальность, с другой стороны, – позволяет в акте творчества реализовать уникальность личностную. «...Культура и есть такое «зеркало для человека», в котором для него предстаёт его собственная субъектность как предмет отношения и овладения. Благодаря этому человек и получает возможность быть свободным, т.е. способным отличить себя от ситуации, в которой он действует, и потому способным сознавать аморальность или бессмысленность своего действия или наоборот – моральность и осмысленность» (А.Ю.Шеманов) [34].

Нравственное творчество в решении морально-этических задач.

Разнообразные нравственно-этические противоречия, о которых уже упоминалось во вводной части статьи, создают «обогащенную» креативную среду для психолога. Находясь в «креативном поле» этического пространства, образуемого «креативными потоками» другого человека или социальной группы, психолог ориентирован в своем поиске, прежде всего, на существующие в профессиональной культуре нормы-стандарты, нормы-идеалы [7]), правила профессионального этического кодекса. Однако если при решении «простых» морально-этических задач [4] этого часто бывает достаточно, то при решении задач высокой степени трудности (сопряженных с многомерными этическими противоречиями, моральными дилеммами и т.д.) психолог сталкивается с объективными трудностями. Бывают ситуации, когда даже теоретически невозможно просчитать последствия того или иного шага и нравственность в этом случае далеко не всегда может указать, что нужно делать.

Творческий поиск в этом случае может быть активизирован за счет **«подсказок» – смысловых ориентиров**, роль которых, по мнению большинства исследователей творчества, особа велика на стадии выработки продуктивного решения.

В контексте разрешения морально-этических противоречий нами выделены такие мыслительные ориентиры-подсказки:

- определение «краевых условий» этического противоречия, которое при отсутствии способа решения постулирует на основе нравственности то, как заведомо нельзя поступать;

- переход от однозначного объяснения этического противоречия к пониманию природы его возникновения и постановка новых вопросов и гипотез, способствующих эвристическому поиску разрешения этического противоречия;

- нахождение новых смыслов в сложившейся этической ситуации с точки зрения всех участников морального конфликта;

- моделирование идеального варианта нравственного выбора;

- отказ от догматического «следования» предписаниям в пользу поиска направления, в котором *можно попытаться* изменить реальность к лучшему;

- системный анализ различий между этическими системами, типами морали с определением прогностической ценности для культуры каждой из них в тактическом и стратегическом планах;

- постижение предела собственных возможностей как «решателя» и увеличение за счет этого произвольного контроля над непреодолимым противоречием ;

- измерение «креативного потенциала» (Д.Б. Богоявленская) [11] между ситуативным решением морально-этической задачи и идеальным, зафиксированным в нравственном эталоне способе преодоления противоречия. (Разновидностями такого сопоставления с нравственным эталоном можно считать развернутый во внутреннем плане диалог с Учителем. Так, например, в своих дневниках Д.Б.Эльконин в реальном и идеальном планах сознания непрерывно ведет беседы с Л.С.Выготским, П.Я.Гальпериным, А.В.Запорожцем, А.Н.Леонтьевым, споря с ними и, благодаря их, споря с самим собой. Он общается со своими соратниками, как с «вращенными другими» (Д.Б.Эльконин). «...Проговаривание другому помогает понять, сформулировать свою мысль! ... воображаемый «диалог» не как спор, а как разъяснение с учетом точки зрения другого» (цит. по [1, с. 6]).

Заключение.

Итак, подведем некоторые итоги.

В ходе проделанного анализа: 1) предложена трактовка нравственного творчества психолога как составляющей его интеллектуальной культуры; 2) выделены критерии для оценки достижений в сфере нравственного творчества; 3) описаны особенности проявлений нравственного творчества в познавательной и мыслительной деятельности; 4) выделена совокупность смысловых опор-подсказок, способствующих нравственному творчеству при разрешении морально-этических проблемных ситуаций.

Исследование феномена нравственного творчества психолога не может быть полным без анализа особенностей его проявления в коммуникативной деятельности, в контексте его профессиональной идентичности и моральных выборов. Интересными для будущих исследований представляются также вопросы, связанные с: 1) уточнением основ творчества психолога в этическом пространстве; 2) определением социально-психологических аспектов проявления нравственного творчества; 3) изучением эталонных образцов морально-этического мышления на примере моральных выборов выдающихся представителей психологической науки и практики; 4) выявлением особенностей деятельности творца (изучение потребностей, мотивов, целей и средств).

Список литературы.

1. Асмолов А.Г. Вперед к Д.Б. Эльконину: неклассическая психология будущего / А.Г. Асмолов // Вопросы психологии. – 2004. – №1 – С.4–9.
2. Бабошина Е.Б. Культуросообразные характеристики современной личности как ориентиры образования / Е.Б. Бабошина // Мир психологии. – 2005. – №1. – С.190–199.
3. Бадалова М.В. Моральные дилеммы в деятельности практического психолога: подходы к решению / М.В. Бадалова // Первый независимый научный вестник «First independent scientific journal». – 2015. – №1 (Ч.1). – С. 128–133.
4. Бадалова М.В. Некоторые подходы к решению психологом морально-этических задач / М.В. Бадалова // Київський науково-педагогічний вісник. – 2015. – №6. – С.9–18.
5. Бадалова М.В. Психологическое содержание интеллектуальной культуры психологов: опыт изучения и направления исследования / М.В. Бадалова // Горизонты образования. – 2007. – № 3.– С. 95–103.
6. Балл Г.А. К проблеме взаимосвязи добра и зла в социальном поведении (рациогуманистический подход) / Г.А. Балл // Журнал практикующего психолога. – 2009. – Вып. 15. – С. 141–156.
7. Балл Г.А. Нормативный профессиональный идеал учёного / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 2011. – Т. 32. – № 3. – С. 26–45.
8. Балл Г.А. Рациогуманизм как форма современного гуманизма и его значение для методологии познания человека / Г.А. Балл // Мир психологии. – 2013. – № 3. – С. 208–223.
9. Балл Г.А. Синтез эгалитарности и элитарности в разработке категории «личность» / Г. А. Балл // Психологические проблемы смысла жизни и акме: Электронный сборник материалов XX симпозиума / под ред. Г.А. Вайзер, Н.В. Кисельниковой, Т.А. Поповой. – М.: ФГНУ «Психологический институт РАО», 2015. – С. 64–66.
10. Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
11. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д.Б. Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
12. Дружинин В. Н. Варианты жизни: очерки экзистенциальной психологии / В.Н. Дружинин.– М. : ПЕР СЭ ; СПб.: ИМАТОН-М, 2000. – 135 с.
13. Дружинин В. Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие / В.Н. Дружинин. – М.: ПЕР СЭ, СПб. : ИМАТОН-М, 2001. – 224 с.
14. Зинченко В.П. Загадка творческого понимания (к столетию Д.Б.Эльконина) / В.П. Дружинин // Вопросы психологии. – 2004. – № 1. – С.22–34.
15. Зинченко В.П. Создание и творческий акт / В.П.Зинченко. – М., «Языки славянских культур», 2010. – С. 368–370.
16. Знаков В. В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – 1993. – № 2.– С.9–16.
17. Знаков В.В. Духовность в зеркале психологического знания и религиозной веры / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – 1998. – №3. – С.104–115.
18. Из дневников С.Л.Рубинштейна (публикация подготовлена А.Н. Славской) // Психологический журнал. – 1999. – Т.20. №4. – С.18–24.
19. Левичев О.Ф. Педагогическая актуализация этического мышления старших школьников: Монография / О.Ф. Левичев. – Ишим: Изд-во ИГПИ, 2002.– 132 с.
20. Локалова Н.П. Психология. Введение в профессию / Н.П. Локалова. – СПб. : Питер, 2010. – 176 с.
21. Китаев-Смык Л. А. Факторы напряженности творческого процесса / Л.А. Китаев-Смык// Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 69–81.
22. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А.Маслоу. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
23. Матюнин Б.Г. Нетрадиционная педагогика / Б.Г.Матюнин. – М.: Школа-пресс, 1994. – 96 с.
24. Михайлов Ф. Т. Креативная способность самосознания / Ф.Т. Михайлов // Избранное. – М.: Индрик, 2001. – С. 233–244.
25. Мешкова Н.В. Современные зарубежные исследования креативности: социально-психологический аспект / Н.В. Мешкова // Социальная психология и общество. – 2015 г. – Том 6, № 2. – С.8–21.
26. Мэй Р. Мужество творить: очерк психологии творчества / Р.Мэй. – Львов: Инициатива. – М.: Инст. общегум. исслед., 2001. – 128 с.
27. Петров Ю.А. Методологические проблемные ситуации в научном мышлении / Ю.А. Петров // Вестник Моск.ун-та, Сер. «Философия». – 1987. – №2. – С.47–56.
28. Петровский А.В. Психология и время / А.В.Петровский. – СПб.: Питер, 2007. – 448 с.
29. Пономаренко В. А. Психология духовности профессионала / В.А.Пономаренко. — М. : Изд. дом «Магистр-Пресс», 2000. – 376 с.
30. Психология и этика: Опыт построения дискуссии. Самара: «БАХРАХ», – 1999.– 128 с.
31. Родина Е.Н. Творчество как имманентное качество деятельности человека / Е.Н. Родина // Гуманитарные науки и образование. – 2013.– № 1 (13). – С. 76–80.
32. Родина Е.Н., Половникова Ю.Е. Творческая сущность морали / Е.Н. Родина, Ю.Е. Половникова // Гуманитарные науки и образование. – 2013. – № 3 (15). – С. 101–104.
33. Роджерс К. К теории творчества. Взгляд на психотерапию, становление человека / К.Роджерс. – М.: «Прогресс»; «Универс», – 1994 – С. 415–417.
34. Шеманов А.Ю. Культура как способ человеческого овладения индивидуальностью / А.Ю. Шеманов // Психология индивидуальности: Материалы III Всероссийской научной конференции, г. Москва, 1–3 декабря 2010 г.: В 2 ч. / Отв. ред. А.Б. Орлов. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. Часть 2. – С. 345–346.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Olga S. Bragarnik-Stankevich
Belarusian State Pedagogic University, postgraduate

О.С. Брагарник-Станкевич
Белорусский государственный педагогический университет, аспирант

LINGUISTIC STUDIES OF ZOONYMS ПРАКТИКА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗООЛЕКСИКИ

Summary: The purpose of this article is to provide an extended description of the linguistic works on the issue of zoonyms. A review of the works devoted to the topic shows that the research is rather broadly and covers the material of various aspects of linguistics.

Key words: zoolexic, semantics, zoonym, analytical review

Аннотация: Целью данной статьи является предоставить расширенное описание лингвистических работ по исследованию зоолексики. Обзор работ, посвященных вопросам функционирования зоолексики в различных языках, показывает, что исследования здесь представлены достаточно широко и охватывают материал самых разных аспектов языкознания.

Ключевые слова: зоолексика, семантика, зооним, аналитический обзор

Исследователи-лингвисты пытались неким образом провести систематизацию лексических единиц, описывающих предметы и явления, связанные с животным миром. Обзор работ, посвященных вопросам функционирования зоолексики в различных языках, показывает, что исследования здесь представлены достаточно широко и охватывают материал самых разных аспектов языкознания.

Целью данной статьи является предоставить расширенное описание лингвистических работ по исследованию зоолексики.

Проблемой системной организации такой лексики по семантическим признакам занимались такие ученые, как М.М. Копыленко, Е.А. Красильщик, Э.Н. Фадеева, Х.М. Хусаинова и др.

Э.Н. Фадеева в своей работе «Синхронно сопоставительный анализ фаунистической лексической подсистемы в английском языке Великобритании, США, Австралии и Канады» исследует фаунистическую лексику в плане функционирования ее единиц в рамках территориальной вариативности современного английского языка, поскольку именно этот лексический пласт имеет свою специфику в каждом из рассматриваемых вариантов. Лингвист проводит также систематизацию лексем по семантическим параметрам в плане синонимии, полисемии и омонимии, определяя тем самым степень вариативности единиц выбранной для исследования лексической подсистемы. Автор в результате синхронно-сопоставительного анализа приходит к выводу о наличии слабой вариативности исследуемых лексических единиц вследствие высокого процентного содержания общеанглийских единиц. Автор осуществляет комплексный подход к решению проблемы территориальной вариативности единиц фаунистической лексической подсистемы как на уровне лексемы, так и на уровне фразеологии [1].

В.А. Фролова в своей диссертации «Фаунистические глаголы современного немецкого языка» рассматривает языковые единицы русского и

немецкого языков, отражающие наши знания о животном мире, присваивая им название «фаунонимическая лексика» [2, с.17].

Одним из наиболее разработанных считается вопрос существования ономастических глаголов, то есть глаголов, значительная часть которых является языковым отражением звуков, производимых различными представителями фауны [2, с. 16]. Свидетельством этому служат труды таких ученых-лингвистов, как М.А. Шелякин, В.В. Левицкий, С.В. Воронин, Е.А. Гурджиева, Л.М. Васильев, Л.И. Корниенко, Л.К. Выздога, Е.А. Нильсен, Е.В. Падучева, Е.А. Голубева и др.

Исследователями разрабатывались вопросы изучения семантических и грамматических особенностей звукоподражательных глаголов, значительная часть которых является языковым отражением звуков, производимых животными. В частности, С.В. Воронин, занимаясь вопросами изучения английской звукоизобразительности, рассматривает вопросы ономастии на примере глаголов, имитирующих звуки животных [3, с. 12-14].

Л.К. Выздога в своей работе «Семантика глаголов звучания в современном английском языке», проводя выявление и анализ семантических связей, обуславливающих определенные отношения в группе глаголов звучания, создает модель анализируемой подсистемы с характерными семантическими компонентами отдельных слов и системными связями между анализируемыми словами, куда включает глаголы, обозначающие процесс производства звуков живыми существами (насекомыми, птицами, животными) [4, с. 5-6]. В работе автор также поднимает вопросы межъязыковой эквивалентности рассматриваемой группы глаголов, проводя лингвистический эксперимент с носителями английского языка.

Е.А. Гурджиева в рамках проводимого статистического исследования элементарного звукового символизма в русском, французском, латинском,

английском, армянском и узбекском языках, наряду с другими тематическими группами, выделяет отдельную группу глаголов, характеризующую звуки, издаваемые птицами, и отдельную группу глаголов, характеризующую звуки, издаваемые наземными животными [5, с. 12].

Исследованием особенностей функционирования зоометафор в языке занимались Ю.Л. Лясота, К.М. Гюлумянц, М.А. Кудрявцева, Е.А. Гутман, М.И. Черемисина, Э.А. Кацитадзе, Ф.Ф. Фархутдинова, А.В. Парий, Ю.П. Солодуб, Д.Г. Мальцева, Д.В. Юрченко, В.А. Степаненко и др.

Большое внимание уделяется фразеологизмам с компонентом-зоонимом в работах таких лингвистов как В.В. Виноградов, О.С. Ахманова, В.А. Архангельский, В.Н. Телия, Д.О. Добровольский и многих других. Фразеологизмы с компонентом-зоонимом служат в этих работах, главным образом, в качестве иллюстративного материала для подтверждения тех или иных взглядов исследователей на общие проблемы фразеологии как языковой дисциплины. В свою очередь, Г.Г. Соколова, исследуя состав компонентов фразеологических единиц французского языка, значительную часть своей работы посвящает зоонимам. Автор выделяет различные типы фразеологизмов с компонентом-зоонимом, изучает зависимость между частотностью употребления таких фразеологизмов и их логической активностью, а также зависимость между многозначностью фразеологизмов и их фразеологической активностью [6].

Фразеологизмам-зоонимам посвящено немало диссертационных трудов. Среди них отметим работу Н.Ф. Зайченко, которая рассматривает фразеобразующие возможности лексико-семантической группы «названия животных» [7], Д.М. Мардановой, изучающей фразеологизмы-зоонимы в сопоставительном аспекте на материале английского и турецкого языков [8], Ю.Г. Завалишиной, исследующей зоонимы в паремиологии с привлечением кластерного анализа [9] и т.д.

Разработкой сопоставительного анализа английской зоосемии (названий животных в прямом и переносном значениях) занималась Ю.Л. Лясота, понимая собственно под зоосемией такие частные родовидовые общности, лексика которых охватывает как прямые так и переносные значения названий животных в широком смысле. Автор упоминает также о наличии косвенной зоосемии, когда в общее понятие включаются ряды существительных и глаголов, используемых для описания животных [10, с. 35].

Л.С. Войтик, рассматривая смысловую структуру слова на материале наименований животных, выделяет пять основных дифференциальных признаков животных: домашние рабочие, домашние нерабочие, дикие местные промысловые, дикие местные непромысловые, дикие экзотические и один признак, накладывающийся на эти пять – «самец – самка» [11].

Наиболее глубоким анализом зооморфизмов русского и французского языков занимались такие исследователи, как Е.А. Гутман, М.И. Черемисина,

Ф.А. Литвин. Авторы поднимали вопросы использования определений для выявления семантики зоохарактеристик человека [12, с. 82-94], рассматривали особенности функционирования отдельно взятых зоолексем французского языка в сопоставительном аспекте с русским языком [13, с. 42-59], исследовали культурный пласт функционирования зооморфных характеристик в русском, английском и французском языках [14, с. 159-165].

Ф.Ф. Фархутдинова занималась систематизированием и описанием фразеологических единиц с анималистическим компонентом в русском языке. В своих работах автор на основе выборки из различных словарей и сборников, а также текстов произведений советской литературы выявлял устойчивые выражения с анималистическим компонентом, анализ которых позволил определить их смысловую соотношенность, улучшить идеографическое описание выбранных единиц и создать парадигму их компонентного варьирования [15, с. 5-11]. В свою очередь А.В. Парий занимался систематизированием и описанием фразеологических единиц с анималистическим компонентом в немецком языке. Автор проводил инвентаризацию и систематизацию основного корпуса выбранных фразеологических единиц немецкого языка, описывал структурное, семантическое и функционально-стилистическое своеобразие изучаемых единиц, определяя тем самым специфику их языковой номинации [16, с. 2-3].

Одной из центральных проблем современной лингвистики является изучение человеческого фактора в языке. Исследования, выполняемые в русле когнитивной лингвистики, показывают, что язык по своей сути антропоцентричен, то есть описывает действительность через ее восприятие человеком и имеет богатый набор средств для описания и характеристики самого человека. Проявлением антропоцентрического в языке в русле зоолексикологии занималась И.В. Миронова, которая в своей работе «Микросистема зооцентрических обозначений человека и его действий в современном английском языке» [17] предоставляет организацию выбранной лексической микросистемы, определяя на базе компонентного анализа элементный состав лексико-семантической области «Животный мир» и анализируя механизм перестройки семного состава лексических единиц в процессе их перехода в микросистему зооцентрических обозначений человека. Автор создает и описывает модель выбранной микросистемы в современном английском языке, предлагая классификацию источников формирования микросистемы и выявляя ее структурные особенности.

В свою очередь О.В. Галимова проводит комплексный сопоставительный анализ русских и немецких зоонимов, используемых в переносном значении, и фразеологизмов с зоокомпонентом как элементов этнокультурной фразеосистемы для характеристики человека [18]. Автор классифицирует исследуемый материал по тематико-идеографическому принципу, проводит сопоставительное количественное исследование анализируемых единиц и

дает семантическую интерпретацию переносных значений зоонимов и фразеологических единиц с зоокомпонентом в современном русском и немецком языках. В результате своего исследования автор приходит к выводу, что оценочные характеристики человека, формируемые зоонимами, отражают как универсальную, так и этнокультурную специфику каждого из сопоставляемых языков, а характерной чертой зоонимов русского и немецкого языков является их повышенная идиоматичность и образность [18, с. 7].

Таким образом, перечисленные выше труды исследователей говорят о том, что в настоящее время языкознание располагает довольно большим опытом в исследовании лексики, связанной с семантическим полем «животный мир». И, естественно, не вызывает сомнений сам факт существования лексики, объединенной архисемой 'животное'. Однако очевидным остается и тот факт, что в ее изучении превалируют работы с достаточно узкой спецификой. Ученые в основном уделяют внимание частным элементам сложной и многообразной структуры какого-либо отдельного семантического поля: исследуют глаголы звучания, особенности наименования животных, ограничиваются рамками охотничьей лексики и т.д.

Список литературы:

1. Фадеева, Э.Н. Синхронно-сопоставительный анализ фаунистической лексической подсистемы в английском языке Великобритании, США, Австралии и Канады: автореф. ... канд. филол. наук:10.02.04 / Э.Н. Фадеева. – Калинин, 1983. – 16 с.
2. Фролова, В.А. Фаунонимические глаголы современного немецкого языка: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / В.А. Фролова. – Нижний Новгород, 2003. – 233 л.
3. Воронин, С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании / С.В. Воронин. – Л.: Издательство ЛГУ, 1990. – 199 с.
4. Выздога, Л.К. Семантика глаголов звучания в современном английском языке: автореферат дисс. ... кандидата филол. наук: Мин. гос. пед. ин-т иностр. яз. – Мн, 1988. – 20 с.
5. Гурджиева, Е.А. Элементарный звуковой символизм (статистическое исследование): автореф. ... канд. филол. наук:10.02.19 / Е.А. Гурджиева. – М.: Московский государственный педагогический институт иностранных языков имени Мориса Тореза, 1973. – 30 с.
6. Соколова, Г.Г. Тенденции образования фразеологических единиц (на материале французского языка): автореф. ... док. филол. наук:10.02.05 / Г.Г. Соколова. – М., Ин-т языкознания, 2000. – 35 с.
7. Зайченко, Н.Ф. Лексико-семантическая группа «наименования животных» и ее фразеобразовательные возможности в современном русском языке: автореф. ... канд. филол. наук:10.02.01 / Н.Ф. Зайченко. – Киев, 1983. – 23 с.
8. Марданова, Д.М. Сопоставительный анализ фразеологических зоонимов в английском и турецком языках: автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Д.М. Марданова. – Казань, 1997. – 25 с.
9. Завалишина, Ю.Г. Зоонимы и фитонимы в русской и английской паремиологии в аспекте этнического менталитета: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ю.Г. Завалишина. – М.: РГБ, 2002.
10. Лясота, Ю.Л. Английская зоосемия / Ю.Л. Лясота. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1984. – 116 с.
11. Войтик, Л.С. О системной организации лексико-семантической группы наименований животных. / Л.С. Войтик // Иностраный язык. – Алма-Ата, 1972, вып.7.
12. Гутман, Е.А. Использование определений для выявления семантики зоохарактеристик. / Е.А. Гутман, М.И. Черемисина // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования / Новосибир. гос. университет – Новосибирск, 1974, вып. 3, 1. - С. 82-94
13. Гутман, Е.А. Зооморфизмы в современном французском языке в сопоставлении с русским / Е.А. Гутман, М.И. Черемисина // В помощь преподавателям иностранных языков / Академия наук СССР, Сибирское отделение, Институт истории, филологии и философии, Кафедра иностранных языков. – Новосибирск, «Наука», 1972, вып. 3, 1. - С. 42-59
14. Гутман, Е.А. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале русского, английского и французского языков). / Е.А. Гутман, Ф.А. Литвин, М.И. Черемисина // Журнал Национально-культурная специфика речевого поведения / [А.А. Леонтьев, Е.Ф. Тарасов, Ю.А. Сорокин и др.] – М.: Наука, 1977. – С. 147-165
15. Фархутдинова, Ф.Ф. Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в современном русском языке: автореф. ... канд. филол. наук:10.02.01 / Ф.Ф. Фархутдинова. – Ростов-на-Дону, 1987. – 14 с.
16. Парий, А.В. Фразеологические единицы с анимальным компонентом в современном немецком языке: автореф. ... канд. филол. наук:10.02.04 / А.В. Парий. – Киев: Киев. гос. пед. институт иностр. яз., 1988. – 17 с.
17. Миронова, И.В. Микросистема зооцентрических обозначений человека и его действий в современном английском языке: автореф. ... канд. филол. наук:10.02.04 / И.В. Миронова. – Тамбов., 2000. – 19 с.
18. Галимова, О.В. Этнокультурная специфика зоонимической лексики, характеризующей человека: автореф. ... канд. филол. наук:10.02.20 / О.В. Галимова. – Уфа, 2004. – 22 с.

Filipenko Olga

*lecturer in Subdepartment of Ukrainian studies and linguodidactics
Odessa national academy of food technologies*

Філіпенко Ольга Іванівна

*викладач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеська національна академія харчових технологій*

SYMBOLS GEOMETRIC SHAPES IN COMPOSITION

«BLESS, MOTHER!» BY DOKIYA HUMENNA

СИМВОЛІКА ГЕОМЕТРИЧНИХ ФІГУР У КАЗЦІ-ЕСЕЇ «БЛАГОСЛОВИ, МАТИ!» ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Summary: Lost time the different material Dokiya Humenna's literature legacy takes an interest of readings and specialists in literature. It is said about creative distinctive and individual conception of the author.

The works of Dokiya Humenna about past times are distinguished in the whole dominante of writer's art creative work. This work observes synthesis of Ukrainain people being in their historical, social-cultural, folk and symbolize dimensions through Dokiya Humenna's world outlook.

The article is about the symbolism in world mythology and in artwork of artists. In particular, the image-symbols, geometric shapes were considered in Dokiya Humenna prose.

Key words: image-symbol, geometric shapes, mythology, worldview convictions.

Анотація: Останнім часом різноманітний матеріал літературної спадщини Докії Гуменної цікавить читачів, літературознавців. Це говорить про творчу самотність та індивідуальну концепцію письменниці.

Твори Докії Гуменної про давнину виокремлюються в цілу домінують художньої творчості письменниці. надана робота просліджує у світогляді Докії Гуменної синтез буття українського народу в його історичному, соціокультурному, фольклорному, символічному вимірах.

У статті йдеться про символіку у світовій міфології та в художньому зображенні митців. Зокрема, розглянуто образи-символи геометричних фігур у прозі Докії Гуменної.

Ключові слова: образ-символ, геометричні фігури, міфологія, світоглядні переконання.

У особистійному світосприйнятті відіграють роль усі рецептори (слухові, зорові, нюхові, густативні, тактильні), викликаючи різноманітні відчуття та почуття від вражень, отримуваних із довкілля. Так, форми предметів, їхні розміри, кольори або їхні відтінки можуть впливати на емоційну сферу особистості, викликаючи певні асоціації і набуваючи, таким чином, тих чи інших значень як у світогляді окремого індивіда, так і в групі людей, що об'єднані за якимось принципом: родовою, племінною, віросповідальною чи якоюсь іншою спорідненістю. Окремі предмети або їхня сукупність набували особливих значень, сакралізувалися чи, навпаки, викликали несприйняття, а відтак ставали знаковими для одного індивіда чи певної групи людей. Таким чином, із плином часу та розвитком людського суспільства у віруваннях та міфології кожного етносу появлялися різні архетипи та символи. Геометричні фігури у світовій міфології також набули символічності. Скажімо, коло у багатьох віруваннях та міфах є символом Неба й Сонця, Нескінченності й Вічності. Уособлює й розкриває суть Вічності й Кінцевості, оскільки своїм утворенням демонструє двоєдність початку й кінця, тобто кінець чогось обов'язково знаменує початок чогось.

Багато поетів, письменників, живописців, музикантів у своїй творчості звертаються до міфології та символіки, через яку висловлюють світоглядні переконання, надаючи їй образності та переконли-

вості. Цей аспект творчості багатьох митців привернув увагу дослідників. Так, наприклад, студіюванню символів у художньому світі Павла Загребельного присвятила свою роботу Сніжана Нестерук, поетику символу в ліриці Василя Стуса опрацювали Ганна Віват, частково торкалися цієї проблеми й Михайлина Коцюбинська та Світлана Саковець. Кольористичні аспекти символіки у творчості Василя Стуса розглядав Григорій Савчук. Багато й інших дослідників звертали свій погляд на проблеми символіки в художньому світі різних митців, однак символи у творчості Докії Гуменної залишилися поза їхньою увагою.

Як слушно зазначила Ганна Віват, «геометричні фігури, зокрема кути, косі лінії та овали чи округлості, часто є емотивним вектором світоглядних позицій митців» [1, с. 75], а відтак метою цієї роботи є розкриття семантики символів геометричних фігур у казці-есеї «Благослови, Мати!» Докії Гуменної, яка також надавала великого значення символам і міфам прадавніх народів.

Наприклад, описуючи терени майбутньої України в добу палеоліту, Докія Гуменна, в унісон зі світовою міфологією, коло трактує як позитивний символ. Навіть слово «палеоліт», який вона змальовує з великою любов'ю і пошаною, достовірністю і прикладністю, видається письменниці круглим: «Казка починається з палеоліту. Для Європи це кругле слово вмещає в собі й тропічний вогкий клімат із струсями та жирафами, що прогулюються під ві-

чнозеленими пальмами, і грізний льодовик, що покритий крижаною шапкою Європу на довгі-довгі часи. Подумати тільки: по Європі в тропічних джунглях бродять гіпопотами, тигри із зубами-шаблями, мостодонти, південні слони...» [2, с. 7].

Не дивно, що коло в деяких стародавніх народів вважалося символом влади. Передавання-прийняття такого символу влади, наприклад, зафіксовано на гетитських настінних барельєфах: «Ось і цар міста-держави Марі (було таке в Сирії за три тисячі років до Р. Х.) одержує від Іштар знаки влади. Бородатий царський персонаж ... одержує від Іштар лівою рукою палицю й коло, а правиця його піднесена догори в обоженні» [2, с. 139].

Позитивне значення кола простежуємо й у описі письменницею прадавніх круглих мирних поселень на відміну від квадратних, що прийшли їм на зміну разом із війнами та агресією: «Так, на зламі третього й другого тисячоліття мальована кераміка зникає з наших теренів, мирні круглі селища гинуть, розвалюються покинуті, а натомість з'являються укріплені городища. Так само й перський збірник священних гімнів Зенд-Авеста розказує про «квадратові вари», укріплені городища – величезні площі, обгороджені валами й стінами. В тих стінах, що мали часом і по чотири квадратних кілометри завдовжки, усередині в огорожі й жили люди. І такі площі-городища розкопані недавно в пісках Середньої Азії. А в мініатюрі такі «квадратові вари» можна ще й тепер побачити в Гуцульщині, вони зветься там граждами. < ... > Де й ділися, мов їх ніколи й не було, мирні круглі селища нені Леле...» < ... > А в цих найкращих городищах навіть і божество перетворилося вже на *Діда Лада*. З *Диви Лади* на *Дива Лада*, еге ж!» [2, с. 125, 128, 129].

Як можемо переконалися, квадратні форми поселень у письменниці викликають негативні асоціації в контексті студіювання прадавньої історії, міфології та археології, які зреалізувалися в її казці-есеї «Благослови, Мати!».

Неприятне ставлення до квадратних та прямокутних форм («простокутників») простежується й у книзі «Багато неба» Докії Гуменної, де письменниця висловлює свої враження від життєвого устрою, краєвидів, архітектурних споруд Вашингтона: «У Вашингтоні так багато зелені, і вона така пишна, що місто здається суцільним парком. Вулиці його не вимуштровані нудно в простокутники, тут раз у раз площі випускають із себе зірки вулиць у різні боки...» [3, с. 94].

Письменниці імпонували круглі форми та променева різноманітність пейзажів і архітектурних рішень, на відміну від «вимуштрованої» одноманітності «простокутників», а відтак вона також із захопленням описує краєвиди Детройту: «... Детройт розкинувся гігантом на п'ятдесят миль у безконечну далечінь, розіславши у безвість свої магістралі від центру при березі річки Детройт. На мапі це виглядає, як розгорнене віяло, що його ручка занурилася в водах ріки» [3, с. 94].

Таким чином, квадрат (прямокутник) у трактуванні Докії Гуменної подається як негатив, що спів-

падає, скажімо, з відчуттями Василя Стуса, який також визначає квадрат негативним символом – страждання, неволі, узурпаторства, жорстокості та муштри:

І що ти скажеш Колимо,
що говориш ти, іване-чаю?

Квадратним строем ідемо,
цвинтарне сяйво нас вінчає.

(Отак і жив: любив – як пив...)» [5, с. 150].

Або:

На однакові квадрати
поділили білий світ.

Рівне право – всім страждати
і один терпіти гніт.

(«На однакові квадрати...» [4, с. 41].

Або:

В квадратах жертв – часописом журби –
Усепокора, майже невідпорна.

(«Там тиша») [4, с. 59].

Трикутник у світовій міфології – це символ творчості, триєдності суті світу, нерозривної тріади «Людина – Земля – Небо». Однак Ганна Віват звертає увагу на неоднозначність символу трикутника в поезії Емми Андієвської і розмірковує над причинами цієї неоднозначності: «Трикутник – геометрична фігура, що може проектуватися в різноманітних варіаціях: а) рівносторонній, рівнобедрений, різносторонній; б) із тупим кутом, із прямим кутом, із усіма гострими кутами; в) із вершиною вгорі, із вершиною внизу; г) з бісектрисою вгорі, внизу, збоку (зліва, справа). Мабуть, саме властивість трикутника набувати таких розмаїтих різновидів зумовила полівалентність значень цього образу в сонетах Емми Андієвської. Так, у вірші «Трикутний біс – із черевом вельможі...» негативне ставлення до цього образу марковане вже в назві поетичного твору. Однак у сонеті «Полудень» ця фігура символізує міцну життєву основу («Життя яке – з трикутників звитяжних») ...» [1, с. 76].

Докія Гуменна трикутник трактує як «жіночий символ», надаючи йому таким чином позитивного значення, оскільки жіночу енергетику, енергетику богині-жінки, Великої Матері, жінки-універсуму описує як позитивну, як таку, що несе мир і спокій, добро і благополуччя: «В палеолітичних зображеннях лабіринту перед входом у лабіринт стоїть жінка, або її знак, трикутник. Цим трикутником запечатано вхід до лабіринту» [2, с. 60].

Мистецтво пізньої, неолітичної, доби, як відзначає Докія Гуменна, «не було, як у печерах, імпресіоністичне, а геометрично стилізоване» [2, с. 64], що й відображено на орнаментах, вирізьблених на прикрасах. Так, взявши для прикладу різьблення мединського браслета, виробленого з ікла мамонта, письменниця відзначила на ньому синтез символіки, серед якої є й зображення трикутника: «Меандр-лабіринт у супроводі ще й інших символів, як от пташка, трикутник і свастика, а в центрі цих символів – жінка, що доглядає огнища, аби не згасло...» [2, с. 64].

Таким чином, Докія Гуменна наголошує на наявності трикутника в сконденсованій ідейній сим-

воліці прадавнього часу епохи матриархату і трактує його як позитивний «жіночий» символ. Жіноча символіка, як і образ жінки, у творчості Докії Гуменної взагалі трактується позитивно, оскільки, згідно зі спостереженнями письменниці-археолога, в прадавню добу палеоліту, за часів матриархату на теренах євразійського континенту панував мир і спокій, розвивалася культура, а творча думка сягала своїх висот. Із приходом патріархату, який опирався на закон Ману, жінка відійшла на другорядні ролі в соціальному житті суспільства і розпочалися війни та агресії, однак жіночий образ, образ-символ жінки-універсуму все ж залишився у віруваннях євразійських народів як символ миру, захисту, покрови, спокою, добробуту й процвітання. Ця проблема є актуальною й сьогодні і чекає ще на своїх дослідників.

Список літератури

1. Віват Г. І. Наукова поезія ХХ століття: монографія / Ганна Віват – Одеса: ВМВ, 2013. – 240 с.
2. Гуменна Д. Благослови, Мати! Казка-есеї / Докія Гуменна – К.: Вид. дім «КМ Academia», 1995. – 271 с.
3. Гуменна Д. Багато неба – Нью-Йорк: Об'єднання Українських Письменників «Слово», 1954. – 236 с.
4. Стус В. С. Твори у 4 т. 6 кн. (з додатковими 2 т. 3 кн.). Т. 3: кн. 1. / Василь Стус – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1999 – 486 с.
5. Стус В. С. Твори у 4 т. 6 кн. (з додатковими 2 т. 3 кн.). Т. 3: кн. 2. / Василь Стус – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1999 – 496 с.

Alexander Shevchenko

Candidate of philological sciences, associate professor of the department of theory and practice of translation from the English language of Zaporozhye National University, Zaporozhye (Ukraine)

Шевченко Александр Иванович

Кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики перевода с английского языка, Запорожский национальный университет, г. Запорожье (Украина)

SENSE-FORMATION IN THE ENGLISH LANGUAGE POLITICAL DISCOURSE IN THE PARADIGM OF POST-NONCLASSICAL SCIENCE СМЫСЛООБРАЗОВАНИЕ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ В ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ

SUMMARY

Sense generation in political discourse is postulated as a teleologically determined actualization of the concept of a political text. This process is viewed as correlated with the final goal (TELOS) constituting of the textually represented reality by means of both linear (language) and nonlinear systems of representation. Language representations of facts of reality in political discourse form semiotic monadular sets epitomizing the symbiosis of language and cognitive mechanisms of realisation of the semantic potential of a political text.

Key words: semantic potential, teleology, goal, sense generation, political text, discourse, post-truth, nonlinear representation, semiotic monadular sets.

АННОТАЦИЯ

Смыслообразование в англоязычном политическом дискурсе постулируется как телеологически обусловленная актуализация концепта политического текста. Этот процесс представляет собой конституирование текстуально отраженной действительности средствами как линейной (языковой), так и нелинейной системы репрезентации в соответствии с идеальным образом действительности как финальной целью (ТЕЛОСОМ) дискурсии. Языковые репрезентации фактов действительности в политическом дискурсе образуют семиотические монадоподобные множества, воплощающие симбиоз языковых и когнитивных механизмов реализации семантического потенциала текста.

Ключевые слова: семантический потенциал, телеология, цель, смыслообразование, политический текст, дискурс, post-truth, нелинейная репрезентация, семиотические монадоподобные множества.

Постановка проблемы. Актуальность исследования обусловлена необходимостью переосмысления лингвистических научно-методологических принципов с учетом фундаментальных мировоззренческих изменений, связанных с социально-политическими процессами последнего времени и современными достижениями в языкознании и познании природы бытия. Обращение к

телеологической проблематике в дискурсивной плоскости объясняется также потребностью привлечения этических постулатов, которые являются стержнем телеологической рефлексии и постнеклассической науки, к рассмотрению проблем языкознания.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретико-методологической основой

исследования являются положения научных разработок последних лет, отражающие постнеклассические идеи приоритетности высших ценностей как в жизнедеятельности, так и в научной рефлексии. В частности, одним из основополагающих является принцип *человекомерности* Киевской философской школы с установкой на анализ не только бытия сущего, но и бытия *должного*, деятельное осмысление которого осуществляется на основе *целеположения* [12, с. 67, 84; 7; 9; 23]. Данное исследование также основывается на когнитивно-семиотических, феноменологических и вероятностных теоретико-методологических принципах.

В постнеклассической парадигме и, в частности, согласно принципам гуманистического мышления Киевской философской школы, научное осмысление действительности (как мы полагаем, и в её дискурсивном преломлении) предусматривает опору на её *собственные (имманентные) законы*, в частности, на: а) *процессуальность* как *динамику* саморазвития; б) *деятельность* (акциональность) неотделимую от *целеположения*; в) *человекомерность*, неотделимую от *ценностно-целевой* составляющей как устремленности к высшим ценностям [12, с. 84; 9, с. 27].

Понятие *жизненно значимого смысла* как условия дальнейшей жизнедеятельности естества и фактора, определяющего его целесообразное функционирование, является ключевым в телеологии (и, в частности, в телеосемантике) [10, с. 39; 36, с. 1; 38, с. 175; 44]. Именно *диалектическое противоречие* между жизненной значимостью факта действительности для языковой личности и необходимостью выполнять нравственные законы, по которым она должна в соответствии с постулатами моральной телеологии [32] достигать цели, является сущностью телеологии как науки о целесообразности. В этой связи отметим, что постнеклассическую науку рассматривают как новый уровень реализации принципов диалектики [12, с. 12].

Определению особенностей семантики, семиотики, архитектоники политического дискурса с точки зрения его создания и восприятия уделяли внимание отечественные и зарубежные лингвисты [3; 4; 5; 15; 16; 45; 29; 30; 42; 47]. В частности, политический дискурс рассматривали в семиотическом [21] и прагматическом аспекте [48]. Однако до сего времени внимание лингвистов было сосредоточено преимущественно на *деонтологических, утилитарных* свойствах политического дискурса, когда за пределами анализа оставалась этическая сторона политической коммуникации – именно тот телеологический по своей сути аспект, который является препятствием на пути к циничному пренебрежению нормами морали и использованию утилитарного принципа “цель оправдывает средства её достижения”. Именно направленность телеологии на достижение наивысших идеалов, применяя способы, соответствующие универсальным законам морали и этики, отличает её от утилитарного по своей природе прагматизма [См. 43].

Лингвисты, политологи, философы ощущают острую потребность заполнить этот опасный для

человечества нравственный вакуум и выступают против утилитарного понимания целеположения в политическом дискурсе и предлагают “онтологический поворот” к базовым высшим ценностям [6; 11; 24; 26; 27; 31; 34; 35; 37; 39; 41; 49]. Однако, глубокие лингвистические исследования этого чрезвычайно многогранного вопроса, требующего широкого привлечения категориально-понятийного аппарата смежных наук, еще отсутствуют.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Данное исследование основывается на осознании того факта, что современные глобальные социально-политические и экономические процессы, мировоззренческие изменения предоставляют основания для квалификации XXI века как эры “*post-truth*”, эпохи преобладания в политическом дискурсе пренебрежительного отношения к фактам ради достижения цели любимыми средствами [См. 33; 40; 28]. Факт действительности становится не средством поиска и подтверждения истины, а вопреки законам моральной телеологии объектом и средством манипулирования, исходя из принципов утилитарной целесообразности с нарушением универсальных нравственных постулатов.

Обозначенные выше социоэтические тенденции обуславливают необходимость взглянуть на современный политический дискурс под новым углом зрения с учетом ценностно-целевой специфики развития дискурсии и стремления к высшим общечеловеческим ценностям, что находит воплощение в реализации категории телеологичности. Для отражения данных аспектов коммуникации в современном англоязычном политическом дискурсе введен термин “политическая телеология” (political teleology) [49, с. 88]. *Целеположение*, с одной стороны, являясь ключевым понятием телеологии, неразрывно связано со *смыслообразованием* как *продуктивным* способом осмысления сущего, исходя из *жизненной значимости* фактов реальности для индивидуума. С другой стороны, в политическом дискурсе целеположение как телеологическое понятие отражает устремленность субъекта к утверждению и поддержанию жизненно значимой для него функциональной состоятельности в виде постулирования своего понимания образа идеального мира как высшей ценности и финальной цели жизнедеятельности (ТЕЛОСА).

Вышеизложенное, по нашему мнению, обуславливает необходимость рассмотрения смыслообразования как телеологически детерминированного *дискурсивного феномена* в двух плоскостях: а) на уровне *текстуально отраженного* коммуникативного взаимодействия как проявления регулятивной функции категории телеологичности; б) на *рецептивном* уровне в виде телеологически обусловленной вероятностной актуализации текстового концепта в процессе дискурсии как восприятия, понимания и осмысления текста реципиентом-читателем. Более глубокого анализа требует феномен телеологической атрибуции смысла в виде “приписывания” смысла (function ascription [46, с. 113]) текстуально отраженным фактам действительности как

установления ценностно-целевых связей между явлениями реальности.

Феномен телеологической атрибуции является *смыслообразующей* процедурой, что, с одной стороны, предполагает систематизацию лингвистически релевантных принципов аргументированного обоснования семантических процессов в виде телеологических объяснений в англоязычном политическом дискурсе, с другой стороны – обуславливает потребность в выявлении телеологически детерминированных семиотических связей между языковыми репрезентациями фактов действительности как составляющими “феноменологического (квазиперцептивного) поля” [См. 20, с. 60]. В то же время в процессе выявления системы семиотических связей при осмыслении совокупности номинаций фактов реальности в англоязычном политическом дискурсе, стала очевидной необходимость более глубокого исследования закономерностей смыслообразующего конституирования воспринимаемой действительности (реальной или текстуально отраженной) автором и реципиентом текста.

Целью данного исследования является выявление телеологических факторов, средств и механизмов реализации смыслообразовательного потенциала и функций языковых репрезентаций фактов действительности в англоязычном политическом дискурсе.

Изложение основного материала. Материалом для анализа послужили англоязычные политические тексты начала XXI века. Мы исходим из того, что в политическом тексте должны быть представлены хотя бы в элементарном эксплицитном или опосредованном отражении *онтологические* категории действительности: объекты живой и неживой природы, акциональные (деятельностные) и аксиологические аспекты действительности с учетом их смысловых взаимосвязей в координатах пространства и времени. Исходя из процессуальной природы дискурса как феномена, воплощающего изменчивость, в контексте исследования дискурсивной категории телеологичности в постнеклассической парадигме уместным представляется привлечение понятия *монадности*.

Монадность отражает динамизм и основывающуюся на вероятностных принципах вариативность осмысления действительности через призму этической составляющей дискурсивных процессов в виде “отрицания всяческой абсолютизации”, когда сама “монадность становится принципом духовности” [9, с. 188]. Привлечение принципов монадной репрезентации процессов смыслообразования в англоязычном политическом дискурсе предусматривает опору на метасемиотическую функцию реальной действительности (иными словами, выход во внетекстовое семиотическое пространство), что предоставляет возможность отразить атрибуты динамизма и вероятности, характерные для реализации категории телеологичности в англоязычном политическом дискурсе.

Вариативность субъективных истолкований фактов действительности в англоязычном политическом дискурсе дает основания для постулирования гипотезы относительно того, что образы, генерируемые языковыми репрезентациями фактов действительности, имеют телеологическую детерминированность и организуются в целостные единства с изменчивой структурой (нечеткие множества).

Соответственно, реализация семантического потенциала англоязычного политического текста при его восприятии и осмыслении осуществляется в виде подчиненной текстовому концепту агрегации номинаций фактов текстуально отраженной действительности в монадоподобные семиотические единства (множества). Целостность этих единств, с одной стороны, обеспечивается телеологическим феноменом интенциональности восприятия [25], обуславливающим *целесообразную* селективность отражения текстуально отраженной реальности и агрегацию номинаций фактов действительности в единства, и, с другой стороны, способностью упомянутых семиотических образований выполнять функцию *асинтаксического телеологического объяснения* [20, с. 169] и аргумента относительно ценностно-целевой валидности актуализации текстового концепта как финальной цели (ТЕЛОСА) дискурсии.

Осмысление фактов действительности, представленных в политическом дискурсе, предполагает *смыслообразование*, атрибуцию (приписывание) им смысла в виде выхода за пределы лексикографически зафиксированной семантической структуры номинаций и канонических поверхностных смыслов лексико-синтаксических структур [2]. Смыслообразование неотделимо от *образности* как одного из важнейших аспектов восприятия текста. В этом контексте важно отметить, что формальная логика определяет образ на первом уровне чувственного познания как совокупность *ощущения, восприятия и представления*; на втором, абстрактном уровне осмысления действительности, образ приобретает форму *суждения, умозаключения и понятия* [8, с. 396].

Анализ фактического материала позволяет предположить, что именно формирование суждений, умозаключений и понятий отражает процесс и результат смыслообразования в англоязычном политическом дискурсе как телеологически детерминированной коммуникативной деятельности, которая сосредоточена на формировании умозаключений относительно ценностно-целевой составляющей текстового концепта, актуализация которого представляет собой воплощение финальной цели (ТЕЛОСА) дискурсии. Первый чувственный уровень познания в парадигме телеологической лингвосемиотики [18] при осмыслении англоязычного политического текста обретает *квазиперцептивную* сущность в соответствии с законами синестетического изоморфизма [1, с. 77; 22, с. 255, 256].

Рассматривая динамические аспекты поэтики текста, применяют родственное смыслообразованию понятие *текстопроизводства* [13, с. 32, 35; 17, с. 23]. Хотя телеологическую лингвосомиотику как область языкознания можно рассматривать как составную часть поэтики, воплощающей гармонично сбалансированный [См. 14] процесс творения и порождения текста, и исследующей средства актуализации неявных смыслов, необходимо отметить, что цели телеологической лингвосомиотики несколько уже, она сосредоточена на ценностно-целевых аспектах применения этих средств.

Политический текст в данном исследовании рассматривается как семиотическое пространство, которое отражает идеальный ценностно-целевой образ действительности в виде финальной цели коммуникативной деятельности (ТЕЛОСА) в сознании автора. Индивидуально-авторский образ действительности в политическом тексте подлежит вторичной семиотизации (означиванию) в процессе восприятия реципиентом-читателем. Особенности восприятия текстуально отраженной действительности зависят от ценностно-целевой системы адресата (телеологической доминанты [19]) вплоть до полного неприятия концепта-идеи, постулируемой автором.

Рассмотрим фрагмент политического текста “*Theresa May vows to do more for 'ordinary, working people' in New Year message*” [50] и комментарии к нему, которые воплощают семиотическую сущность дискурсии как смыслообразования в процессе коммуникативного взаимодействия автора и читателя сквозь призму ценностно-целевых (телеологических) координат. Жирным шрифтом выделены лексические единицы и словосочетания, которые выполняют функцию *телеологических маркеров*, реализующих прямо (лексические единицы, содержащие сему целенаправленности) или опосредованно (контекстуально) категорию телеологичности: “*We all **want** to see a Britain that is **stronger** than it is today. We all **want** a country that is **fairer** so that everyone has the chance to succeed. We all **want** a nation that is **safe and secure** for our children and grandchildren. These **ambitions unite** us, so that we are no longer the 52 per cent who voted Leave and the 48 per cent who voted Remain, but one great union of people and nations with a proud history and a bright future. “So when I sit around the negotiating table in Europe this year, it will be **with that in mind** – the knowledge that I am there **to get the right deal** – not just for those who voted to Leave – but for every single person in this country. ... “This is the year we **need to pull down these barriers** that hold people back, securing a better deal at home for ordinary, working people.”* [50].

Концепт текста заявлен в названии в виде скрытого (covert) телеологического объяснения (*Theresa May vows to do more for 'ordinary, working people'*), которое может быть трансформировано в каноническую форму телеологического объяснения: *Theresa May vows to do more in order to make the lives of ordinary, working people better*. Сам текст

как развернутое телеологическое объяснение содержит значительное количество телеологических маркеров в виде собственно “телеологической” лексики в структуре ключевых пропозиционных групп (*to vow; we want; we need; ambitions*). Телеологическая лексика коррелируется с вербализованными высшими ценностями в качестве цели (ТЕЛОСА), воплощающей идеальный образ мира, на реализацию которого направлена дискурсивная деятельность субъекта речи (*a Britain that is **stronger**; a country that is **fairer**: a nation that is **safe and secure**; **united** (ambitions unite)*). Кроме того, определенные словосочетания выполняют функцию опосредованных телеологических маркеров, принадлежащих периферии лексико-семантического поля телеологичности (*with that in mind – the knowledge that I am there to get the right deal*).

Анализ комментариев к политическому тексту указывает на то, что телеологические объяснения как аргументативная основа текстового концепта демонстрируют их четко выраженную индивидуализованную ценностно-целевую обусловленность. Расхождения в телеологической атрибуции смысла номинациям фактов действительности автором и читателем могут: а) отсутствовать – *Thank goodness! I have a lot more faith in May than I have in crazy Corbyn and his gang of commies! Keep up the good work May!* [kelv77]; б) быть частичными – *Then let her invoke Art.50 right away!* [ToyPupanbai]; *Wait, shouldn't she be doing that in the first place? The working people are the ones that pay the Tax, that keeps her in a job* [bobcatcrazy]; *A representative Government which acts in the publics best interest would be a better deal for ordinary working people* [DavidMortimer]; в) отражать полное неприятие и быть принципиально различными с точки зрения ценностно-целевых критериев – *Liar* [JammyJimmy]; *Aw cmon. Usual Tory tripe* [joseph99]; *I don't believe you at all, Mrs May. You already backtracked on your promises when you became PM* [PrinceofCats]; *All talk. I've seen little to suggest that you will* [MRmirror]; *Words cost and mean nothing* [loser]; *Jerry merry vows to do more for those who are quite happy to sit on their asses ... claim benefits and let EU migrants do the work* [BeppeSapone] [50].

Если исходить из заявленного в заголовке текстового концепта (*Theresa May vows to do more for 'ordinary, working people'*), можно сделать вывод, что расхождения в означивании и атрибуции смысла фактам действительности автором и читателем отражаются на структурной и семантической организации телеологических объяснений. Наблюдается замещение (субституция) объясняемого факта действительности (экспланандума) (*A representative Government which acts in the publics best interest would be a better deal for ordinary working people* [DavidMortimer]; *Then let her invoke Art.50 right away!* [ToyPupanbai]) и логическая реорганизация объяснительной части телеологического объяснения (эксплананса) в виде предложения или предположения альтернативной ценностно-целевой аргументации представленного в тексте факта действительности (высказывания, события)

(*Jerry merr y vows to do more for those who are quite happy to sit on their asses ... claim benefits and let EU migrants do the work* [BeppeSapone]). [50].

Как видно из примеров, значительная часть расхождений в означивании фактов действительности участниками англоязычного политического дискурса объясняется “разночтением” в понимании высших моральных ценностей и основывается на духовной составляющей моральной телеологии Э. Канта, которая обретает особую актуальность в современную эпоху “post-truth”: *Liar* [JammyJimmy]; *Usual Tory tripe* [joseph99]; *I don't believe you at all, Mrs May* [PrinceofCats] [50 Mirror, December 31st 2016]; *Mrs May, stop spouting these mealy mouthed words. They are empty and so far have delivered absolutely nothing* [Pitstop]; *Save your weasel words and FOCUS on BREXIT woman* [Anna Soz-zleby]; *The betrayal of the people by this woman continues* [gladius]; *She's another Thatcher Alright. Buy us at one end. And sell us out at The Other* [Jim-lambZack] [51]. Более того, осуждение нарушения нравственных принципов в ценностно-целевых координатах в политическом дискурсе экстраполируется и на источник публикации политического текста: *The Independent most certainly does refuse to accept the decision of the people regarding Brexit as is proved by the endless remoaning propaganda in this once ethical newspaper. The Independent's credibility has been much reduced over the past few months by such dishonesty* [mike] [52].

Выводы и дальнейшие перспективы исследования. Таким образом, англоязычному политическому дискурсу как воплощению когнитивно-семиотической деятельности онтологически присуща телеологичность. Будучи сложной адаптивной системой, англоязычный политический дискурс восприимчив к рассмотрению в рамках телеологической парадигмы и к нему может быть применен категориально-понятийный аппарат телеологии. Развитие семантических процессов в англоязычном политическом дискурсе обусловлено разнообразием факторов, совокупность которых способна охватить лишь категория телеологичности. В соответствии с принципами постнеклассической рациональности она выступает *метакатегорией*, которая обеспечивает сбалансированность процессов смыслообразования в политическом дискурсе, привлекая категории моральной и социотической сферы.

Телеологичность англоязычного политического дискурса обретает языковую актуализацию средствами телеологических маркеров – прямых и опосредованных языковых репрезентаций прототипных ценностно-целевых характеристик, которые содержат явную или скрытую сему целеполагания.

Сопоставление авторского означивания действительности в виде постулируемого концепта политического текста и семиотизации текстуально отраженных фактов действительности читателем-реципиентом в комментариях и аналитических материалах к англоязычным политическим текстам позволило сделать вывод относительно закономер-

ностей трансформаций в ценностно-целевой, логической и синтаксической структуре канонических телеологических объяснений как аргументативных средств телеологической валидности текстового концепта. Выявлено, что телеологическая доминанта (индивидуальная система ценностно-целевых принципов) участников дискурсивного процесса влияет на структурную и семантическую организацию телеологических объяснений, однако это влияние осуществляется по-разному на канонические составляющие телеологического объяснения – экспланандум и эксплананс. Относительно экспланандума, телеологическая доминанта определяет выбор объясняемого факта действительности в соответствии с его жизненной значимостью для языковой личности. Что касается эксплананса, телеологическая доминанта детерминирует ценностно-целевую специфику аргументации участником дискурсивного процесса объясняемого факта действительности.

В качестве дальнейших перспектив исследования категории телеологичности в англоязычном политическом дискурсе как целостной сущности видим возможность рассмотрения *асинтаксических* языковых средств актуализации телеологичности с использованием категориально-понятийного аппарата феноменологии.

Список литературы

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм; [общ. ред. и вступ. статья В.П. Шестакова; сокращенный перев. с англ. В.Н. Самохина]. – М.: Прогресс, 1974. – 392 с. :ил.
2. Витгенштейн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження / Л. Витгенштейн / [пер. з нім Є. Попович / ред. О. Хатунцева]. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
3. Буданов Э.В., Чудинов А.П. Современная политическая лингвистика / Э.В. Буданов, А.П. Чудинов. – Екатеринбург, 2006. – 267 с.
4. Демьянков В.З. Интерпретация политического дискурса в СМИ / В.З. Демьянков // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Учебное пособие / [отв. ред. М.Н. Володина]. – М.: Изд-во Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова, 2003. – С. 116–133.
5. Демьянков В.З. Семиотика событийности в СМИ / В.З. Демьянков // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Учебное пособие. Часть 2 / [отв. ред. М.Н. Володина]. – М.: Изд-во Московского университета им. М.В. Ломоносова, 2004. – С. 68–83.
6. Карасев Л.В. Онтологическая поэтика: авторский комментарий / Л.В. Карасев // Вопросы философии. – 2015. – № 1. – С. 188–199.
7. Кизима В.В. Тоталогия (философия обновления) / В.В. Кизима. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 272 с.
8. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков / [Второе, исправленное и дополненное, издание / отв. ред. Д.П. Горский]. – М.: Наука, 1976. – 720 с.

9. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
10. Леонтьев Д.А. Тематический апперцептивный тест / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1998. – 254 с.
11. Макаров М.Л. Онтологические метафоры современной лингвистики / М.Л. Макаров // Материалы междунар. конф., посвящ. 60 летию ф-та ин. яз. Ч. 1. – Тверь: Тв. ГУ, 2003. – С. 125–140.
12. Мелков Ю.А. Человекомерность постнеклассической науки / Ю.А. Мелков. – К.: ПАРАПАН, 2014. – 254 с.
13. Миловидов В.А. От семиотики текста к семиотике дискурса: пособие по спецкурсу / В.А. Миловидов. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 2000. – 93 с.
14. Неборсина Н.П. Синтаксис стихотворной речи как предмет лингвопоэтического исследования: На материале английской и американской поэзии XVI–XX вв.: дисс. на соискание научной степени докт. филол. наук: спец. 10.02.04. “Германские языки” / Н.П. Неборсина. – М., 1997. – 356 с.
15. Романов А.А. Политическая лингвистика: Функциональный подход / А.А. Романов. – Москва-Тверь: ИЯ РАН, ТвГУ, 2002. – 191 с.
16. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. [На матеріалах сучасної газетної публіцистики]: монографія / К.С. Серажим; [за ред. В. Різуна]. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка., 2002. – 392 с.
17. Чернявская В.Е. Открытый текст и открытый дискурс: Интертекстуальность – интердискурсивность – интердискурсивность / В.Е. Чернявская // Лингвистика текста и дискурсивный анализ: традиции и перспективы: сб. научн. статей / Отв. ред. В.Е. Чернявская. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – С. 7-26.
18. Шевченко О.І. Телеологічна лінгвoseміотика (на матеріалі англomовної публіцистики): [монографія] / О.І. Шевченко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 218 с.
19. Шевченко О.І. Телеологічна домінанта та її функції у англomовному публіцистичному дискурсі / О.І. Шевченко // Нова філологія: Зб. наук. пр. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012а. – Вип. 48. – С. 180-187.
20. Шевченко О.І. Телеологічні основи смислоутворення в англomовному публіцистичному дискурсі: [монографія] / О.І. Шевченко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2016. – 310 с.
21. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: монография / Е.И. Шейгал / Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.
22. Яньшин П.В. Психосемантика цвета / П.В. Яньшин. – СПб.: Речь, 2006. – 368 с.
23. Яценко А.И. Целеполагание и идеалы / А.И. Яценко. – К.: Наукова думка, 1977. – 276 с.
24. Bains P. The Primacy of Semiosis: An Ontology of Relations / P. Bains. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2006. – 186 pp. – (Toronto Studies in Semiotics and Communication).
25. Brentano F. Psychology from an Empirical Standpoint / F. Brentano. – London: Routledge, 1973. – 448 p.
26. Copp D. Toward a pluralist and teleological theory of normativity / D. Copp // Philosophical Issues 19 (1):21-37, 2009.
27. Cuneo T. Speech and Morality. On the Metaethical Implications of Speaking / T. Cuneo. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 288 p.
28. Davies W. The Age of Post-Truth Politics / W. Davies // The New York Times, August 24th 2009. – Режим доступу: https://www.nytimes.com/2016/08/24/opinion/campaign-stops/the-age-of-post-truth-politics.html?_r=0
29. Fairclough N. Discourse and Social Change / N. Fairclough. – Cambridge: Polity Press, 1992. – 272 p.
30. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – London: Bloomsbury Academic, 2009. – 224 p. – (Hodder Arnold Publication).
31. Holbraad M., Pedersen M.A. The Ontological Turn: An Anthropological Exposition (New Departures in Anthropology) / M. Holbraad, M. A. Pedersen. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 340 p. – (New Departures in Anthropology).
32. Kant I. The Groundwork of The Metaphysics of Morals / I. Kant / [ed. by M. Gregor]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 120 p.
33. Keyes R. The post-truth era: dishonesty and deception in contemporary life / R. Keyes. – New York: St. Martin’s Press, 2004. – 312 p.
34. Leeman R. W. The Teleological Discourse of Barack Obama / R. W. Leeman. – Lanham, MD: Lexington Books, 2012. – 284 p.
35. Lowe E.J. Ontology / E.J. Lowe // The Oxford Companion to Philosophy / [ed. by T. Honderich]. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – P. 634-635
36. Mcdonald G., Papineau D. Introduction: Prospects and Problems for Teleosemantics / G. Mcdonald, D. Papineau // Teleosemantics. New Philosophical Essays / [ed. by G. Mcdonald and D. Papineau]. – Oxford: Clarendon Press, 2006. – P. 1-22.
37. Mulgan T. Purpose in the Universe. The moral and metaphysical case for Ananthropocentric Purposivism / T. Mulgan. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 435 p.
38. Papineau D. Naturalist Theories of Meaning / D. Papineau // The Oxford Handbook of Philosophy of Language / [ed. E. Lepore and B.C. Smith]. – Oxford: Clarendon Press, 2008. – P. 175–188.
39. Portmore D.W. Commonsense Consequentialism. Wherein Morality Meets Rationality / D.W. Portmore. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 288 p. – (Oxford Moral Theory).
40. Post-truth // Oxford dictionary 2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>
41. Randall N. Time and British politics: Memory, the present and teleology in the politics of New Labour / N. Randall // British Politics. June 2009, Volume 4, Issue 2, pp 188–216.
42. Searle J.R. The construction of social reality / J. R. Searle. – New York: Free Press, 1995. – 241 p.

43. Teleological ethics // Britannica – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <https://www.britannica.com/topic/teleological-ethics>
44. Uexkull J. von. A Foray Into the Worlds of Animals and Humans: With a Theory of Meaning / J. von Uexkull / [Transl. from German by J.D. O'Neil; intr. by D. Sagan]. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010. – 248 p. :ill. – (Posthumanities Series).
45. van Dijk T.A., Kintsch W. Strategies in Discourse Comprehension / T.A.van Dijk, W. Kintsch. – New York: Academic Press, 1983. – 418 p.
46. Walsh D.M. Teleology / D.M. Walsh // *The Oxford Handbook of Philosophy of Biology*. [Ed. by M. Ruse]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – P. 113-137.
47. Wilson J. Political Discourse / J. Wilson // *The Handbook of Discourse Analysis*. [Ed. D. Schiffrin, D. Tannen and H. Hamilton]. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2001. – P. 398 – 416.
48. Wilson J. Talking with the President: The Pragmatics of Presidential Language / J. Wilson. – New York: Oxford University Press, 2015. – 274 p.
49. Yack B. The Problems of a Political Animal: Community, Justice, and Conflict in Aristotelian Political Thought / B. Yack. – LA: University of California Press, 1993. – 320 p.

Список источников иллюстративного материала

50. Mirror, December 31st 2016.
51. Express, January 1st 2017.
52. Independent, December 31st 2016.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Lactionova N.V.

*candidate of economic sciences, associate professor,
associate professor,*

*Department of Accounting and Analysis
Russian University of Economics name V.G. Plehanov, Krasnodar, Russia*

Uglova I.A.

*candidate of economic sciences, associate professor,
Department of economic bezpasnosti,*

Institute of Economics, Management and Business KubGTU, Krasnodar, Russia

Лактионова Нина Викторовна

*кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и анализа
Российский экономический университет
имени В.Г. Плеханова, Краснодар, Россия,*

Углова Ирина Алексеевна

*кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической безопасности
Институт экономики, управления и бизнеса КубГТУ, Краснодар, Россия,*

SMALL AND MEDIUM BUSINESS: CURRENT STATE AND PROSPECTS DEVELOPMENT МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Summary: The article analyzes the state of small and medium businesses at the present stage of economic development in Russia. Considered and measures celebration-prises to support small and medium enterprises in key areas: a single point of support for small and medium entrepreneur-tion, available funding, predictable fiscal policy, regional development and stable employment.

Key words: reform of small business, the prospects of development of small and medium-sized businesses, tax incentives for business activities.

Аннотация: В статье проанализировано состояние малого и среднего бизнеса на современном этапе развития экономики в РФ. Рассмотрены меры и мероприятия по поддержке малого и среднего предпринимательства по ключевым направлениям: единый центр поддержки малого и среднего предпринимательства, доступное финансирование, прогнозируемая фискальная политика, территориальное развитие и стабильная занятость.

Ключевые слова: реформы малого бизнеса, перспективы развития малого и среднего предпринимательства, налоговое стимулирование предпринимательской деятельности.

Современная экономическая ситуация в РФ требует особого внимания к развитию структуры малого и среднего бизнеса. Экономика развитых государств базируется именно на ВВП от малого и среднего предпринимательства. От того, как эффективно будут работать механизмы государственной поддержки предприятий малого и среднего бизнеса, зависит тенденция к их возникновению и развитию.

Любая деятельность человечества, приносящая доход, в современном мире облагается теми

или иными взносами в пользу государства. Малое предпринимательство - не исключение. Но во всех странах налогообложение малого бизнеса имеет особенности, целью которых является развитие деятельности малых предприятий в тех или иных сферах путем предоставления условий и налоговых ставок, которые отличаются от общих в стране налоговых норм для бизнеса. Доля малого и среднего бизнеса в ВВП разных стран представлена на рисунке.

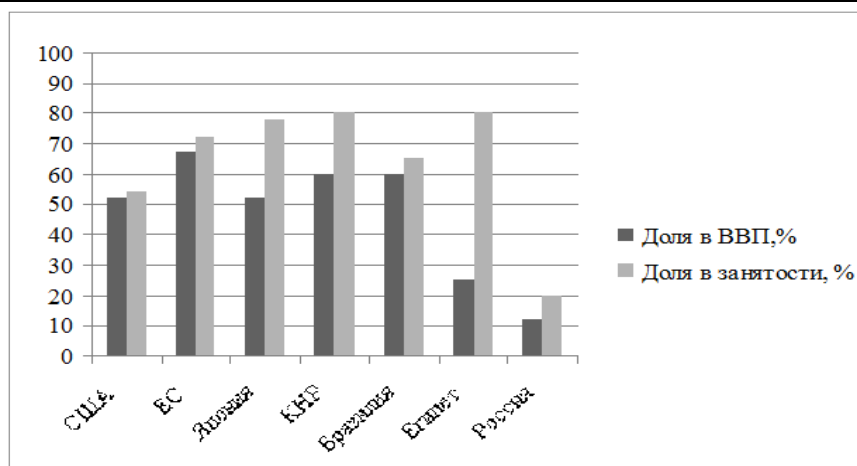

Рисунок - Доля малого и среднего бизнеса в ВВП разных стран

Число хозяйствующих субъектов, относящихся к малому и среднему бизнесу в Российской Федерации составляет 5,6 млн., из которых 62,8 % – индивидуальные предприниматели, 37,2 % – юридические лица (из них 32,7 % – микропредприятия, 4,2 % – малые предприятия и 0,3 % – средние предприятия). Они обеспечивают рабочими местами 18 млн. граждан, что составляет 25 % от общей численности занятых в экономике. Около одной пятой валового внутреннего продукта страны, а во многих субъектах Российской Федерации треть и более валового регионального продукта создаются такими организациями.

«Вместе с тем вклад малого и среднего предпринимательства в общие экономические показатели в Российской Федерации существенно ниже, чем в большинстве не только развитых, но и развивающихся стран. алое и среднее предпринимательство в Российской Федерации - это в первую очередь микробизнес (95,5 % общего числа субъектов малого и среднего предпринимательства). Число средних предприятий сравнительно невелико. На малые и средние предприятия приходится только 5-6 % общего объема основных средств и 6-7 % объема инвестиций в основной капитал в целом по стране» [2].

Производительность труда на малых и средних предприятиях в Российской Федерации, отстает от уровня развитых стран (США, Японии, стран Европейского союза) в 2-3 раза. Учитывая отмеченное, Стратегией развития малого и среднего предпринимательства до 2030 года намечено увеличить в два раза оборот в расчете на одного работника субъекта малого и среднего предпринимательства (в постоянных ценах) по отношению к показателю 2014 года.

В последние годы динамика развития малого и среднего предпринимательства является отрицательной. Число малых предприятий в первом полугодии 2016 году в сравнении с первым полугодием 2015 годом сократилось на 69,8 тыс. В первом полугодии 2015 года их было 242,6 тыс., а в первом полугодии 2016 года стало 172,8 тыс.

Доставлено оценить динамику развития малых

предприятий на основании данных статистики практически невозможно, так как критерии отнесения хозяйствующих субъектов к числу малых и средних предприятий претерпевают изменения. В результате чего значительная часть предприятий малого бизнеса перешла в разряд микробизнеса, а часть среднего бизнеса была отнесена к малому.

В самом массовом секторе, индивидуальном предпринимательстве, число индивидуальных предпринимателей, осуществляющих коммерческую деятельность, сократилось с 2631,9 тыс. человек на начало 2013 года до 2493 тыс. человек на начало 2015 года.

В 2014 году доля экспорта малых и средних предприятий в общем объеме экспорта Российской Федерации, по данным Федеральной таможенной службы, составила около 6 %. К 2030 году данный показатель должен увеличиться в два раза и составить 12 % в общем объеме экспорта Российской Федерации.

В развитых стран доля малых и средних предприятий в общем объеме экспорта колеблется от 25 до 35 %. В отдельных развивающихся странах их вклад в экспорт продукции еще выше – в Южной Корее – около 40 %, в Китае – более 50 %.

Реализация утвержденной распоряжением Правительством Российской Федерации от 2 июня 2016 г. № 1083-р Стратегии развития малого и среднего предпринимательства до 2030 года (далее Стратегия – 2030) увеличит к 2030 году долю малого и среднего предпринимательства в российском ВВП вдвое – до 40 %, а долю «среднестатистической численности работников (без внешних совместителей), занятых у субъектов малого и среднего предпринимательства, в общей численности занятого населения – до 35 %» [2].

Если говорить о приоритетных отраслях экономики, таких как разработка и внедрение инновационных технологий, промышленное производство и прикладная наука, то следует подчеркнуть, что в России доля малых предприятий, действующих в этих отраслях, остается ничтожной. Российский малый бизнес сконцентрирован, преимущественно, в сфере услуг и торговле. Оборот оптовой и розничной торговли в 2014 году составлял 81,2 % в объеме

выручки от продажи товаров, продукции, работ, услуг индивидуальных предпринимателей в целом по всем видам их экономической деятельности.

В соответствии с намеченной Стратегией-2030 в структуре оборота сектора малого и среднего предпринимательства (без учета индивидуальных предпринимателей) должна увеличиться доля обрабатывающей промышленности с 11,8 % в 2014 году до 20 % в 2030 году.

Малый бизнес на сегодняшний день не играет значительной роли в экономическом развитии нашей страны, незначителен также вклад малого бизнеса в финансовые ресурсы государства.

Налоговая система в условиях сложившегося формата рынка выступает не только в качестве источника для выполнения государством своих функций, но и является основой механизма государственного регулирования народного хозяйства страны. В текущих экономических условиях кризиса на государственном уровне необходима поддержка малого и среднего бизнеса, признание особой роли и ценности предпринимательства, частной инициативы как созидательной силы общества, важнейшего внутреннего ресурса долгосрочного экономического роста, повышения благосостояния, качества жизни населения.

В системе государственной поддержки малого и среднего предпринимательства важное место занимает система налогообложения и упрощенное ведение бухгалтерского учета. От уровня налоговой нагрузки зависит их место в экономической системе общества, перспективы развития в условиях кризиса.

Согласно действующему законодательству, предприятия малого и среднего бизнеса могут применять, как традиционную систему налогообложения, так и специальные налоговые режимы. По мнению большинства представителей малого предпринимательства, добросовестное исполнение обязанностей налогоплательщика заведомо влечет нерентабельность и убыточность бизнеса. Данная проблема особенно актуальна для начинающих бизнесменов, которые после уплаты налогов не способны справиться с высокой конкуренцией на рынке.

Совершенно очевидно, что без дальнейших реформ в этой области не обойтись, так как удобство, грамотность и простота уплаты налога является ключевым моментом не только в выполнении государством в полном объеме своей фискальной функции, но и в повышении мотивации к развитию у малого бизнеса, без которого невозможно повышение конкурентоспособности страны в целом.

Совершенствование налоговой системы также следует направить на устранение недостатков, препятствующих обеспечению полноты поступления в бюджетную систему финансовых ресурсов.

В целях налогового стимулирования предпринимательской деятельности в рамках реализации Стратегии-2030 будут реализованы меры по совершенствованию специальных режимов налогообложения на основе регулярной оценки фискальной

нагрузки на субъекты малого и среднего предпринимательства. Фактический мораторий на увеличение налоговой нагрузки в ближайшие 3 года должен обеспечить стабильность налоговой системы и развитие инвестиционной активности в сфере малого и среднего предпринимательства.

«Меры в отношении субъектов малого и среднего предпринимательства, принимаемые в рамках осуществления налоговой политики, должны быть направлены, с одной стороны, на создание условий для осуществления предпринимательской деятельности в правовом поле, с другой стороны, - на стимулирование предпринимательской активности и повышение конкурентоспособности действующих хозяйствующих субъектов» [5].

Стабильный рост, развитие малых и средних предприятий способствуют улучшению уровня и качества жизни населения любой страны. Как наиболее адаптируемые, гибкие и динамичные к конъюнктурным колебаниям рынка формы бизнеса, они обеспечивают национальный и мировой рынок такой продукцией, товарами, работами и услугами, которые не производятся крупными организациями в силу экономических причин, но без которых они не могут осуществлять своей производственной деятельности на современном и качественном уровне.

Становление и развитие малого бизнеса во многом зависит от эффективности методов государственного управления, регулирования и контроля. Стратегией-2030 намечены следующие пути «повышения качества государственного регулирования в сфере малого и среднего предпринимательства:

- сокращение административной нагрузки на малые и средние предприятия со стороны контрольно-надзорных органов;
- развитие рынка труда и обеспечение легализации работников малых и средних предприятий;
- устранение административных барьеров в сфере подключения объектов к сетям инженерно-технического обеспечения;
- упрощение процедур доступа малых и средних предприятий к использованию объектов движимого и недвижимого имущества;
- создание и развитие единой информационно-сервисной инфраструктуры для малых и средних предприятий;
- упрощение отчетности;
- развитие механизмов обратной связи и общественного мониторинга решений в сфере развития малого и среднего предпринимательства» [2].

Важным направлением системы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства являются обеспечение доступности финансовых ресурсов в результате:

- стимулирования коммерческих банков к расширению кредитования малого и среднего предпринимательства;
- развития микрофинансирования;
- развития национальной гарантийной системы поддержки малого и среднего предпринимательства;

- развития долгосрочного финансирования;
- развития рынка секьюритизации кредитов;
- развития лизинга;
- развития факторинга;
- реализация программ субсидирования затрат субъектов малого и среднего предпринимательства;
- развития инструментов прямого финансирования;
- развития новых инструментов финансирования малых и средних предприятий.

«Отлаженная и последовательная работа в данных направлениях позволит осуществить качественные изменения предпринимательской среды и повысить эффективность функционирования предприятий малого и среднего бизнеса. Такое большое внимание развитию малого и среднего бизнеса со стороны государства неслучайно: развитие малых и средних предприятий способствует насыщению рынка товарами, работами и услугами, позволяет преодолевать монополизм, расширяет конкуренцию, на практике способствует внедрению в производство инновационных разработок» [4].

В настоящее время российским законодательством не предусмотрен особый правовой статус «самозанятый гражданин». Необходимость регистрироваться в качестве индивидуального предпринимателя, с соответствующей имущественной ответственностью, необходимостью уплаты страховых взносов и налогов, уводит самостоятельную экономическую активность граждан в нелегальный сектор. Одной из ключевых проблем, препятствующих встраиванию средних и малых предприятий в цепочки поставщиков компаний с государственным участием, является отсутствие полноценной связи между крупным, средним и малым бизнесом. У крупного бизнеса нет необходимого объема информации о потенциальных поставщиках продукции, являющихся субъектами малого и среднего предпринимательства.

Таким образом, на сегодняшний день в наиболее развитых зарубежных странах предприятия малого и среднего бизнеса составляют примерно 70-90 % от общего числа предприятий, например, в США всекторе МСБ работает около 53 % всего работоспособного населения, в Японии - 79,7 %, а в странах Европейского союза на малых предприятиях трудится примерно половина работающего населения. Более того в странах-членах Европейского союза средние предприятия составляют всего 1 % от общего количества предприятий, но при этом обеспечивают 20 % от общего оборота предприятий и 17 % от общей занятости населения.

Рост числа субъектов малого и среднего предпринимательства является одним из приоритетных

направлений развития российской экономики. Малому и среднему бизнесу сложнее выживать и развиваться, чем крупному. Причинами являются недостаточность собственных финансовых ресурсов, как правило, низкий уровень кредитоспособности и инвестиционной привлекательности, слабый уровень диверсификации бизнеса.

Кроме того, малый и средний бизнес обеспечивает дополнительные рабочие места, что способствует снижению социальной напряженности в обществе. Высокая значимость этого сектора в экономике развитых стран заключается не столько в льготном налогообложении, сколько в эффективной и продуктивной государственной политике, направленной на развитие и поддержку малого и среднего бизнеса. Уровень развития малого и среднего бизнеса напрямую определяет степень развития экономики страны.

Список литературы:

1. Налоговый кодекс Российской Федерации. Часть вторая – Федеральный закон от 05.08.2000 № 117-ФЗ (в ред. от 28.12.2016 № 475-ФЗ). Принята Государственной Думой 19.07.2000. Одобрена Советом Федерации 26.07.2000 // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2000. – № 32. – С. 3340.
2. Стратегия развития малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации на период до 2030 года. Утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 2 июня 2016 г. № 1083-р (в ред. от 08.12.2016 № 2623-р) // Официальный интернет-портал правовой информации <http://www.pravo.gov.ru>, 10.06.2016
3. Касьянова С.А. Бухгалтерский учет как информационная система. Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2006. № 18. С. 65-79.
4. Оксанич Е.А. Отчетность субъектов малого и среднего бизнеса в формате МСФО/ Е.А. Оксанич, И.А. Углова// В сб. Информационное обеспечение эффективного управления деятельностью экономических субъектов: материалы VI междунар. науч. конференции (Краснодар, 9-11 декабря 2015 г.). - Краснодар: Изд-во «Магарин О.Г.», 2016. - С. 328-334.
5. Шарудина З.А. Особенности факторного анализа финансовых результатов деятельности производственных и торговых розничных организаций. Сфера услуг: инновации и качество. 2012. № 7. С. 19.

Гаскова Юлия Игоревна
аспирант Байкальского государственного университета, г. Иркутск

**THE CREATION OF THE REGIONAL DEVELOPMENT
STRATEGY: THE NEED TO RECONCILE INTERESTS OF MAIN
STAKEHOLDERS**

**ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА: НЕОБХОДИМОСТЬ
СОГЛАСОВАНИЯ ИНТЕРЕСОВ ОСНОВНЫХ СТЕЙКХОЛДЕРОВ**

Summary: The author shows the main problems during the creation of regional development strategies and one of the key ones is the contradiction of interests and the goals of different stakeholders in the region, proving the need to increase the level of coherence of key growth points, main priority goals, tasks and possible resources. As a result, of the rapid adoption of a quality document and the implementation of the tasks outlined, all major stakeholders, including large industrial and infrastructure companies, without the successful operation of which the socio-economic development of the region as a whole is impossible, should obtain effects.

Keywords: strategy, region, companies, coordination of interests, development

Аннотация: Автор показывает основные проблемы при разработке стратегий развития субъектов федерации и одну из ключевых – противоречие интересов, целей различных стейкхолдеров в регионе, доказывает необходимость повышения уровня согласованности ключевых точек роста, основных приоритетных целей, задач и возможных ресурсов. В результате быстрого принятия качественного документа и реализации намеченных задач, эффекты должны получить все основные заинтересованные стороны, в т.ч. крупные промышленные и инфраструктурные компании, без успешной деятельности которых невозможно социально-экономическое развитие региона в целом.

Ключевые слова: стратегия, регион, компании, согласование интересов, развитие.

Постановка проблемы. Во многих регионах активно идет процесс актуализации ранее действующих или разработки новых долгосрочных стратегий развития после принятия ФЗ Российской Федерации от 28 июня 2014 г. N 172-ФЗ «О стратегическом планировании в Российской Федерации» [11]. Например, активно подготавливаются стратегии социально-экономического развития до 2030 г. в Башкортостане, Ростовской, Курганской, Иркутской областях и др.

Проблем, препятствующих быстрой и качественной разработке стратегии достаточно много: огромный объем обработки данных, территориальная специфика как региона в целом, так и муниципалитетов, ограниченность бюджетных и временных ресурсов, недостаточный уровень подготовленности разработчиков документа, наличие закрепленных целевых установок, касающихся данного региона в отраслевых и федеральных программах развития, но самым главным камнем преткновения, а наш взгляд, являются противоречия интересов между властью на разных уровнях, крупнейшими региональными компаниями, обществом. Например, в Иркутской области вопрос о разработке стратегии социально-экономического развития региона решается на протяжении десятка лет, был разработан ряд проектов при разных губернаторах, но официально была утверждена только «Концепции социально-экономического развития Иркутской области на период до 2020 г.» распоряжением Губернатора Иркутской области от 4 июня 2010 года N 34-р [6]. Новый проект стратегии развития был сначала представлен на рассмотрение Законодательного Собрания Иркутской области в

конце октября 2016 года, а через месяц после доработки замечаний скорректированный вариант документа был внесен в форме проекта закона об утверждении стратегии в Законодательное Собрание Иркутской области 30 ноября 2016 года [7]. Но и в январе 2017 г. закон не был официально утвержден. Одним из ключевых программных документов в регионе, обозначающих приоритеты развития – Инвестиционная стратегия Иркутской области до 2025г., которая была принята в 2014 г. [9], к началу 2017 г. нужна ее взаимодополняющая актуализация. «В соответствии с поручением президента РФ до 1 марта 2017 года Правительство Иркутской области должна определить инвестиционные цели. Этот вопрос курирует проектный офис при Минэкономразвития региона, один из основных ориентиров в способах организации инвестиционного процесса в регионе – лучшие практики Национального рейтинга состояния инвестиционного климата [3]. В 2015г. Иркутская область занимала 75-е место из 76 по сумме четырех показателей – Регуляторная среда, Институты для бизнеса, Инфраструктура и ресурсы, малое предпринимательство [8], что говорит о высокой необходимости активизации инвестиционной деятельности в регионе и закреплении направлений развития в различных стратегических документах региона.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам разработки стратегий регионов и координации стратегий на разных уровнях управления экономикой посвящены труды Г.Б. Клейнера, В. Г. Марачи, Л.Е. Мошковой и др. В работе [1] уже кратко рассмотрена история разработки стратегических документов в Иркутской области, также подняты проблемы необходимости повышения

уровня согласованности целей и действий региона и компаний.

Цель данной статьи – обоснование ключевой проблемы, с которой сталкиваются регионы при разработке стратегии социально-экономического развития, подробное рассмотрение проблемы на примере Иркутской области и предложение возможных способов ее решения.

Изложение основного материала. В большинстве регионов РФ основные документы социально-экономического развития разработаны. «К началу 2016г. стратегии были утверждены:

– постановлением или распоряжением высшего органа исполнительной власти региона (46 и 11 регионов соответственно) или высшего должностного лица (4 региона).

– региональным законом (21 регион) или постановлением законодательных органов власти» [5].

Если исходить из опыта других субъектов РФ, то в 2013 г. лидерами по качеству проработки стратегий развития регионов по рейтингу агентства

ЭкспертРА стали: Калужская область, Камчатский край, Республика Адыгея, Томская область, Калининградская область [10]. (См. табл. 1). Но в 2013г. еще не действовал федеральный закон, предъявляющий определенные требования.

В 2015 г. многие эксперты признали высокий уровень качества стратегии развития Татарстана до 2030 г. Например, Журба В.В., Брызгина Е.О., Перова М.М. в статье «Анализ стратегий социально-экономического развития субъектов РФ. Типовые ошибки и лучшие решения» [2] проанализировали три интегральных рейтинга: «Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата», «Инвестиционный климат РА Эксперт», «Рейтинг социально-экономического положения субъектов Российской Федерации» и определили, что во всех рейтингах наиболее высокую оценку имели стратегии развития Татарстана, Санкт-Петербурга, ХМАО-Югра до 2030 г.

Таблица 1

Регион	Количество баллов	Место
Калужская область	49	1
Камчатский край	42	2
Республика Адыгея	40	3
Томская область	39	4
Калининградская область	38,5	5
Белгородская область	36,5	6
Краснодарский край	33	7
Воронежская область	32	8
Оренбургская область	32	8
Республика Калмыкия	30	9
Волгоградская область	30	9
Нижегородская область	29	10

Источник: «Эксперт РА»

Проект Стратегии социально-экономического развития Иркутской области до 2030г. был представлен всеобщему обсуждению на сайте Министерства экономического развития Иркутской области (предложения и замечания могли присылать любые физические и юр. лица), дискуссии проводились в Иркутском научном центре СО РАН. Несмотря на попытки проведения форсайта по вопросам формирования стратегии, документ получился сводом стратегических пожеланий разных сторон. А значит, не совсем верно был выбран формат обсуждений, результативного диалогового взаимодействия не произошло, не было ключевого лидера, который смог бы объединить все целевые установки основных стейкхолдеров одной емкой идеей.

Для доработки документа были приглашены специалисты из Москвы – известный экономист, политик, советник президента РФ по вопросам региональной экономической интеграции С.

Ю. Глазьев и директор Центра системного прогнозирования Дмитрий Митяев. По мнению С. Ю. Глазьева Иркутская область может стать центром «евразийской интеграции в рамках развития проектов "Большая Евразия" и "Шелковый Путь". На уровне федеральной власти завершается формирование Евразийского экономического союза. Кроме того, советник Президента предложил обратить внимание на высокий потенциал использования ресурсов озера Байкал, в т.ч. создать Корпорацию развития Байкала, которая получила бы исключительные права на использование водных ресурсов, чтобы сделать Байкал центром экономической активности на основе современных технологий» [4]. Отметим, что Байкал находится на стыке двух регионов – Иркутской области и Бурятии, а значит, все, что касается всеобщего развития и охраны Байкала должно решаться не только на уровне Иркутской области, но СФО и федерации. Например, в

рамках реализации Стратегии социально-экономического развития Дальнего Востока и Байкальского региона на период до 2025 г.

На наш взгляд, основным недостатком, представленного проекта стратегии в конце 2016г., как и проекта, сформированного командой предыдущего губернатора осенью 2015г., является отсутствие ключевой стратегической идеи, видения цельного образа региона к 2030г., вокруг которого и должны быть сформированы и взаимоувязаны все цели и задачи, в т.ч. отраслей и ключевых компаний.

Проведем краткое сравнение двух проектов Стратегии социально-экономического развития Иркутской области до 2030 г., разработанных осенью 2016г. (далее – проект II) и осенью 2015г. (далее – проект I). Проекты были размещены на официальном сайте Правительства Иркутской области [7].

В целом проекты весьма схожи и по структуре, и по содержанию: включают оценку достигнутых целей социально-экономического развития Иркутской области, оценку основных итогов реализации программы социально-экономического развития Иркутской области на 2011-2015 год; цели, задачи, организация реализации стратегии, SWOT-анализ факторов развития Иркутской области...

В крайнем проекте добавлен раздел «Приоритеты социально-экономической политики Иркутской области» и более подробно уделено внимание отраслевым комплексам экономики. На наш взгляд, больше внимания стоило уделить формулированию целей и задач, а не описанию приоритетов.

Вызывает вопрос то обстоятельство, что блок основных целей-показателей развития не включает в себя ряд ключевых направлений. Например, целевые показатели развития отраслевых комплексов экономики Иркутской области (металлургический, Транспортно-логистический комплекс, Туристско-рекреационный комплекс и др.) даны отдельно, хотя наоборот, они должны быть интегрированы в общую систему целей.

Приоритетные направления территориального развития почему-то рассматриваются тоже обособленно от стратегических целей и задач, а также описания сценариев. Причем в проекте I, был представлен только целевой сценарий развития, в проекте II – два сценария: Консервативный (индустриальный) сценарий, Инновационный (постиндустриальный) сценарий. В «Проекте II» раздел «Территориальное развитие» более подробно проработан, в частности, добавлены блоки «Моногорода» и «Агломерация Байкальский луч». Значение данных проектов для региона может быть действительно довольно весомым в будущем.

А для муниципальных образований Иркутской области, основы территориального развития кото-

рых прописаны опять же отдельным блоком, приведены лишь перспективная специализация территории и информация о транспортной обеспеченности вместо указания стратегических направлений развития и т.п.

Кроме того, в разных частях документа указано, что необходимо развивать инфраструктуру, в том числе и для развития ОТК, но сроков, ответственных, и примерных бюджетных оценок не указано. Следовало бы обозначить ключевые проекты и проработать основные параметры с ключевыми инфраструктурными компаниями.

В связи с тем, что одно из основных правил целеполагания SMART не выполняется в ряде случаев, то многие эксперты и не могут сказать, что документ подробно проработан и выстраивается единая картина целей и задач, которые можно было бы декомпозировать и создать подробный план действий по реализации Стратегии социально-экономического развития Иркутской области до 2030г. Например, для транспортного комплекса нет отдельных показателей по видам транспорта (авто, ж/д, возд., речн.). Но потребности в развитии инфраструктуры для каждого вида и порядок перевозимых пассажиров различны. Нет никаких конкретных ориентиров. Например, указана необходимость «Модернизации аэропорта АО «Международный Аэропорт Иркутск» и строительства аэропорта «Иркутск-Новый», для обеспечения которого необходимо развитие инфраструктурного комплекса (строительство подъездных дорог, необходимых коммуникаций) и привлечение инвесторов. Но нет временных рамок, ответственных и бюджетных ориентиров, а значит, вектор развития основного воздушного узла региона опять не задан. Вероятно, из-за того, что не хватало конкретики в ключевом программном документе, Правительство области, представители аэропорта, инвесторы, население региона не могли выбрать целевой вариант развития главной воздушной гавани Иркутской области.

Выводы и предложения. На основании выше сказанного сделаем вывод, что разработчикам следует выработать основное стратегическое видение, отладить диалоговое взаимодействие с стейкхолдерами региона и интегрировать все цели и задачи территорий, отраслей, компаний и т.п., а также наметить более четко запуск инфраструктурных и промышленных проектов, без реализации которых невозможно ни создание условий для бизнеса, ни повышения качества жизни населения. Более подробно параметры реализации проектов уже должны быть отражены в Инвестиционной стратегии региона и отдельных программах.

Автором классифицированы основные заинтересованные стороны (табл.2) и составлена диаграмма уровня интересов и влияния стейкхолдеров на развитие региона на основе данных экспертной оценки (см. рис.1).

Стейкхолдеры региона и аэропорта

Регион	Внешние стейкхолдеры	Федеральные органы власти, население – нерезиденты, инвесторы-нерезиденты, финансовые аналитики за пределами региона, СМИ, отраслевые ведомства за пределами региона.
	Внутрен-ние стейкхолдеры	Региональные и муниципальные органы власти, население региона, бизнес-структуры различных отраслей, общественные организации в регионе.

Оценка степени влияния и зависимости проводилась по десятибалльной шкале (от 1 до 10). Исходя из рисунка можно сделать вывод, что наиболее

значимыми стейкхолдерами для региона являются федеральные и региональные органы власти, бизнес-структуры региона и население.

Рис. 1. Анализ стейкхолдеров региона

Формирование стратегии развития региона на долгосрочный период – процесс необходимый, но трудоемкий. Эффективным он может получиться тогда, когда будет прозрачна основная идея, объединяющая различные цели и задачи региона, отраслей компаний, муниципалитетов и т.п., будет ключевой лидер, который сможет интегрировать и организовать результативное диалоговое взаимодействие различных стейкхолдеров, предложения которых направлены на развитие тех или иных сторон социально-экономической ситуации в регионе путем реализации конкретных проектов. При отсутствии компромисса и закрепления ключевых согласованных целей и проектов в стратегии развития субъекта федерации, основной региональный документ получится нежизнеспособным.

Список литературы:

1. Домбровская Ю. И. Методические вопросы разработки стратегии региональной инфраструктурной компании / Ю. И. Домбровская, Т. В. Светник // Экономика и предпринимательство. – 2014.– № 12 (ч. 3). – С. (886-891)
2. Журба В.В. Анализ стратегий социально-экономического развития субъектов Российской Федерации. Типовые ошибки и лучшие решения /

В.В. Журба, Е.О. Брызгина, М.М. Перова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016г. / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://publikacia.net/archive/2016/4/2/13>.

3. Инвестиционные цели и пути их достижения до 1 марта должна наметить Иркутская область <http://baikal-info.ru/investicionnye-celi-i-puti-ih-dostizheniya-do-1-marta-dolzha-nametit-irkutskaya-oblast>.

4. Информационное агентство **Телеинформ**. Официальный сайт <http://i38.ru/kommentarij-politika/opirayas-na-vodu-sovetnik-prezidenta-sergey-glazev-predlozhit-sozdat-korporatsiu-razvitiya-baykala> ИА «Телеинформ»).

5. Климанов В.В. Будаева К.В. Региональные стратегии: анализ итогов 2015 года / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bujet.ru/article/303678.php>

6. Концепция социально-экономического развития Иркутской области до 2020 г.: утв. распоряжением Губернатора Иркутской области от 4 июня 2010 года N 34-р. – Иркутск, 2010. – 5 с.

7. Министерство экономического развития Иркутской области. Официальный сайт [Электронный ресурс] http://irkobl.ru/sites/economy/socio-economic/project2030/index.php?sphrase_id=873356

8. Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах РФ / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://asi.ru/investclimate/rating/>

9. Об утверждении Инвестиционной стратегии Иркутской области на период до 2025 г. [Распоряжение Правительства Иркутской области от 28.08.2014 № 701-рп] / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://invest.irkobl.ru/ru/Informaciya-dlya-investora/Strategicheskie-dokumenty-razvitiya/Investicionnaya-strategiya-Irkutskoj-oblasti>

10. Рейтинг качества стратегий социально-экономического развития регионов. Владимир Горчаков Рейтинговое агентство «Эксперт РА» / [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://raexpert.ru/researches/regions/soc_eco_regions_04_2013/

11. Российская Федерация. Законы. О стратегическом планировании в Российской Федерации [Текст]: федер. закон N 172-ФЗ: [принят Гос. Думой 28 июня 2014 г.].

O. M. Beketov

National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv

K. A. Mamonov,

Doctor of Economics, Professor,

Professor of the Department of Land Administration and Geological Information Systems

D. O. Prunenکو,

Candidate of Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Transport Systems and Logistics

V. A. Velychko,

External Doctorate Student of the Department of Business Economics,

Business Administration and Regional Development

STATUS AND DIRECTION OF UKRAINIAN ENTERPRISES TRANSFORMATION

Abstract. It is determined that peculiarities of fuel and energy complex enterprises include negative tendencies extension and reduction of energy-related materials and petroleum refinery products at the stock of consumers and suppliers. Construction industry is characterized by low rate of development, decrease of efficiency and performance results. Generally Ukrainian enterprises did not overcome consequences of financial and economic crisis, internal disproportions and unbalance are developed thereat.

Key words: fuel and energy complex enterprises, intellectual capital, transformation processes, corporate raiding.

INTRODUCTION

In the current economic conditions deepening of negative processes in the Ukrainian economy, unstable social situation, political instability require rethinking of approaches to the development of enterprises. In particular, considering state-constituting economic sectors – fuel and energy complex and construction industries, it should be noted that the index of industrial products in the field of electric power, gas and conditioned air supply in the percentage has decreased by 12 % as compared to the last year (as of January 1, 2016), volume of consumption of energy materials reduced in 2016 as compared to 2013 (coal – by 38.1 %, crude oil, including gas condensate – by 15.7 times, natural gas – by 71 %, motor gasoline - by 67,5 %, gas oil (diesel fuel) - by 19.6 %), proportion of old and dilapidated heat and steam networks increased in the total amount of almost 20 %. In the construction sector there is noted a decrease in production and economic potential due to reducing technical readiness level of the fixed assets by 52 %, housing stock is slowly growing (housing stock has increased by 8 % in 2013 as compared to 2003, and only by 0.2 % as compared to the relevant period of the last year, by 13% in 2015 as compared to 2012). Along with this, the average single-family housing provision to Ukraine's population is three times lower than in Russia and four times than in Lithuania. Availability of housing in Ukraine is less by 3–5 times as compared to the Western countries.

MATERIALS AND METHODS

A set of methods – generalization and systematization, analysis and synthesis, is used in the study.

Topical issues related to the status and development of enterprises of fuel and energy complex are considered in the works of B. Holovakin, H. Darnopykh, I. Khrystych [1], N. Kovshun [2], H. Chernyak [3] and others.

Scientists E. Hrytskov [4], D. Serobyanyan [5], Yu Tararuiev [6], E. Tarasevych [7], E. Shebunina [8] and others are engaged into studies of directions and determination of peculiarities of construction enterprises business.

The existing scientific studies include conceptual provisions regarding the status and directions of the enterprises development considering contemporary aspects of formation and use of their most important elements – the intellectual capital and capabilities to counter the negative phenomena, in particular the raider seizure. However, there remain unresolved issues of development of the companies through the use of appropriate tools.

RESULTS

Purpose of the study is to determine the main directions of the enterprises development considering specifics of transformation processes taking place in the fuel and energy complex and construction industry.

In order to achieve the purpose the following tasks shall be solved:

1. Main directions and peculiarities of work of fuel and energy complex enterprises are determined.

2. Transformation processes taking place at construction industry enterprises are described.

Describing the state of fuel and energy complex enterprises there is determined that the index of industrial production as a percentage until the previous year for 2011–2015 has been annually decreased and amounted to only 88 %.

This dynamics confirms the negative trends occurring in industrial production. In 2016 this dynamic continues: in January–May industrial production index in the area of electricity, gas and conditioned air supply has decreased by 2.7 % and amounted to 99.5 % [9].

During the study period a decline in the index for all items of industrial production in the field of electric power, gas and conditioned air supply is noted. In particular, in January–May 2016 industrial production indexes by items of industrial production in the field of electricity, gas and conditioned air supply has decreased as compared to the beginning of the year:

In the field of electric power distribution – by 1.6%;

In the field of gas production, gaseous fuel distribution through local pipelines – by 5.2 %.

Only index of industrial production in the field of electric power production has increased by 0.6 % since the beginning of the year.

In the structure of industrial production electric power, gas, steam and conditioned air supply in January–May 2016 makes 23.2 % of the total volume, reflecting the significant impact of this sector on the production processes in the whole industry. It should be noted that only the processing industry takes the largest share – 63.3 %.

Along with this, majority of the volume of industrial production of the given field is used within the country and only 0.4 % of the total amount was sold abroad in January–May 2016 [9].

In January–May 2014–2016 there was an increase in sale volumes of industrial production of the structural elements of the items of electricity, gas, steam and conditioned air supply. Thus the realization volume of production, transmission and distribution of electric power for the given period was increased by 1.47 times. Sales volume of gas production; distribution of gaseous fuel through local pipelines was increased by 2.9 times. The structure of the sale volumes includes electric power, gas and conditioned air supply, electric power production, transmission and distribution. Thus, importance increase of the given field ensuring energy-independence of the country was determined by the results of the analysis.

Therefore, during the analysis it was found that in the field of electric power, gas and conditioned air supply negative trends deepen, enterprises energy-independence and investment attractiveness decrease.

Describing electric power production it should be noted that during 2011–2015 there is noted decrease in its production by 19.1 % due to reduced volumes of fuel supply for electric power plants in connection with, but not limited to, the anti-terrorist operation and unavailability of raw materials diversification.

In 2011–2015 there was noted a decrease in the volume of electric power production for the following enterprises of electric power industry:

- Thermal electric power stations – by 39 %;
- Nuclear electric power stations – by 3 %;
- Hydroelectric power stations – by 57 %.

Therewith amounts of electric power production by wind and solar electric power stations increase by 12.1 and 15.8 times, respectively. It proves growing importance of the so-called “untraditional” sources of electric power production conforming to the contemporary trends of electric power industry development. Decline in electric power production by thermal, nuclear, hydroelectric power stations is related to economic, political imbalances, external negative influences on the given industry.

During the analysis it was found that the largest share in the structure of enterprises producing electric power included nuclear and thermal electric power stations in 2015. Therewith a small share includes wind and solar electric power stations requiring considerable efforts for their growth and ensuring compliance with contemporary trends in terms of decline in raw materials stock. In addition, this structure proves the need to counter the possible raider attacks on the electric power enterprises and the so-called “privatization”.

Technical and economic performance indices of gas supply enterprises for 2011–2014 are determined indicating natural gas losses in the network having a negative impact on their operation.

In 2011–2014 there was noted decrease in boiler stations aggregate capacity by 1.25 at the end of the year and reducing losses of thermal power by 1.36 times. However, the latter figure has a significant meaning indicating low efficiency of boiler stations performance. The given trends create the conditions for a possible acquisition of boilers at “lower” prices and the implementation of raider attacks.

The length of old and dilapidated heat and steam networks in 2011–2014 was decreased by 2.2 % or by 103.5 km. At the same time their share in the total length of heat and steam networks is increasing.

During the analysis it was found that the largest share of total old and dilapidated heat and steam networks among the regions of Ukraine in 2014 include: Sumy (39.5 %), Odessa (39.1 %), Ternopil (28.4 %), Kirovograd (27.9%), Lviv (27.2%), Chernihiv (27.1 %) Regions [9].

Integrate indicators characterizing the state of fuel and energy complex include criteria characterizing energy balance of the country. In 2012 - 2014 there was noted a reduction of the total primary energy supply, final consumption and non-energy use. This is due, to the greater extent, to the extensive factors affecting operation of the fuel and energy complex. In particular, this is due to deepening financial and economic crisis, political instability, carrying out anti-terrorist operation in the Eastern Ukraine, external influences, “seizure” of the Autonomous Republic of Crimea, and reduction of the country’s population.

Operation of the construction industry enterprises is determined by controversial trends. During inde-

pendence years in most periods the indices of performed construction works showed a decline in the percentage as compared to the previous year, indicating development inhibition of the construction industry enterprises. Special attention should be paid to the fact that during 2008–2012 the indices of performed construction works were characterized by low values and reduction in their volume. Only in 2011 a value of the given index (111%) was characterized by growth. This dynamics is related to the influence of external covariates (financial and economic crisis, political and economic instability of the country, social disparities, etc.) and internal imbalances occurring at the construction industry enterprises.

In this context the main problem of development of the construction industry enterprises is increase in the cost of works due to growth of the major construction components. In order to maintain the level of profitability, construction companies increase the cost of works and services resulting in a negative impact on the dynamics of demand from customers.

Construction unprofitability reduces its investment attractiveness. A detailed analysis of changes in parameters describing the shifts trajectory as of 01.01.2016 shows ambiguous trends observed in the construction industry, where there are significant variations from growth to fall. In particular, the volume of construction works was increased by 12.5 % as compared to the previous year, but this figure did not reach the level of 2012 (only 91.4 %). Construction products index was 87.7 % as compared to the corresponding period of the last year.

For 2015 reduction of construction products index in the regional aspect was observed in most of the regions (16) conforming to the nation-wide trends and proving accumulation of negative phenomena in the construction industry.

For 2011–2015 low level of profitability or loss of activity was observed in the construction industry, indicating that the negative processes characterizing effectiveness of building enterprises operation.

Decrease in value of fixed assets by 33% is observed in the construction field, indicating a decrease in production capacity and slowing down the development trend of enterprises in the field provided.

For 2013–2015 the rate of fixed assets depreciation was increased by 1.1 %, the highest rate was observed in 2014 making 54.4 %. This proves decline in the technical readiness of fixed assets for the performance of production tasks set.

DISCUSSIONS AND CONCLUSIONS

Now therefore, during the study it was determined that peculiarities of activities of fuel and electric power complex enterprises include negative tendencies deepening related to slowing down production volumes of electric power, increasing gas losses by gas supply enterprises, decreasing boiler stations aggregate capacity, significant proportion of total old and dilapidated heat and steam networks, reduction in stock of energy materials and refined petroleum products possessed by consumers and providers.

Construction industry is characterized by low rate of development, decreasing activities efficiency and performance. Moreover, accumulation of negative phenomena is observed at most construction companies, reflecting the state of social and economic development of the country. National enterprises are marked by low volumes of product sales and investment attractiveness as compared to the European countries. In general, national construction industry has not overcome consequences of financial and economic crisis yet, and internal disparities and imbalances are developing.

References

1. B. M. Holovkin, H. Yu. Darnopykh, I. O. Khrystych and others, *Zlochynnist u palyvno-enerhetychniy sferi Ukrayiny: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya* [Criminality in fuel and energy field of Ukraine: criminological characteristics and prevention]: monograph; edited by B. M. Holovkina, Kh., Pravo, 2013, 248 p. [in Ukrainian].
2. N. E. Kovshun, *Vyznachennya prioritetnykh napryamiv derzhavnoyi innovatsiynoyi polityky u palyvno-enerhetychnomu kompleksi Ukrayiny* [Priority directions determination of the state innovation politics in fuel and energy complex of Ukraine] / N. E. Kovshun, S. Z. Moshchych, *Tvorchyi poshuk molodi – kurs na efektyvnist* [Youth's creative research – focus on efficiency]. Report themes of VII International Scientific and Theoretic Internet Conference of Young Scientists, Associate Professors, Students, Khmelnytskyi, 2016, 446 p., 74–76 p. [in Ukrainian].
3. H. M. Chernyak, *Otsynuyannya rivnya ekonomichnoyi bezpeky enerhetychnykh pidpriemstv v umovakh ievrointehratsii* [Assessment of economic safety level of energy enterprises in terms of European integration] / H. M. Chernyak [E-source] – Available at <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=22&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewi> [in Ukrainian].
4. E. V. Hrytskov, *Budivelna Halus: stan ta napryamky transformatsiy* [Construction industry: transformations status and directions] / E. V. Hrytskov, Scientific reporter of Kherson State University. Series “*Ekonomichni Nauky*” [Economic Sciences], issue 7, Kherson, Kherson State University, 2014, 82–84 p. [in Ukrainian].
5. D. L. Serobyanyan, *Upravlenie obiektami intelektualnogo kapitala stroitelnykh predpriyatiy* [Management of intellectual capital objects of construction enterprises] / D. L. Serobyanyan, dissertation in support of candidature for an economic degree in specialty 08.00.05 – National Economy Economics and Management, Enterprises, Industries, Complexes Economics, Organization and Management – Construction. – Saint Petersburg, Saint Petersburg State Economics University, 2015 [E-source] – Available at http://unecon.ru/sites/default/files/dissertaciya_serobyanyan_dzhon_levonovich_1.pdf. [in Russian].
6. O. Yu. Tararuiev, *Udoskonalennya mekhanizmu otsinky intelektualnykh aktyviv budivelnykh pidpriemstv* [Improving the mechanism of assessing

construction enterprises intellectual assets] / O. Yu. Tararuiiev, synopsis of dissertation in support of candidature for an economic degree in specialty 08.00.04 – Enterprises Economics and Management (Construction Economics), Kharkiv, Kharkiv National Academy of Urban Economy, 2008, 21 p. [in Ukrainian].

7. E. A. Tarasevich. Razrabotka kontseptsii diagnostirovaniya intellektualnogo kapitala stroitelnoy organizatsii kak usloviya obespecheniya ee konkurentosposobnosti [Development of the concept of diagnosing intellectual capital of a construction company as a condition to ensure its competitiveness] / E. A. Tarasevich, dissertation in support of candidature for an economic degree in specialty 08.00.05 – National Economy Economics and Management, Enterprises, Industries, Complexes Economics, Organization and Management – Construction. – Saint Petersburg, Saint Petersburg State Economics University, 2015 [E-source] – Available at <http://www.dissercat.com/content/razrabotka-kontseptsii->

diagnostirovaniya-intellektualnogo-kapitala-stroitelnoi-organizatsii-. [in Russian].

8. E. A. Shebunina, Metody upravleniya intellektualnym kapitalom predpriyatiya stroitel'nogo kompleksa [Methods of intellectual capital management of construction complex enterprise] / E. A. Shebunina, dissertation in support of candidature for an economic degree in specialty 08.00.05 – National Economy Economics and Management (by fields and types of activity, including enterprises, branches, complexes economics, organization and management; innovation management; regional economics; logistics; labor economics; population economics and demography; environmental economics; land management, etc.) – [E-source] – Available at <http://www.dissercat.com/content/metody-upravleniya-intellektualnym-kapitalom-predpriyatiya-stroitel'nogo-kompleksa.> [in Russian].

9. Official website of the State Committee of Statistics. – [E-source]. Available at <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Ternvshchenko K. O.

*candidate of economic Sciences, associate Professor of the Department of Economic security
Kuban state technological University*

Chirg D. N.

*a student of the Department of Economic security
Kuban state technological University*

Тернавищенко Кристина Олеговна

*кандидат экономических наук, доцент кафедры 'экономической безопасности
ФГБОУ ВО «Кубанский государственный технологический университет»*

Чирг Дарина Нурдиновна

*студентка кафедры Экономической безопасности
ФГБОУ ВО «Кубанский государственный технологический университет»*

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF EXTERNAL THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE AND WAYS TO MINIMIZE THEM АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ВНЕШНИХ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПУТИ ИХ МИНИМИЗАЦИИ

Summary: The article considers the essence and types of external threats to the economic security of the company, the phenomena and processes that have a destructive impact on the economic security system and the main measures to mitigate external threats of economic security of enterprise

Key words: economic security, external threats, damage, economic security, minimizing threats

Аннотация: В статье рассмотрена сущность и виды внешних угроз экономической безопасности предприятия, определены явления и процессы, которые оказывают деструктивное влияние на систему экономической безопасности и определены основные мероприятия по минимизации внешних угроз экономической безопасности предприятия

Ключевые слова: экономическая безопасность, внешние угрозы, ущерб, служба экономической безопасности, минимизация угроз

Главной целью любого предприятия является получение прибыли, что возможно при условиях экономического роста. На результативность деятельности предприятия оказывают влияния внешние и внутренние факторы. Внутренние факторы предприятия могут контролировать, а также минимизировать внутренние угрозы. Однако предприятия не в состоянии контролировать и регулировать угрозы, возникающие во внешней среде его деятельности. В современных условиях процесс успешного функционирования и экономического

развития российских предприятий во многом зависит от совершенствования их деятельности в области обеспечения экономической безопасности.

Шутько Л.Г. отмечает, что экономическая безопасность предприятий в Российской Федерации в настоящее время сильно осложнена особенностями становления и развития рыночных отношений, существующим положением в российском законодательстве, повсеместно распространенной коррупцией, ростом организованной преступности. Криминальными элементами получены широкие

возможности для получения неконтролируемых доходов, легализации преступно нажитого капитала, отмывания средств и их перераспределения. По данным Министерства Внутренних Дел Российской Федерации, объем теневой экономики в России составляет 45% от ВВП страны, что в значительной степени больше, чем в большинстве зарубежных стран [6].

Быковская Н.В. считает, что в настоящее время очень актуальна проблема защиты экономики предприятия, но ей уделяется недостаточно внимания руководством хозяйствующих субъектов. Так как в стране, на данный момент, продолжается процесс перехода к рыночной экономике, развития рыночных отношений, устранения несовершенства законодательства и увеличения числа индивидуальных предпринимателей, то одной из ведущих задач экономики становится обеспечение экономической безопасности организаций [4].

Данные мнения только подчеркивают актуальность проблемы экономической безопасности предприятия. Проблемы снижения эффективности деятельности предприятия сводятся к тому, что соответствующими специалистами не проводится анализ угроз экономической безопасности и не рассчитывается такой показатель как уровень экономической безопасности. Данную ситуацию усложняет отсутствие единого методологического подхода к анализу угроз экономической безопасности, вследствие чего не проводится сам анализ и не прогнозируются внешние и внутренние угрозы экономической безопасности организаций.

В соответствии с этим, цель статьи заключается в рассмотрении влияния внешних угроз экономической безопасности на деятельность предприятия и в предложении мероприятий, направленных на минимизацию этого вида угроз.

Угроза экономической безопасности – это такое развитие событий, действие (бездействие), в результате которых появляется возможность либо повышается вероятность нарушения нормального функционирования предприятия и недостижения им своих целей, в частности нанесения предприятию любого вида ущерба [3, с. 186].

Источники угроз могут быть как внешними, так и внутренними. Внешними источниками являются:

1) неблагоприятная экономическая ситуация в мире и в стране, которая вызывает снижение курса национальной валюты и котировок ценных бумаг, отток капитала, рост уровня инфляции, удорожание импортных поставок, негативные изменения на отраслевых рынках;

2) действия органов государственной власти на федеральном, региональном и местном уровнях, когда ими принимаются новые нормативные документы или изменяются действующие, которые приводят к ухудшению финансового состояния предприятий;

3) действия других участников отраслевого рынка, которые способны на проявления недобросовестной конкуренции;

4) необязательность и безответственность контрагентов: поставщиков и покупателей;

5) форс-мажорные обстоятельства, в том числе природные катаклизмы и военные конфликты, которые нарастают в современном мире и так далее.

Внешние угрозы наносят более ощутимый вред предприятию по сравнению с внутренними. Это связано с невозможностью прогнозирования действий со стороны конкурентов, государства или со стороны мировых тенденций. Вне зависимости от специфики предприятия, оно не может регулировать или контролировать внешние угрозы его экономической безопасности. Отсутствие возможности регулирования внешней угрозы не означает, что предприятию не стоит их анализировать и прогнозировать. При качественном анализе внешней среды деятельности организации и при выявлении угроз экономической безопасности хозяйствующего субъекта, возникает возможность адаптации и применения мер минимизации ущерба, который может нанести внешняя угроза [2].

Предприятия, которые не способны к приспособлению, изменению, которые не в состоянии показать нормальную реакцию на внешние угрозы, очень часто становятся неспособными к дальнейшему существованию.

Руководители российских предприятий в настоящее время не уделяют должного внимания анализу и оценке экономической безопасности организации, что только усиливает ущерб, который наносится внешними угрозами экономической безопасности [1, с. 206].

Для того чтобы решить выявленную проблему необходимо закрепление анализа экономической безопасности предприятия или его частей на законодательном уровне.

В первую очередь необходимо разработать и утвердить единый методологический подход к оценке уровня безопасности предприятия. В настоящее время существует множество авторских методик анализа и оценки уровня экономической безопасности предприятия, однако многие из них включают в себя только количественные показатели. Отсутствие качественных показателей состояния экономической безопасности предприятия создает ограничения в установлении причинно-следственных связей с одной стороны и сложности определения источника угрозы с другой стороны.

Далее, проведение анализа уровня экономической безопасности предприятия должно носить принудительный характер, нежели чем рекомендательный. Опять же необходимо закрепление на законодательном уровне обязанности оценки экономической безопасности предприятия. Данные о состоянии экономической безопасности предприятия могут быть включены в отдельный раздел бухгалтерской (финансовой) отчетности предприятия и должны подаваться в соответствующий орган власти. Это позволит с одной стороны более тщательно контролировать состояние деятельности предприятий, а с другой стороны это будет служить индикатором реального состояния экономики, так

как предприятия наиболее быстро реагируют на изменение условий внешней среды.

При закреплении на законодательном уровне методики и необходимости анализа экономической безопасности предприятия, перед хозяйствующими субъектами встанет вопрос о создании службы экономической безопасности. Основная задача службы экономической безопасности полностью связана с сущностью понятия экономическая безопасность. Она включает в себя обеспечение защиты деятельности предприятия, своевременное обнаружение проблем, создание плана по их устранению, усовершенствование системы защиты для выполнения целей предприятия.

Следовательно, создание службы экономической безопасности является одним из основных методов минимизации внешних угроз экономической безопасности предприятия.

Важным составляющим обеспечения экономической безопасности предприятия также является и наблюдение за деятельностью каждого сотрудника персонала и, если нужно, помощь или стимулирование сотрудника для достижения той или иной цели [5, с. 98].

Конфиденциальная информация очень важна для предприятия, и, если позволить конкурентам заполучить ее, то можно потерять убытки.

Внешними угрозами экономической безопасности предприятия являются возможная утечка информации, некачественное и несвоевременное выполнение договоренностей партнерами в отношении предприятия, недостаточная квалификация работника для занимаемой им должности, негативное воздействие на предприятие со стороны конкурентов, ведение менее выгодной, чем конкуренты, ценовой политики, недобросовестное выполнение сотрудниками предприятия сих должностных обязанностей и др.

Минимизировать внешние угрозы экономической безопасности предприятия можно следующим образом:

– разработать и внедрить «Кодекс корпоративной этики», согласно которому в целях предотвращения ситуаций конфликта интересов Кодекс может содержать ряд ограничений, среди которых ограничения, связанные с совместной работой родственников, связанные с участием работников в компаниях–конкурентах и в выборных органах государственной власти, связанные с приемом подарков, связанные с использованием работниками ресурсов компании в личных целях. Данный внутренний документ должны подписать и соблюдать все сотрудники предприятия;

– разработать и внедрить правила, которые будут запрещать распространять конфиденциальную информацию (запрет обсуждения полученной конфиденциальной информации с сотрудниками компании, у которых нет необходимости знать такую информацию, запрет передачи конфиденциальной информации кому бы то ни было за пределами компании), запрещают распространять информацию о личных данных сотрудников компании или же посетителях;

– для оценки внешней среды должен быть создан отдел маркетинга или служба коммуникаций. Так как специалисты данных отделов смогут выявить наиболее серьезные угрозы во внешней среде организации и предложить мероприятия по их минимизации. Однако это не значит, что отдел маркетинга или служба коммуникаций могут заменить службу экономической безопасности в полном объеме. Данные отделы должны работать взаимосвязано. Эффективность работы вышеперечисленных отделов будет выше при линейно–функциональной структуре управления. Данное мероприятие целесообразно применять в среднем и крупном бизнесе, так как не все субъекты малого бизнеса могут позволить себе затраты на содержание дополнительного персонала.

Предложенные мероприятия по отдельности применяются различными организациями, например, ОАО «Газпром», ООО «Макдональдс» и ОАО «СУЭК». Но полный комплекс мероприятий по минимизации внутренних и внешних угроз экономической безопасности в настоящее время не внедряется на предприятиях.

Таким образом, экономическая безопасность предприятия является важной составляющей управления организацией, работающей в интересах его успешной жизнедеятельности. Руководители предприятий должны обращать больше внимания на нее и на профилактику угроз. Также, в условиях перехода к рыночной экономике, необходимо разрабатывать тщательные подходы к анализу и прогнозированию внешних угроз экономической безопасности предприятия.

Список литературы:

- 1 Богомолов, В.А. Экономическая безопасность: уч. пособ. / Под ред. В.А. Богомолова. – М.: ЮНИТИ, 2015. – 295 с.
- 2 Молчан А.С., Тернавченко К.О. Стратегические ориентиры направлений минимизации нарастания внешнеэкономических угроз в рамках комплекса мер по обеспечению экономической безопасности России в условиях геополитической нестабильности // Научные труды Кубанского государственного технологического университета. 2015. № 12. с. 42–51.
- 3 Суглобов, А.Е. Экономическая безопасность предприятия: уч. Пособ. / А.Е. Суглобов, С.А. Хмелев, Е.А. Орлова. – М.: ЮНИТИ, 2015. – 271 с.
- 4 Терехов В.В. Экономическая безопасность предприятия как успешная составляющая современного бизнеса [Электронный ресурс] // Прогноз финансовых рисков: интернет–журнал. – Режим доступа: <http://bre.ru/security/22999.html> (Дата обращения 16.02.17)
- 5 Фирсов И.В. Методика комплексной оценки экономических показателей как инструмент определения состояния экономической безопасности предприятия в современных условиях // Экономика и предпринимательство. – М.: ЮНИТИ, 2014 –111 с.
- 6 Экономическая безопасность функционирования предприятия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=3085> (Дата обращения 16.02.17).

Dema Dmytriy

*Candidate of Economic Sciences,
Professor of Finance and Credit Department,
Zhytomyr National University of Agriculture, Ukraine*

Feshchenko Nataliya

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of Finance and Credit Department,
Zhytomyr National University of Agriculture, Ukraine*

METHODOLOGY OF DETERMINING FINANCIAL DECENTRALIZATION LEVEL

Summary: In this article it was researched by the authors the essence of fiscal decentralization, concentration and devolution. It was grounded the necessity of the numeric measurement of budget level decentralization and both its methods via including OECD of expenditure budget values, financial resources of municipal institutions and bodies of population self-organization, local and regional loans. It was offered to divide tax income according to the participation in budget levelling that maximizes the accuracy of determining fiscal autonomy level.

For determining level of financial decentralization, devolution and de-concentration two groups of indicators were introduced by the author: according to income and according to expenditures, each of them is subdivided into sub-indicators of the first and the second rank depending on the fact if they are taken into account while calculating inter budget transfers. It was offered the methodology of calculating the level of financial decentralization via relating income and expenditures grouped by indicators and sub-indicators of local and regional level to the total amount of consolidated income or consolidated disbursements expressed in percentage. It was proved that the level of financial devolution and the level of financial de-concentration are in total equal to the level of financial decentralization.

Key words: financial basis of local self-government, financial decentralization, devolution, de-concentration, financial autonomy level, integrated index of decentralization level.

Problem Setting. Current Ukrainian legislation creates financial basis of the local self-government, and the reform of decentralizing authorities is claimed to make this basis a powerful ground for forming local finance. However the list of financial resources that form the financial basis of the local level in Ukraine and expanding authorities of the local power bodies do not enable to state about the necessary level of decentralization and its effectiveness.

In the national science little attention is paid to the research of methodology for determining financial decentralization level. Financial and fiscal decentralization are substituted by the notions of financial security, financial independence and financial autonomy of administrative and territorial units, local budgets and territorial government bodies.

The latest research and Publications Analysis. Predominantly the foreign scientists pay attention to the notions of decentralization, they are the following: A.Downs, B.Hamilton, S. Homburg, R.Musgrave, H.Leibenstein, D.King, R.Fisher and others.

Only for the recent years this problem has been of great interest for the national scientists such as I.Volokhova, O.Drozдовska, I.Lunina, O.Kyrylenko, A.Luchka, S.Slukhai, .Nekhaichuk, O.Cherniavskyi and others. Each of them has his own position and convictions as for the specificity of determining decentralization level. A vast majority of the scientists assume that the level of financial autonomy of the local government bodies can be determined by the system of quantitative indexes; "specific gravity" of obligatory disbursements, "specific gravity" for providing delegated powers, "specific gravity" of own income, specific part of income from local taxes, duties and non-related subsi-

dies, and also the level of dependence from separate income sources and index of taxable capacity of the administrative and territorial unit [1,p.92].

At the same time there are some thoughts as for the necessity of ascertainment as for the level of independence in local government bodies in all the spheres of their financial activity: in questions of forming and spending local budget, extra budgetary funds of financial resources; organizing financial activity of municipal property subjects at the subordinate territories; local debt policy [2, p.68]. However, as usual, there is no methodology of similar calculations or it is substituted by the procedure of budget provision assessment.

The aim of the article – giving the overview of financial decentralization, devolution and de-concentration and working out the methodology of determining their levels.

Presentation of the main article stuff. Financial decentralization lies in expanding and strengthening rights and duties of local and regional self-government as for distribution and re-distribution of financial resources aimed at giving social benefits to the population.

Financial decentralization comprises financial de-concentration and financial devolution. Only the last notion is equal to financial autonomy and financial independence of local and regional self-government as it presupposes shifting tax liabilities to the bodies of local and regional self-government [3, p.66]. While financial de-concentration the central government transfers only a part of general state taxes, duties and obligatory payments to the territorial budgets in the form of fixed and regulating income.

According to the conclusions of the experts of the Organization of the Economic Cooperation and Development (OECD), the amount of tax income of the local budgets is not a quite objective assessment of the tax powers of the local authorities. The amount of such powers and, accordingly, the level of tax independence of the local authorities depends on the rights given to

them as for determining tax basis, setting tax rates and giving tax privileges [4, p.9]. According to this fact the methodology determining fiscal autonomy and fiscal decentralization was introduced by the world community. The indicators of tax autonomy of OECD, introduced in Table 1, are located in order of diminishing its level.

Table 1

Indicators of OECD tax autonomy

Type of indicator	Characteristics of indicator	Subtype of indicator	Powers of sub-central level
Indicator a	Reflects exclusive powers to set tax rates and bases	a1	Determines tax rates and other tax elements without the necessity of coordination with the higher government according to the level
		a2	Establishes the norm and any other elements of the tax after its coordination with a higher level government
Indicator b	Exclusive powers of establishing tax rates	b1	Establishes a tax rate without limits
		b2	Establishes a tax rate within upper and lower limits implemented by a higher level government
Indicator c	Exclusive powers of determining tax bases	c1	Determines only tax privileges
		c2	Determines only tax loans
		c3	Determines both tax privileges and tax loans
Indicator d	Tax distributed by the agreement	d1	Determines a split income
		d2	Customs splitting can be changed only by the agreement of the sub-central government
		d3	Customs splitting is determined legislatively, it can be changed by the higher level government, but not more than once a year
		d4	Customs splitting is determined every year by the higher level government
Indicator e	No powers to establish tax rates and tax bases	e	Other cases when the central government establishes the tax norm and basis
Indicator f	No tax powers	f	No indicator valid

Indicators do not take into consideration which level of government collects the tax in fact, as it does not correspond to the notion of tax autonomy.

Indicators a-c bear evidence to tax powers of sub-central governments and accordingly about tax autonomy, and indicators e and f bear evidence about the absence of this autonomy.

The assessment of budget decentralization level does not presuppose the analysis of tax powers distribution and calculating the part of tax income according to the indicators of tax autonomy. OECD accounts for the necessity of researching disbursements powers. On this purpose it was implemented some indicators reflecting political ranging of rights for sub-central governments at the organization, regulation and financing provision of social benefits in quantitative amounts [5, p.78].

It is offered to get the data via quizzes for each political branch (expenditures direction). Coding is relatively simple. Each answer of the quiz was transformed into the low-level indicator via using the following codes:

for federal states:

- central level - 0,

- regional – 3,
 - local – 7,
 - for social benefits providers – 10;
- for unitary countries:*
- central level – 0,
 - local – 5,
 - for social benefits providers – 10.

The lower the level to which some duties and tasks transferred, the more decentralized disbursement powers get and the higher value of indicator will be (it is easily transferred into per cent). The quiz is structured by five indicators of autonomy:

- political autonomy (powers of sub-central governments as for determining the main policy and the main aspects of providing social benefits (existence or absence of liabilities of sub-central governments to provide some services);
- budget autonomy (powers of sub-central governments as for budget expenditures);
- ingoing autonomy (powers of sub-central governments for establishing incoming aspects of providing social benefits (determining the staff, establishing salary etc.);

- outgoing (effluent) autonomy (powers of sub-central governments to establish and control standards as for quality and quantity of services given (for example, the right to form school curriculum, the right to organize a hospital, the right to establish rates for local city transport etc.);

- monitoring and assessment (powers of sub-central governments to conduct assessment, monitoring and model testing (for example, financial control)).

The indicator's structure begins from low-level indicators describing one specific aspect of the autonomy. Using the technology of "accidental weight", low-level indicators form five horizontal indicators of autonomy shown above. Based on horizontal indicators a single high-level indicator is formed and it presents the right for disbursements in one sub-central political branch. The results for high-level indicator are expressed via arithmetic block of horizontal indicators, using the technology of accidental weight [6, p.107].

The autonomy level of sub-national and local authorities in the debt policy sphere is estimated on the basis of analyzing the national legislation which determines the order of sub-national borrowings, the level and the mechanisms of central power control over borrowings of lower authorities and also quantitative parameters regulating the size of budget deficit, structure and amount of debt [7, p.130].

Thus, the tribute should be paid to the methodology introduced by OECD as for determining the level of budget decentralization (the parts of sub-central governments in income and expenditures of consolidated budgets and the part of inter-budget transfers in central budget income), but it also has some drawbacks.

First, OECD methodology allows determining only tax autonomy, unjustly paying no attention to the methodology of determining decentralization level as for non-tax income, income from operations with the capital, income from targeted funds that comprise local and regional budgets.

For the second, OECD methodology presupposes the opportunity of determining fiscal autonomy both by tax indicators and by transfer groups, that substantially complicates complex perception and general conclusions as for decentralization of budget income.

For the third, the methodology offered by OECD presupposes using objective indicators by income and subjective indicators by disbursements that makes impossible the connection of tax powers and disbursements powers.

For the fourth, according to OECD methodology it is not presupposed to determine the level of financial decentralization (financial resources of municipal enterprises, self-organization bodies for the population are not taken into account) and the level of budget devolution and budget de-concentration are not distinguished.

Therefore let us try to offer own, adapted to the national conditions methodology of determining financial decentralization, devolution and de-concentration. On this purpose two groups of indicators are introduced: for income (Revenues – R) and for disbursements (Expenses – E). Unlike OECD indicators, the national indicators are marked in Latin capital letters. For separating subtypes of indicators, Arabic numbers are added. Therefore, the number means division of indicators into subtypes of the first order, and small Latin letters mean subtypes of the second order.

The subtypes of the second order are introduced on purpose of dividing income and expenditures into groups depending on the fact whether they are taken into account while determining the amount of inter-budget transfers.

Income indicators are marked in letters RA-RJ, where the first letter R means the income group of indicators (table 2). The indicators are located in descending order of income powers, descending stability level of set and regulating income, increasing the level of financial levelling in transfer from the objective criteria of providing inter-budget transfers to the subjective ones.

Indicators RA, RB and RC define the amount of tax liabilities both as to taxes and duties and to obligatory payments that is they describe powers of local and regional self-government bodies to make decisions as for incoming taxes and non-taxed income to their budgets.

**Income indicators of determining the level of financial decentralization,
deconcentration and devolution**

Indicator	Characteristics of indicator	Sub-indicator	Powers of local and regional self-government bodies	Income is calculated while determining inter-budget transfers	
				yes	no
RA	Tax powers as for determining tax rates and other tax elements (duty, obligatory payment)	RA1	Set by themselves tax rates and other tax elements	RA1a	RA1b
		RA2	Set by themselves tax rates in terms set by the central power, and other tax elements without limitations	RA2a	RA2b
		RA3	Set by themselves tax rates without limitations and other tax elements in terms set by the central power	RA3a	RA3b
		RA4	Set by themselves tax rates and other tax elements in terms set by the central power	RA3a	RA3b
RB	Tax powers as for determining tax rates	RB1	Set by themselves tax rates without limitations	RB1a	RB1b
		RB2	Set by themselves tax rates in terms set by the central power	RB2a	RB2b
RC	Tax powers as for determining other tax elements (duty, obligatory payment) except rates	RC1	Set by themselves a basis for tax calculation and set privileges	RC1a	RC1b
		RC2	Set by themselves a basis for tax calculation	RC2a	RC2b
		RC3	Set privileges by themselves	RC3a	RC3b
RD	Income from municipal property, income from municipal enterprises (except assets received from the budget)	RD1	Income of the territorial budget received according to the norms set with the appropriate bodies of local and regional self-government bodies	RD1a	RD1b
		RD2	Territorial budget income received according to the norms set by the state	RD2a	RD2b
		RD3	Municipal enterprises income received according to the norms established by the appropriate bodies of local and regional self-government	RD3a	RD3b
		RD4	Municipal enterprises income received according to the norms set by the state power	RD4a	RD4b
RE	Income of the population self-organization bodies (except budget funds)	X	X	X	X
RF	Loans	RF1	Set the order of loans and debt structure independently	X	X
		RF2	Set the order of loans independently	X	X
		RF3	Set debt structure independently	X	X
		RF4	No powers	X	X
RG	Set taxes, duties and obligatory payments of the central government which give no tax powers to local and regional self-government bodies	RG1	Taxes, duties and obligatory payments set for indefinite term	RG1a	RG1b
		RG2	Taxes, duties and obligatory payments set for indefinite term	RG2a	RG2b
		RG3	Taxes, duties and obligatory payments set for a year	RG3a	RG3b
RH	Tax splitting	RH1	Tax splitting can be changed only in accordance to the proper body of local or regional self-government	RH1a	RH1b
		RH2	Tax splitting is determined by legislation (state power) once a year	RH2a	RH2b

		RH3	Tax splitting is determined by legislation (state power) and can be changed within a year for several times	RH3a	RH3b
RI	General direct inter-budget transfers	RI1	Following regression principle while financial levelling by the objective formula methodology	X	X
		RI2	Inter-budget transfers level tax potentials of territories to one level by objective formula methodology	X	X
		RI3	Inter-budget transfers level the income of territories to one level by objective formula methodology	X	X
		RI4	Provided subjectively by the central government	X	X
RJ	Aimed direct inter-budget transfers	RJ1	Provided by objective criteria	X	X
		RJ2	Provided subjectively	X	X

Indicator RD describes income from municipal property and municipal enterprises income which was achieved not for account of budget funds (in order to remove double account)

According to the current legislation of the country own income of budget institutions are added to budget funds as non-tax income. Therefore while calculating financial decentralization level own revenues of budget establishments will be reflected not by sub-indicators RD3 or RD4, but according to sub-indicators RD1 or RD2 depending on the subject establishing income norms.

Indicator RE is aimed for accounting in a separate group of income of population self-organization bodies. This income comprises income received from juridical persons, citizens of the territorial community and from other sources except budget funds. Budget resources given out to the bodies of population self-organization are excluded from this group on purpose to remove double accounting.

Indicator RF is implemented to define the autonomy level while taking loans to the territorial budgets. Usually boundary debt amount of local and regional self-government is set by the state power. According to these limits deficits of local and regional budgets are established.

State power may give powers to the local and regional self-government only as for debt structure and the order of taking loans.

Disbursement indicators are marked by letters EA-EG, where the first letter marks disbursement group of indicators (Table 3).

Indicators describing expenditures of local and regional self-government are located in order of decreasing tax powers: from disbursements for executing non-obligatory own powers to disbursements for executing delegated powers.

Disbursements of the territorial budgets are divided by indicators and sub-indicators according to the amount of disbursements powers and the necessity of fulfilling own and delegated functions.

According to the amount of disbursement powers, disbursements of municipal enterprises and financial establishments by indicators and sub-indicators. At the same time their disbursements on account of budget funds are not taken into consideration on purpose of removing double account. Funds, gained as the result of loans, are distributed by disbursements indicators depending on directions of their usage.

Table 3

Disbursement indicators of determining level of financial decentralization, deconcentration and devolution

Indicator	Indicator characteristics	Sub-indicator	Powers of local and regional self-government bodies	Disbursements are calculated while determining interbudget transfers	
				yes	no
EA	Disbursements for fulfilling own non-obligatory powers by local and regional self-government bodies	EA1	Sets independently tax norms, standards and ways of providing social benefits	EA1a	EA1b
		EA2	Sets independently only disbursement norms and standards	EA2a	EA2b
		EA3	Sets independently only ways of providing social benefits	EA3a	EA3b
		EA4	State power establishes disbursements norms, standards and also ways of providing social benefits	EA4a	EA4b
EB	Disbursements for fulfilling own obligatory	EB1	Sets independently tax norms, standards and also ways of providing social benefits	EB1a	EB1b

	powers by state and local self-government bodies	EB2	Sets independently only disbursements norms and standards	EB2a	EB2b
		EB3	Sets independently only ways of providing social benefits	EB3a	EB3b
		EB4	State power establishes disbursements norms, standards and also ways of providing social benefits	EB4a	EB4b
EC	Disbursements of population self-organization bodies (without accounting budget funds)	X	X	X	X
ED	Expenses of municipal enterprises and financial establishments (except expenses gained from the budget)	ED1	Sets independently disbursement norms, standards and also ways of providing benefits	ED1a	ED1b
		ED2	Sets independently only disbursement norms and standards	ED2a	ED2b
		ED3	Sets independently only ways of providing benefits	ED3a	ED3b
		ED4	State power establishes disbursement norms, standards and also ways of providing benefits	ED4a	ED4b
EF	Disbursements for loan and interest repayments	EF1	Set independently the order of loans and debt structure	X	X
		EF2	Set independently the order of loans	X	X
		EF3	Set independently debt structure	X	EB3b
		EF4	No powers	X	X
EG	Disbursements for fulfilling delegated powers by local and regional self-government bodies	EG	Disbursements norms, standards and ways of providing social benefits are established by state power	ED1	ED2

In order to determine the level of devolution, deconcentration and decentralisation is necessary to group the income of local and regional self-government bodies by indicators and sub-indicators. Absolute data gained according to indicators and sub-indicators can be correlated to the general amount of consolidated income (state income and regional and local self-government) or consolidated disbursements (state disbursements and local and regional self-government disbursements) of the state and multiply by 100 per cent (Drawing 1).

The sum of calculated quotients according to all revenue and disbursements indicators will be the level of decentralizing financial resources expressed in percent to the general amount of income and expenditures of the state consequently.

The sum of quotients by income sub-indicators RA1b, RA2b, RA3b, RA4b, RB1b, RB2b, RC1b, RC2b, RC3b, RD1b, RD3, RF1, RF2, RF3 and by indi-

cator RE in terms of the sum of quotients by disbursements sub-indicators EA1b, EA2b, EA3b, EB1b, EB2b, EB3b, ED1, ED2, ED3, EF1, EF2, EF3 and by indicator EC defines the level of financial devolution.

Thus, the level of financial devolution takes into account the part of local and regional self-government revenue gained on the basis of own decisions and which do not participate in determining the amounts of inter-budget transfers and are used for fulfilling own powers in case of setting disbursement norms and standards as for providing social benefits on their own.

The level of financial devolution and deconcentration is equal in total to the level of financial decentralization. The methodology of determining the level of financial decentralization allows appropriate determining the levels of budget and fiscal decentralization and defining the levels of budget or fiscal decentralization, devolution and deconcentration.

FINANCIAL DECENTRALIZATION

THE LEVEL DEFINED AS :

Max

\sum RA1a, RA2a, RA3a, RA3a, RB1a, RB2a, RC1a, RC2a, RC3a, RD1a, RD2, RD4, RF4, RG, RH,
RI, RJ, related to consolidated revenue of the state

or

\sum EA1a, EA2a, EA3a, EA4, EB1a, EB2a, EB3a, EB4, ED4, EF4, EG,
related to consolidated disbursements of the state

FINANCIAL DECONCENTRATION

THE LEVEL DEFINED AS:

\sum RA1b, RA2b, RA3b, RA4b, RB1b, RB2b, RC1b, RC2b, RC3b, RD1b, RD3,
RF1, RF2, RF3, RE, related to consolidated income of the state

by Lim \sum EA1b, EA2b, EA3b, EB1b, EB2b, EB3b, EC, ED1, ED2, ED3, EF1,
EF2, EF3, related to consolidated expenditures of the state

FINANCIAL DEVOLUTION

THE LEVEL DEFINED AS:

\sum RA1b, RA2b, RA3b, RA4b, RB1b, RB2b, RC1b, RC2b, RC3b, RD1b,
RD3, RF1, RF2, RF3, RE

In terms of

\sum EA1b, EA2b, EA3b, EB1b, EB2b, EB3b, ED1, ED2, ED3, EF1, EF2,
EF3, EC

Drawing 1. Methodology of determining financial decentralization, deconcentration and devolution

The level of budget devolution is located by analogy to the level of financial devolution except sub-indicator RD3 and indicator RE.

The level of budget deconcentration is calculated as financial deconcentration decreased to sub-indicator RD4.

The sum of quotients in budget devolution and budget deconcentration levels determines the level of budget or fiscal decentralization. It can be also defined via decreasing the quotient of financial decentralization

to quotients of sub-indicators RD3, RD4 and indicator RE.

Conclusions and perspectives as for the following research. Calculating the level of financial decentralization is not limited only by the analysis of distributing tax powers and calculating the quotient of tax income by tax autonomy indicators. It was also proved the necessity of researching disbursement powers, inter-budget transfers, municipal enterprises resources and debt liabilities of local and regional levels.

The methodology of determining the level of financial decentralization offered in the article forms the basis for further more thorough applied working-out connected with the necessity of extending financial decentralization in Ukraine, completing some legislation norms that will create background for further system reformation of local finance of Ukraine on purpose to reach the effective financial activity of local self-government bodies.

The list of used sources:

1. Budget and Budget Process under Conditions of Transit Economics of Ukraine [Text]: Monograph/ edited by K.V.Pavliuk. – K.: NDFI. – 2006. – 584 p.
2. I.S.Volokhova. Function of Territorial Finance under Decentralization Conditions [Text]/ I.S.Volokhova// Science at Information Space: Materials of the VII International Scientific and Practical Conference on 4-5 October 2012; in 7 B. – Dnipropetrovsk: K.O.Bila, 2012. – pp.67-70
3. V.I.Baretskyi. Strengthening Financial Autonomy of the Local Power and Self-Government [Text] / V.I.Batretsky // Finance of Ukraine. – 2005. – 31. – pp. 65-69.
4. S.Bach , H. Blochliger, D.Wallau. The spending Power of Subcentral Governments [Text]: a pilot study / S. Bach, H. Blochliger, D. Wallau // OECD Network on Fiscal Relations Across Levels of Government. - OECD, Paris. - 2009. - №8. - 20 p.
5. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice [Text] / R.A. Musgrave, P.B. Musgrave. - 4-th ed. - New-York: McGraw-Hill, 1984. - 824 p.
6. Volokhova Irina. Methodology of Determining Degree of Financial Decentralization on Profits [Text] / Irina Volokhova // European Applied Sciences. №1/2 /Stuttgart: 2013. - P. 106-110.
7. A.Cherniavskyi, K.Varapetov. Budget Decentralization in the Countries with Transit Economics [Text]/ A.Cherniavskyi, K.Varapetov// Economics Questions. – 2004. - №11. – pp.126-141.

#3 (19), 2017 część 3
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#3 (19), 2017 part 3
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>